

”MITÄ IHMISELLE TAPAHTUU?”
Psykologinen manipulaatio vaikuttamisen välineenä.
Käsiteanalyysi

Tiina Tawast
Sosiaalietiikan pro gradu -tutkielma
Elokuu 2014

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion Teologinen tiedekunta		Laitos – Institution Systemaattisen teologian osasto	
Tekijä – Författare Tiina Tawast			
Työn nimi – Arbetets titel ”Mitä ihmiselle tapahtuu?” Psykologinen manipulaatio vaikuttamisen välineenä. Käsitemallanalyysi			
Oppiaine – Läroämne Sosiaalietiikka			
Työn laji – Arbetets art pro gradu -tutkielma		Aika – Datum elokuu 2014	Sivumäärä – Sidoantal 93
<p>Tiivistelmä – Referat</p> <p>Tässä pro gradu-tutkielmassani selvitan, mitä on psykologinen manipulaatio vaikuttamisen välineenä. Tutkimuskysymykseni on: ”Mitä ihmiselle tapahtuu?": mitä ihmiselle tapahtuu kun hän joutuu psykologisen manipulaation kohteeksi ja kun häneen käytetään vaikuttamisen, vallan ja vallankäytön sekä luottamuksen keinoja epäreilulla ja vahingoittavilla tavoilla.</p> <p>Tutkimusmetodinani on käsiteanalyysi. Selvitan mitä on psykologinen manipulaatio, vaikuttaminen, valta, vallankäyttö ja luottamus sekä niiden ilmenemistä ja lähikäsitteitä.</p> <p>Tutkielmani teoreettisina apuneuvoina ovat Jaana Hallamaan <i>Yhteistoiminnan etiikka</i> sekä Vallan, vaikuttamisen ja yhteistoiminnan filosofiaa ja etiikkaa. Lisäksi teoreettisina apuneuvoinani olen käyttänyt muun muassa Georg Henrik von Wrightin, Russell Hardinin, Peter Morrissin ja Kullervo Rainion teoksia.</p> <p>Tutkielmani aineistoesimerkin, uskonlahkon, tarkasteluun olen käyttänyt Gustav Björkstrandin teosta <i>Maria Åkerblom – elämän ja kuoleman lähettiläs</i> sekä Björkstrandin väitöskirjaa <i>Åkerblom rörelsen. En finlandssvensk profetörörelses uppkomst, utveckling och sönderfall</i>. Lisäksi Aarni Voipion ja Hannu Lauermaan teokset valottavat osaltaan aineistoesimerkissäni psykologista manipulaatiota, åkerblomilaisuutta ja unissasaarnaamisilmiötä.</p> <p>Toinen luku on tutkielmani teoreettinen ja käsiteanalyttinen osuus. Siinä kuvaan aluksi teon ja toiminnan teorian, jonka ymmärtäminen auttaa sosiaalisen vuorovaikutuksen käsitteellistä hahmottamista. Seuraavaksi tarkastelen käsiteanalyysin avulla psykologista manipulaatiota vaikuttamisen välineenä alaluvuissa, jossa tarkastelen psykologista manipulaatiota vaikuttamisen, vallan ja vallankäytön sekä luottamuksen käsitteiden kontekstissa.</p> <p>Kolmas luku on aineistoesimerkkiluku, jossa sovellan toisessa luvussa esiin tullutta käsitteellistä tietoa esimerkkilahko åkerblomilaisuudessa ilmenneeseen psykologiseen manipulaatioon vaikuttamisen välineenä.</p> <p>Neljännessä luvussa kysyn ”Mitä ihmiselle tapahtuu?”. Esitän vastauksia ja kysymyksiä siitä, mitä ihmisille tapahtui åkerblomilaisuudessa, kuinka psykologinen manipulaatio vaikutti heihin ja heidän elämäänsä sekä mitä tapahtuu kun ihmisestä tulee toiselle keino ja väline. Millaista elämä on kun uhrin toimijuus lakkaa ja on vain ei-mitään ei-missään? Vaikka tarkastelussa on historiallinen lahko, tutkielmassani tämän esimerkin kautta saadut vastaukset ovat relevantteja myös meidän ajassamme.</p> <p>Viidennessä luvussa esitän tutkielmani johtopäätökset ja jatkotutkimusehdotukset. Nostan tärkeimmäksi tutkimustuloksekseni toivon ja mahdollisuuden olemassaolon tunnistamisen ja tunnustamisen. Jatkotutkimuksen kannalta kiinnostava kysymys on esimerkiksi se, mitä tapahtuu ”sopimuksen solmimisen” hetkellä eli hetkellä kun psykologisesta manipulaatiosta tulee toimintaa, jossa sekä manipuloijalla että uhrilla on roolinsa.</p>			
Avainsanat – Nyckelord psykologinen manipulaatio, teko, toiminta, vaikuttaminen, valta, vallankäyttö, luottamus, åkerblomilaisuus, käsiteanalyysi			
Säilytyspaikka – Förvaringställe Helsingin yliopiston kirjasto, Keskustakampuksen kirjasto, Teologia			
Muita tietoja			

Sisällys

1 Johdanto.....	5
1.1 Tutkielman tehtävä, metodi ja aineisto	7
1.2 Aiempi tutkimus ja tutkielman rakenne	11
2 Psykologinen manipulaatio vaikuttamisen välineenä.....	13
2.1 Teon ja toiminnan teoria käsitteellisenä selkeyttäjänä	14
2.2 Psykologinen manipulaatio sekä vaikuttamisen käsite	21
2.3 Psykologinen manipulaatio sekä valta ja vallankäyttö käsitteinä	30
2.4 Psykologinen manipulaatio sekä luottamuksen käsite	46
2.5 Käsiteanalyysin tiivistelmä	51
3 Psykologinen manipulaatio vaikuttamisen välineenä uskonlahkossa	58
3.1 Psykologinen manipulaatio ja tilaisuuteen tarttuminen	58
3.2 Psykologisen manipulaation vakuuttavuus ja vaikuttavuus	61
3.3 Psykologisesti manipuloitu yhteisöllisyys.....	67
4 Mitä ihmiselle tapahtuu?	76
5 Johtopäätökset	81
6 Lähteet ja kirjallisuus.....	87
6.1 Lähteet.....	87
6.2 Apuneuvot ja sanakirjat.....	88
6.3. Kirjallisuus.....	90
6.4 Julkaisut vailla henkilötekijää.....	92
6.5. Lyhenteet	93

1 Johdanto

Tässä pro gradu -tutkielmassani tarkastelen psykologista manipulaatiota vaikuttamisen välineenä. Ihmisinä ja inhimillisinä olentoina olemme jatkuvassa sosiaalisessa vuorovaikutuksessa toistemme kanssa, tämä vuorovaikutus voi olla molemminpuolista, avointa, rehellistä ja rakentavaa, mutta se voi olla myös pimeää, hyväksikäyttävää ja tuhoavaa, manipuloivaa. On kysyttävää: ”Mitä ihmiselle tapahtuu?”.

Psykologinen manipulaatio on sosiaalisen vuorovaikutuksen alakategoria, jonka konnotaatio on kielteinen. Psykologinen manipulaatio on sosiaalisen toiminnan negatiivinen, ei toivottava muoto ja sitä voi ilmetä kaikkialla siellä, missä kaksi tai useampi ihminen kohtaa toisensa. Ihminen ei aina tiedosta tai tunnista joutuneensa psykologisen manipulaation kohteeksi.

Tutkielmassani tarkastelen psykologista manipulaatiota vaikuttamisen välineenä vaikuttamisen, vallan ja vallankäytön sekä luottamuksen käsitteiden¹ avulla. Näitä käsitteitä avaamalla ja analysoimalla on mahdollista löytää keinoja psykologisen manipulaation tunnistamiseen, tiedostamiseen ja vastustamiseen.

Tähän työhön valitsemani käsitevalikoima saattaa alkuun vaikuttaa suurelta. Olisin voinut valita toisinkin ja keskittyä vain yhteen käsitteeseen. Pro gradu -tutkielma ei kuitenkaan ole väitöskirja, jossa paneudutaan tarkasti yhteen spesifiin yksityiskohtaan tai ilmiöön, tämän vuoksi pidän perusteltuna tässä työssä tekemääni valintaa.

Psykologisen manipulaation esimerkkiihteisöksi olen ottanut työssäni uskonlahkon, 1900-luvun alun Suomessa vaikuttaneen ja aikanaan laajaa huomiota saaneen åkerblomilaisuuden.

Pro gradu -tutkielmani kuuluu Helsingin yliopisto teologisessa tiedekunnassa suoritettavaan teologian maisterin tutkintoon. Toivon lisäksi, että tutkielmastani olisi hyötyä ja että siitä voisi olla apua kaikille niille, joita psykologinen manipulaatio ilmiönä kiinnostaa tai koskettaa, jonka uhriksi he ovat vaarassa joutua, joutuneet tai josta ovat selviytymässä tai selvinneet. Selkeyden vuoksi olen avannut työssäni useita akateemiseen kielenkäyttöön kuuluvia termejä sekä vieraskielisiä ja arkikielessä itsestään selviltä tuntuvia sanoja, joiden tarkemmat merkityssisällöt olen halunnut tuoda esiin.

¹ MOT. Käsite. Ajattelun luoma abstrakti hahmo; esineelle t. asialle ominaisten piirteiden kokonaisuus. Viitattu 14.4.2014.

Jo sen huomaaminen, ettei vuorovaikutusrelaatioissa, koskipa se sitten parisuhdetta, perhettä, työ- tai uskonyhteisöä, kaikki ole kuten pitäisi saattaa olla ensimmäinen askel selviytymisen alkuun ja asioiden uudesti näkemiseen. Usein tästä havainnosta syntyy halu selviytyä ja ymmärrys, että se on mahdollista. Toivon tämän tutkielmani osaltaan voivan olla vaikuttamassa selviytymiseen, voimaantumiseen, tahdon ja toivon syntymiseen.

Tutkielmani ohjaaja ja Helsingin yliopiston sosiaalietiikan professori, TT Jaana Hallamaan mukaan sosiaalietiikan ydinkysymyksiä on kysymys siitä, mitä ihmiselle tapahtuu. Kysytään, mitä ihmettä tämä oikein on? Hallamaan mukaan on kaikenlaisia hienoja teorioita ja oppijärjestelmiä, joiden taakse voi kätkeytyä, mutta viimein – ja aika alussakin – pitää kysyä, mitä ihmiselle tapahtuu. Yhteiskuntaa voi muuttaa, ihmiset pystyvät toimimaan yhdessä, asioita voidaan parantaa. Se, että on epäkohtia, ei kumoa tätä. Se on rohkaisevaa.²

Hallamaa tiivistää sosiaalietiikan tarpeellisuuden, tärkeyden ja toimivuuden ytimekkääsi. Hänen näkemyksensä on yksi tärkeimmistä ja innoittavimmista syistä, miksi valitsin sosiaalietiikan tutkintoni pääaineeksi.

Hallamaan mukaan sosiaalietiikka liittyy suomalaiseen analyyttisen filosofian perinteeseen, mutta analyyttistä filosofiaa moititaan usein todellisten ongelmien sivuuttamisesta. Sosiaalietiikassa tutkitaan reaali maailman asioita ja ongelmia.³

Eettisiin ongelmiin, niin vaikeilta ja abstrakteilta⁴ kuin ne saattavat vaikuttaa, on löydettävissä ratkaisuja. Eettiselle ongelmalle tunnusomaista kuitenkin on, että löydetty ratkaisut harvemmin ovat lopullisia, vaan ne avaavat oven uuteen ongelmaan ja uusiin kysymyksiin. Tilanteet elävät ja muuttuvat. Vaikka eettisen pohdinnan kautta löydetty ei välttämättä merkitse suoria toimintaohjeita, niiden avulla on kuitenkin mahdollista hahmottaa ja analysoida maailmassa tapahtuvaa ja sen vaikutusta ihmiseen. Ajattelen, että tämän mahdollisuuden olemassa olo antaa meille toivon. Toivo puolestaan halun toimia ja koulutus mielestäni velvoitteen tähän. Toivo on näkökulma parempaan ja rakentavampaan, ihmistä kunnioittavaan tulevaisuuteen.

² Pelkonen, Taina, Sosiaalietiikassa kysytään ”mitä ihmettä tämä on?”.
<http://www.helsinki.fi/teol/pro/soseht/index_Hallamaa.html>. Viitattu 10.3.2014

³ Pelkonen, Taina, Sosiaalietiikassa kysytään ”mitä ihmettä tämä on?”.
<http://www.helsinki.fi/teol/pro/soseht/index_Hallamaa.html>. Viitattu 10.3.2014

⁴ MOT. Abstraktinen tai abstrakti. Ajatuksellinen, käsitteellinen; epähavainnollinen.
Viitattu 10.3.2014.

Hallamaan mukaan sosiaalietiikassa ei toimita niin, että vain väännettäisiin käsitteitä vaan on oltava aito kosketus ilmiöihin, jotka ovat joko historiallisia tai nykypäivää ⁵.

Hallamaa toteaa sosiaalietiikan lähestymistavasta, asenteesta ja tekemisestä seuraavasti:

Sosiaalietiikka on teologinen keittiötiede. Sisään saa tulla takaovesta, kuraisin saappain ja istua keittiönpöydän ääreen ihmettelemään. Ei tarvitse olla salonkikelpoinen tehdäksään sosiaalietiikkaa. Jos on valinnut tämän pääaineen kandin tutkinnossa tai maisterin tutkinnossa, silloin jo on sosiaalietiikan toimija. Toivon, että ihminen saisi siitä mahdollisimman paljon irti ja antaisi myös luovan panoksensa tälle oppiaineelle. ⁶

Tieteellisyyden lisäksi tärkeää on utelias ja luova asenne. Lähtökohtana on nimenomaan ihmettely, ei kauhistelu. Ihmettely on avointa ja ennakkoluulotonta. Tällä asenteella lähdän tekemään tätä työtäni.

Omistan pro gradu -tutkielmani Noralle, Niklakselle ja Kiralle, kolmelle rakkaalle, kauniille, lahjakkaalle, rohkealle ja vapaalle lapselleni.

1.1 Tutkielman tehtävä, metodi ja aineisto

Tässä alaluvussa esittelen tutkielmani tutkimustehtävän, metodin sekä aineiston.

Tutkimustehtäväni on selvittää, mitä on psykologinen manipulaatio vaikuttamisen välineenä. Tutkimustani ohjaavat muun muassa seuraavat kysymykset: mitä psykologinen manipulaatio on vaikuttamisen välineenä vaikuttamisen, vallan ja vallankäytön sekä luottamuksen käsitteiden avulla kuvattuna ja analysoituna? Mitä ihmiselle tapahtuu kun hän joutuu psykologisesti manipuloituksi? Miten manipuloija toteuttaa toimintaansa? Mitä liikkuu psykologisen manipulaation ilmitasolla eli näkyvällä tasolla, lamoavalla välitasolla sekä mitä liikkuu ilmiön sameudessa, pahan hiljaisessa kärsivällisessä odotuksessa?

Tutkielmani aineistoesimerkkinä on uskonlaho, äkerblomilaisuus. Esimerkiksi olisin hyvin voinut valita parisuhteen, perheen tai työyhteisön, sillä psykologinen manipulaatio on mahdollista kaikkialla, missä kaksi tai useampi ihminen kohtaa.

Se, että avaan tutkielmassani työni esimerkkilahkona olevan äkerblomilaisuuden ja siinä vahvasti käyttövoimana esiintyneen

⁵ Pelkonen, Taina, Sosiaalietiikassa kysytään ”mitä ihmettä tämä on?” <http://www.helsinki.fi/teol/pro/soseht/index_Hallamaa.html>. Viitattu 10.3.2014.

⁶ Pelkonen, Taina, Sosiaalietiikassa kysytään ”mitä ihmettä tämä on?” <http://www.helsinki.fi/teol/pro/soseht/index_Hallamaa.html>. Viitattu 10.3.2014.

unissasaarnaamisen ominaispiirteitä keskustelea aktiivisesti esittämieni tutkimuskysymysten, analysoitujen käsitteiden ja niiden merkitysten kanssa. Åkerblomilaisen lahkoon profeetta Maria Åkerblom käytti psykologista manipulaatiota taidokkaasti vaikuttamisen välineenä.

Seuraavassa kerron tässä tutkielmassani käyttämästäni metodista.

Metodinani tässä tutkielmassani on sosiaalietiikan käsiteanalyysi, jota Hallamaa kuvaa seuraavasti:

Omintakeista sosiaalietikalle on lähestyä ilmiöitä aineisto- ei niinkään teorialähtöisesti. Aineistot ovat usein hajanaisia. Aluksi annetaan aineiston puhua: kuunnellaan aineistoa ja houkutellaan siitä esiin keskeiset käsitteet, ajatukset ja kysymykset. Kysytään, mitä ihmettä tämä oikein on? Sitten ruvetaan hankkimaan teoreettisia työkaluja, jotka voivat olla myös muilta tieteenaloilta lainattuja. Ei sosiaalietikka voi tehdä niin, että vääntäisi vain käsitteitä. Pitää olla aito kosketus ilmiöihin, joko historiallisiin tai nykypäivän.⁷

Hallamaan mukaan systemaattisen teologian tutkimuksen suorittamisen voi tiivistäen määritellä sanomalla, että siinä on kysymys referoinnista, analysoinnista ja johtopäätösten tekemisestä.⁸ Metodina on käsiteanalyysi, joka on resoluutio-kompositio ja analyysi-synteesi. Tutkittava materiaali hajotetaan ensin osiksi ja kootaan sitten osat takaisin kokonaisuudeksi.⁹

Näen Hallamaan kuvamaan käsiteanalyttisen metodin vastavuoroisena dialogina lähteiden, aiemman tutkimuksen ja tutkielman kirjoittajan välillä. On tärkeää kuunnella tekstejä ja niistä nousevia näkemyksiä, kysymyksiä ja ajatuksia, vastauksiakin. Sitä kautta on mahdollista pelkistämällä ja karsimalla päästä ytimeen ja saada selkeyttä epämääräiseen.

Hallamaa kuvaa käsitteellistä edelleen analyysiä seuraavasti:

Käsitteelliseen analyysiin kuuluu usein sanojen erittelemine, joita käytämme arkipuheessa vailla ongelmia. Analyysissä tehdään erilaisia termien merkityksiin perustuvia jaotteluita ja kiinnitetään huomiota sanojen käyttöyhteyksiin ja – tapoihin. Merkitysanalyysin avulla pyritään ymmärtämään, millaisiin käsitteisiin käytetyillä termeillä viitataan ja kuinka todellisuutta ja sen ilmiöitä hahmotetaan niiden avulla. Kun kohteena on ihmisen toiminta, tavoitteena on myös syventää inhimillistä itseymmärrystä; esimerkiksi kysymällä, mistä puhumme, kun puhumme toiminnasta. Käsiteanalyysi edellyttää usein sanojen merkityksen rajaamista, arkipuheessa samoja sanoja käytetään paljon väljemmin ja laajemmin merkityksin kuin filosofisessa käsiteanalyysissä. Samalla asioita on yksinkertaistettava, jotta voitaisiin tehdä asiaa koskevia erotteluita. Rajaamisen ja yksinkertaistamisen tavoite on selkiyttämällä käsitteitä luoda työkaluja, käsitteellisiä analyysimenetelmiä, joiden avulla myös ihmiselämän mutkikkaita ja sameita puolia sekä sosiaalisia ilmiöitä voitaisiin eritellä ja ymmärtää. Syvimmiltään tällaisella toiminnalla pyritään

⁷ Pelkonen, Taina, Sosiaalietikassa kysytään ”mitä ihmettä tämä on?”
<http://www.helsinki.fi/teol/pro/soseth/index_Hallamaa.html>. Viitattu 11.3.2014.

⁸ Päivänsalo, Ville, Prosessia ja rautalankaa
<http://www.helsinki.fi/teol/steol_vanha/opiskelu/Prosessi/Pros_raut21.html>. Viitattu 10.3.2014.

⁹ Hallamaa, Jaana 2013e, 5.

kuitenkin siihen, että ihmiselämän epätydyttäviin ehtoihin voitaisiin vaikuttaa ja niitä voitaisiin muuttaa.¹⁰

Akateemikko Georg Henrik von Wright on pohtinut käsitetutkimuksen luonnetta seuraavasti:

Toivoisin, että minulla olisi siitä (käsitetutkimuksesta) selkeämpi näkemys kuin minkä itse asiassa olen pystynyt muotoilemaan. Ennen kaikkea mielestäni on olemassa monia käsitetutkimuksen tyyppejä, monia filosofisia ”metodeja”. Metodien valinta voi riippua käsiteltävän ongelman luonteesta, tai se saattaa myös riippua yksittäisen filosofin luonteenlaadusta. Etiikkaan parhaiten soveltuvat käsitetutkimuksen tyypit poikkeavat olennaisesti tietoteoriaan tai metafysiikkaan sopivista tyypeistä. Todennäköisesti tämä ero liittyy siihen tosiasiaan, että niin kutsutun käytännöllisen ja niin kutsutun teoreettisen filosofian tarkoitusperät ovat sisäsyntyisesti erilaiset.¹¹

von Wright jatkaa edelleen:

Käsitetutkimuksen - ja uskoisin, että yleensäkin filosofisen tutkimuksen - kimmokkeena on hämmennys, jota koemme joidenkin sanojen merkityksen suhteen. Minusta on kuitenkin näyttänyt siltä, että sellainen käsitetutkimus, joka muokkaa tai muovaa käsitteitä, sopii erityisen hyvin etiikan ja sille sukua olevien filosofian haarojen (estetiiikan, yhteiskuntafilosofian) ongelmien tarkasteluun. Etiikan kannalta relevantit käsitteet voidaan jakaa arvokäsitteisiin (esimerkiksi hyvän käsite), normatiivisiin käsitteisiin (esimerkiksi velvollisuuden ja oikeuden käsitteet) sekä inhimillisen teon ja toiminnan kannalta relevantteihin käsitteisiin (esimerkiksi valinta, harkinta, aikomus, motiivi aihe ja tahto).¹²

Seuraavaksi luon katsauksen tutkielmani aineistoon.

Tämän pro gradu -tutkielmani lähdeaineistona käytän TT, emerituspiispa Gustav Björkstrandin teosta *Maria Åkerblom -elämän ja kuoleman lähettäjä* sekä hänen åkerblomilaisesta liikkeestä tekemäänsä väitöskirjaa *Åkerblom rörelsen. En finlandssvensk profetörörelses uppkomst, utveckling och sönderfall*. Ensin mainittu teos on sekä Maria Åkerblomin elämäkerta että åkerblomilaisen liikkeen toimintahistoria, jälkimmäinen teos on Björkstrandin väitöskirja.¹³

Björkstrandin lisäksi åkerblomilaisuutta on tutkinut laajasti TT, FT Aarni Voipio teoksissaan *Suomalaisia unisaarnaajia, Unissasaarnaaminen sielullisena ja uskonnollisena ilmiönä I*, joka on hänen psykologinen väitöskirjansa ja *Unissasaarnaaminen sielullisena ja uskonnollisena ilmiönä II*, joka on hänen teologinen väitöskirjansa. Lisäksi Voipio on tarkastellut aihetta teoksessaan *Profeettoja ja valheprofeettoja*. Voipio on tutkijana åkerblomilaisuuden aikaistodistaja. Hänen metodinsa oli ujuttautua liikkeen sisäpiiriin.¹⁴

¹⁰ Hallamaa 2013a, 3.

¹¹ von Wright 2001, 27.

¹² von Wright 2001, 27–31.

¹³ Björkstrand 1976; 2011.

¹⁴ Lauerma 2006,169. Voipio 1919; 1921; 1922; 1927.

Voipio palasi åkerblomilaisuuteen ja Maria Åkerblomin toimintaan vielä myöhemmin teoksessaan *Sleeping Preachers. A Study In Ecstatic Religiosity*¹⁵.

Perustelen aineistovalintojani paitsi kiinnostuksellani aihetta kohtaan ja esimerkiksi Björkstrandin ja Voipion aiheesta kirjoittamalla erinomaisella ja monipuolisella kirjallisuudella, mutta myös etäännyttämisellä. Jos olisin ottanut lähdeaineistokseni jonkun tänä päivänä toimivista psykologista manipulaatiota vaikuttamisen välineenä käyttävistä uskonlahokoista ajallinen etäisyys ei vielä olisi ehtinyt tehdä lahkoa kokonaisuudeksi: syntyneeksi, eläneeksi, sammuneeksi. Näin valitsemalla on mahdollista tarkastella psykologisen manipulaatioon vaikuttamisen välineenä tässä työssä käyttämieni vaikuttamisen, vallan ja vallankäytön sekä luottamuksen käsitteiden merkityksiä ja muutoksia historiallisessa tilanteessa. Tämän tarkastelun ja käsite- ja merkitystasojen avaamisen uskon olevan hyödyksi ja avuksi niille, jotka kamppailevat tänä päivänä psykologista manipulaatiota käyttävien lahkojen vääristyneen voiman kentässä sekä yrittävät säilyttää ihmisyytensä ja ihmisarvonsa, jota vastaan psykologinen manipulaatio rikkoo.

Psykiatrian erikoislääkäri Hannu Lauerma on teoksissaan *Pahan anatomia*¹⁶ sekä *Huijaus. Rohkaisua, johdattelua ja psykoterroria*¹⁷ kuvannut paitsi åkerblomilaisuutta myös lahkoissa yleensä ilmenevää psykologista manipulaatiota vaikuttamisen välineenä.

Haluan tutkielmaani monitieteisen näkökulman ja siksi lähteitä on muun muassa teologian, psykiatrian, psykologian, sosiaalipsykologian, yhteiskuntatieteiden aloilta sekä suomen-, ruotsin- että englanninkielisinä.

Tutkielmani teoreettisina apukeinoina käytän Helsingin yliopiston sosiaalipsykologian emeritusprofessori Kullervo Rainion teosta *Valta ja vallan käyttö*¹⁸ sekä professori Jaana Hallamaan vielä julkaisemattoman käsikirjoituksen *Yhteistoiminnan etiikka*¹⁹ materiaalia ja hänen vuonna 2012 pitämänsä luentokurssin *Vallan, vaikuttamisen ja yhteistoiminnan filosofiaa ja etiikkaa*²⁰ luentomateriaalia. Edellä mainittujen Hallamaan tekstien avulla avaan työssäni teon ja toiminnan teoriaa, sillä sen tunteminen antaa pohjan ja perspektiivin valitsemieni käsitteiden, vaikuttaminen, valta ja vallankäyttö sekä luottamus,

¹⁵ Voipio 1951.

¹⁶ Lauerma 2009.

¹⁷ Lauerma 2006.

¹⁸ Rainio 1969.

¹⁹ Hallamaa 2013, a–d.

²⁰ Hallamaa 2012 g–h.

tarkastelulle. Vallan käsitettä tarkastellessani professori Peter Morrissin kirja *Power*²¹ on ollut suurena apuna ja käsitteellisenä selkeyttäjänä.

Kaikissa ihmissuhteissa kyse on luottamuksesta tai sen poissaolosta. Luottamus ilmenee paitsi ajatuksellisena käsitteenä myös tekoina ja toimintana tai niistä pidättäytymisenä. Luottamuksen käsitettä osana psykologista manipulaatiota vaikuttamisen välineenä tarkastelen tässä tutkielmassani FT Russell Hardinin *Trust and Trustworthiness* -teoksen avulla.²²

Psykologinen manipulaatio on aihe, joka kiinnostaa ihmisiä. Se kiinnostaa sekä tieteellistä tutkimusta että populaarimpaa lähestymistapaa. Populaari haistaa rahan siellä, missä se liikkuu: sensaatiot ja kärsimys myyvät. Tieteellisyys mahdollistaa aiheen käsittelyn asiallisesti ja analyttisesti.

Uskontojen uhrien tuki ry:n (UUT) sekä Narsistien uhrien tuki ry:n (NUT) internetsivustoilta löytyy tutkimukseni kannalta runsaasti arvokasta tietoa psykologisesta manipulaatiosta vaikuttamisen välineenä.²³

1.2 Aiempi tutkimus ja tutkielman rakenne

Tässä alaluvussa viitataan psykologiseen manipulaatioon liittyvään aiempaan tutkimukseen sekä esitän tutkielmani rakenteen.

Tutkielma ja lopputulos ovat filosofisessa tai teologisessa tieteessä, toisin kuin esimerkiksi lääketieteessä, aina tiettyssä mielessä tekijänsä valintojen ja päätösten summa. Joku toinen olisi tehnyt toisenlaisia valintoja kirjallisuuden, lähteiden sekä teoreettisten apukeinojen suhteen. Moniäänisyys on rikkaus.

Psykologisesta manipulaatiota vaikuttamisen välineenä tarkastellaan esimerkiksi sosiaalipsykologisessa, psykologisessa ja psykiatrisessa ja lääketieteellisessä (esimerkiksi neurotieteellisessä) tutkimuksessa. Työni esimerkkilahkoa åkerblomilaisuutta sekä siihen liittyvää manipulatiivisuutta ja vaikuttamista sekä hengellistä väkivaltaa on tällä vuosituhannella tutkittu esimerkiksi Helsingin yliopiston teologisen tiedekunnan käytännöllisen teologian sekä kirkkohistorian laitoksilla. TM Aili Nyman tarkasteli åkerblomilaisuutta ja sen imagonrakennusta Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian alaan kuuluvassa pro gradu -tutkielmassaan *Pyhä vai paha? Åkerblomilaisen liikkeen julkaisema kirjallisuus Maria Åkerblomin pyhimyskuvan rakennusaineena ja*

²¹ Morriss 1987.

²² Hardin 2002.

²³ Uskontojen uhrien tuki. <<http://www.uskontojenuhrientuki.fi/ahdistava-uskonto/usko-ja-manipulaatio>>. Viitattu 10.3.2014.

Narsistien uhrien tuki ry. <<http://www.narsistienuhrientuki.fi>>. Viitattu 1.7.2014.

*puolustuksena*²⁴. TM Aila Ruoho tarkasteli hengellistä väkivaltaa uskonnollisissa yhteisöissä käytännöllisen teologian alaan kuuluvassa pro gradu -tutkielmaansa *Päästä meidät pelosta. Hengellinen väkivalta uskonnollisissa yhteisöissä*²⁵.

Psykologisen manipulaation tarkastelua tutkielmassani edustavat muun muassa FT Susan Forwardin teos *Känslomässig utpressning*²⁶, kirjailija Stephen Arterburnin ja terapeutti Jack Feltonin teos *Toxic Faith. Experiencing Healing from Painful Spiritual Abuse*²⁷ sekä neuropsykologi Kathleen Taylorin teos *Brainwashing - The Science of Thought Control*²⁸. Helsingin yliopiston sosiaalipsykologian professori Klaus Helkaman teos *Moraalipsykologia. Hyvän ja pahan tällä puolen* valottaa tutkielmassani moraalien merkitystä toiminnassa²⁹. Vaikuttaminen, valta ja vallankäyttö sekä luottamus palautuvat toimintaan: ovat tekemistä tai tekemättä jättämistä, ja siten myös moraalisia valintoja.

Psykologista manipulaatiota käyttäviin henkilöihin liittyy usein karismaattisuus. Karismaattisuuden, vaikuttamisen ja psykologisesti manipulatiivisen toiminnan kolmiyhteyteen sain työhöni kiinnostavaa valaistusta professori Tuomo Takalan väitöskirjasta *Tutkimuksia karismasta eri konteksteissaan*³⁰.

Seuraavaksi esittelen tutkielmani rakenteen.

Toinen luku on tutkielmani teoreettinen osuus, jossa tarkastelen käsiteanalyysin sekä teoreettisten apukeinojen avulla, mitä psykologinen manipulaatio vaikuttamisen välineenä on. Lähden liikkeelle teon ja toiminnan teoriasta ja avaan käsitteellisesti niiden sisältöä. Tämä on mielestäni työni kannalta oleellisen tärkeää, sillä kaikki tekeminen, myös tekemättä jättäminen on toimintaa ja siten valintoja ja tekoja, tietoisia tai tiedostamattomia. Ihminen on usein arvoitus paitsi muille myös itselleen. Seuraavaksi siirryn tarkastelemaan psykologiseen manipulaatioon vaikuttamisen välineenä kuuluvien vaikuttamisen, vallan ja vallankäytön sekä luottamuksen käsitteitä sekä sanakirja- määrittelyjen avulla että käyttäen teoreettisena apunani esimerkiksi Hallamaan, Rainion, Morrissin ja Hardinin näkemyksiä. Käsiteanalyysin avulla jaan käsitteitä ja niiden merkityksiä osiin. Luvun lopuksi esitän tiivistelmän tekemästäni käsiteanalyysistä.

²⁴ Nyman 2012.

²⁵ Ruoho 2010.

²⁶ Forward 1999.

²⁷ Arterburn & Felton 2013.

²⁸ Taylor 2004.

²⁹ Helkama 2009.

³⁰ Takala 2013.

Kolmas luku on tutkielmani soveltava osuus. Tarkastelen siinä psykologista manipulaatiota vaikuttamisen välineenä todellisen elämän kontekstissa 1900-luvun alussa åkerblomilaisuutena tunnetussa suomalaisessa uskonlahkossa. Esimerkkilahko åkerblomilaisuuden kautta on mahdollista tarkastella, kuinka psykologinen manipulaatio vaikuttamisen välineenä toimii sekä kuinka lahkon jäsenet ovat riittävästi uskovina ja luottavina, riittävästi manipuloituna valmiita luopumaan paitsi maallisesta turvallisuudestaan ja omaisuudestaan jopa hengestään. Esimerkkilahko åkerblomilaisuudessa tulee esille luvussa kaksi käsittelemäni psykologinen manipulaatio vaikuttamisen välineenä vaikuttamisen, vallan ja vallankäytön sekä luottamuksen käsitteiden avulla kuvattuna.

Neljännessä luvussa tarkastelen toisessa ja kolmannessa luvussa esiin tullutta sekä psykologista manipulaatiota vaikuttamisen välineenä että siihen liittyviä käsitteitä vaikuttaminen, valta ja vallankäyttö sekä luottamus, ja kuinka ne ilmenivät ja muuttuivat sisällöllisesti åkerblomilaisuudessa. Näiden avulla on mahdollista tarkastella sosiaalietiikan ydinkysymystä, johon viitataan työni otsikossa: ”Mitä ihmiselle tapahtuu?”.

Viidennessä luvussa esitän johtopäätöksiä sekä tarkastelen kuinka psykologinen manipulaatio vaikuttamistoimintana menettää tehonsa kun on mahdollista käsitteellisesti tunnistaa siihen kuuluvia vaikuttamisen välineitä: vaikuttamisen, vallan ja vallankäytön sekä luottamuksen vääristynyttä käyttöä. Niiden tunnistamisesta alkaa psykologisen manipulaation vaikutuksen vastustaminen ja siitä selviytyminen. Lopuksi esitän ajatuksia mahdollista jatkotutkimusta varten.

Tässä luvussa kuvasin tutkielmani tutkimustehtävän, tutkimusmetodin, tutkielmani aineiston, tutkielmani rakenteen sekä viittasin aiempaan tutkimukseen.

2 Psykologinen manipulaatio vaikuttamisen välineenä

Tässä luvussa tarkastelen psykologista manipulaatiota vaikuttamisen³¹ välineenä³². Vaikuttaminen on vuorovaikutusta³³, johon liittyy vaikuttamisen,

³¹ MOT. Vaikuttaa. Jonkin voiman, toiminnan tai muun sellaisen kohdistumisesta johonkin tavallisesti niin, että kohteessa tapahtuu tai pyrkii tapahtumaan jokin muutos; olla osallisena johonkin; tehot, tepsä. Viitattu 15.5.2014.

³² MOT. Väline. Jossakin apuna käytettävä esine, asia tai muu sellainen; apuneuvo, -keino, välikappale. Viitattu 15.5.2014.

³³ MOT. Vuorovaikutus. Keskinäinen, vastavuoroinen vaikutus. Viitattu 15.5.2014.

vallan ja vallankäytön sekä luottamuksen³⁴ käsitteet³⁵, joita tarkastelen lähemmin tämän luvun alaluvuissa.

Psykologista manipulaatiota ilmenee kaikkialla siellä, missä kaksi tai useampi ihminen kohtaa toisensa. Se on mahdollista kahdenvälisissä suhteissa, perheissä, työyhteisöissä, uskonlahkoissa: kaikkialla.

Psykologisen manipulaation mahdollistavan kohtaamisen ei kuitenkaan välttämättä tarvitse olla fyysisessä reaali maailmassa tapahtuvaa, sillä esimerkiksi internetissä sosiaalisessa mediassa on mahdollista luoda itsestään virtuaalisia henkilöitä maailmassa, jossa kuka tahansa voi olla mitä tahansa kenelle tahansa, joka puolestaan voi olla kuka tahansa, mitä tahansa, kenelle tahansa. Rajaani tutkielmani koskemaan reaalielämässä tapahtuvaa psykologista manipulaatiota ja siinä tapahtuvaa vaikuttamista.

Koska emme elä tyhjiössä vaan sosiaalisina olentoina olemme jatkuvassa vuorovaikutuksessa keskenämme (myös poissa oleminen on vuorovaikutusta) aloitan tämän luvun tarkastelemalla seuraavassa teon ja toiminnan teoriaa sekä sen antamia käsitteitä ja näkökulmia, joiden uskon helpottavan seuraavissa luvuissa tarkastelemieni vaikuttamisen, vallan ja vallankäytön sekä luottamuksen käsitteiden kontekstiin sijoittamista ja ymmärtämistä.

2.1 Teon ja toiminnan teoria käsitteellisenä selkeyttäjänä

Tässä alaluvussa tarkastelen teon³⁶ ja toiminnan³⁷ teoriaa³⁸, mitä se on ja kuinka sitä voidaan käyttää käsitteellisenä selkeyttäjänä tutkielmassani. Halusin esitykseni alkuun (katso viitteet 36-38) avata teon, toiminnan ja teorian sanasisällöt, joita arkikielessä usein käytetään niiden varsinaisia merkityksiä pohtimatta.

von Wrightin mukaan teko on tahdonvaraisesti aikaansaatu tai tuotettu muutos maailmassa, esimerkiksi oven avaaminen. Teon tulos on se asiantila, joka täytyy saavuttaa, mikäli haluamme perustellusti sanoa teon tulleen tehdyksi. Teon

³⁴ MOT. Luottamus. Tunne tai varmuus siitä, että johonkuhun tai. johonkin voi luottaa, että joku tai jokin ei petä toiveita tai aiheuta pettymystä; luottavaisuus, usko. Viitattu 15.5.2014.

³⁵ MOT. Käsite. Ajattelun luoma abstrakti hahmo; esineelle tai asialle ominaisten piirteiden kokonaisuus. Viitattu 14.4.2014.

³⁶ MOT. Teko. Toiminnan, tekemisen tulos, aikaansaannos, työ. Viitattu 14.4.2014.

³⁷ Sadeniemi et al. 1996, 716. Toiminta. Teonnimi < toimia; Sanakirja.org. Toiminta. Ihmisen tekeminen, aktiviteetti. <http://www.sanakirja.org/search.php?q=toiminta&l=17&l2=17>. Viitattu 14.4.2014.; Tieteen verkkopankki. Teonnimi. Teonnimi on verbikantainen substantiivijohdos, joka ilmaisee kantaverbinsä tarkoittamaa tapahtumaa tai tilaa. Teonnimien johtimia ovat esim. -minen, -u ~ -y, -o ~ -ö, -us ~ -ys, -nta ~ -ntä ja -nti, esim. sureminen, pääsy, huolto, lähetys, sidonta, syöti. <http://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:teonnimi>. Viitattu 13.8.2014.

³⁸ MOT. Teoria. Yhtenäinen tietojen järjestelmä; tieteellinen selitys tai selitysjärjestelmä. oletamus, oletus, otaksuma, hypoteesi. Viitattu 14.4.2014.

seuraukset taas ovat asiantiloja, jotka kausaalisen välttämättömyyden ansiosta astuvat voimaan kun teko on tehty. Suhde teon ja sen tuloksen välillä on sisäinen kun taas suhde teon ja sen seurausten välillä on ulkoinen.³⁹

YTT Tuija Kotirannan ja YTT Tuija Virkin mukaan toimijuuden kriteerinä niin arkiajattelussa kuin sosiaalitieteissäkin pidetään sitä, ettei subjektin toiminta ole jonkin tälle ulkoisen (esimerkiksi toisten ihmisten tai sosiaalisten systeemien vaikutuksen) tai sisäisen (esimerkiksi tunteiden tai mielenhäiriöiden) voiman aikaansaamaa. Toimijuuden on oltava subjektin tahdonvapauden ilmentymää ja tyypillisesti tahdonvapaus liitetään subjektin kykyyn toimia rationaalisesti.⁴⁰

Hallamaan mukaan toimijaa kutsutaan agentiksi⁴¹ tai subjektiksi. Kriteerinä agenttiudelle tai subjektiudelle on tekijän vastuullisuus teostaan. Tämä vastuullisuus voidaan tiivistää kolmeksi ehdoksi, joiden kaikkien on Hallamaan mukaan oltava voimassa: agentin on kyettävä asettamaan päämääriä (intentionaalisuusehto), hänen on ymmärrettävä kausaalisuhteita ja osattava arvioida niitä (rationaalisuusehto) sekä pystyttävä toiminnallaan tavoittelemaan asettamiaan päämääriä (kyvykkyyssvaihtoehto).⁴²

Intentionaalinen toimija kykenee perustelemaan, miten hän on päätenyt tekemiinsä johtopäätöksiin ja miksi hän on toiminut valitsemallaan tavalla. Hallamaa painottaa, että etiikan kannalta intentionaalisuuden käsitteestä ei voida luopua, sillä asioiden ja ilmiöiden moraalinen tarkastelu ilman sitä olisi mahdottomuus. Rationaalisuusehto täyttyy toimijan ymmärtäessä niitä syy- ja seuraussuhteita, joiden vaikutukseen hänen toimintansa mielekkyys perustuu ja kun hän tämän lisäksi osaa arvioida oman toimintansa seurauksia. Koska toiminnan tarkoituksena on aina saada aikaan muutos, agentilla on oltava toimintakyky, jonka avulla hän voi vaikuttaa todellisuuteen. Tämän lisäksi hänen on mielletävä itsensä toimijaksi. Nämä kaksi yhdessä muodostavat kyvykkyysehdon. Toimijaa siis voidaan kuvata rationaalisena, intentionaalisena ja toimintaan kykenevänä: moraaliagenttina tai moraalisubjektina. Sitä, että agentti päättää olla toimimatta voidaan intentionaalisuusehdon mukaisesti pitää myös toimintana.⁴³

Hallamaan mukaan moraaliagentin pysyvimpien piirteiden kokonaisuutta kutsutaan luonteeksi. Luonteen muovautumiseen vaikuttaa esimerkiksi kasvatus ja

³⁹ von Wright 2001, 190–192.

⁴⁰ Kotiranta & Virkki, 2011, 113–114.

⁴¹ MOT. Agentti. Eräs teon suorittajan ilmaiseva lauseenjäsen. Viitattu 15.4.2014.

⁴² Hallamaa 2013a, 3–4.

⁴³ Hallamaa 2013a, 5.

opetus, jotka muokkaavat agentin elämäntapoja sekä hänelle tyypillisiä reaktio- ja toimintamalleja. Psykologisissa tutkimuksissa on kuitenkin osoitettu, ettei luonne ole ihmisen pysyvä, stabiili, piirre. Luonne on muuttuvat eikä toiminnan filosofian kannalta ole edes välttämätön käsite. Hallamaan mukaan hyveitä ja paheita kutsutaan dispositionaalisiksi piirteiksi ja useimmat tämänkaltaiset teot (hyvät teot tai pahat teot) tehdään suurimmilta osin rutiininomaisesti. Tähän vaikuttaa paitsi toimijan luonne myös hänen tottumuksensa. Sosiaalipsykologisten tutkimusten mukaan valtaosaa käyttäytymisestä ei pidetä harkinnan tuloksena vaan myös tilanteilla ja muilla rakenteellisilla tekijöillä on suurempi vaikutus toimintaan kuin vain dispositiolähtöisillä tekijöillä. Toiminnan filosofian kannalta luonne ei siis ole välttämätön käsite, mutta jotta toimintaa voitaisiin ymmärtää, agentin toiminnasta on erotettavissa neljä vain agentin itsensä omassa tiedossa olevaa komponenttia: toiminnan motiivi eli vaikutin, toiminnan intressit eli pyyteet ja preferenssit, jotka ovat toiminnan päämäärää ja toiminnan suuntaamista ohjaavaa tietoa sekä toimijan emotiot eli tunteet ja tunnetilat.⁴⁴

Hallamaan mukaan motiivi on se halu tai tarve, joka saa agentin toimimaan valitsemallaan tavalla ja se psyykkinen syy, joka saa toiminnan liikkeelle. Tavoitteellinenkin toiminta saattaa epäonnistua. Motiivin lisäksi agentilla on oltava myös motivaatio⁴⁵, joka on se psyykkinen voima, jonka avulla agentti ylläpitää toimintaa mahdollisista vaikeuksista ja vastoinkäymisistä huolimatta.⁴⁶

Kotirannan ja Virkin mukaan motivaatiolla tarkoitetaan ihmisen kiinnostuksia, mielihaluja, intohimoja ja toiveita. Motiivit puolestaan ovat päämääräsuuntautuneita ja joko tiedostettuja tai tiedostamattomia. Motivaatio viittaa ihmisen psyykkiseen tilaan, joka määrää sen, millä vireydellä ja aktiivisuudella ihminen toimii tietyssä tilanteessa. Motivaation käsitteen tulisi selittää miksi, jokin käyttäytyminen toteutui, sillä se on kokoava termi ja viittaa sekä prosesseihin että tuloksiin.⁴⁷

VTT Eerik Lagerspetzin mukaan sosiaalisen todellisuuden viimekätisenä perustana ovat jaetut asenteet. Tietty asenne, esimerkiksi uskomus, on jaettu, jos kaikki tai useimmat yhteisössä omaavat tuon asenteen, uskovat muiden omaavan tuon asenteen ja uskovat muiden uskovan, että muut omaavat tuon asenteen, ja

⁴⁴ Hallamaa 2013a, 6–8.

⁴⁵ Hallamaa 2013f, 3.

⁴⁶ Hallamaa 2013a, 8.

⁴⁷ Kotiranta & Virkki, 2011, 121–122.

niin edelleen. Toisin sanoen, jaetut asenteet implisiittisesti⁴⁸ viittaavat toisiinsa ja tällaiset jaetut asenteet voivat olla toiminnan osittaisia perusteita⁴⁹.

Hallamaa toteaa, että tapahtuminen tapahtuu maailmassa, toimija toimiakseen tehokkaasti tarvitsee siitä tietoa. Hän tarvitsee tietoa reaali maailman olosuhteista sekä mahdollisuuksistaan mukauttaa toimintaansa niihin. Hänen on yritettävä hankkia riittävästi luotettavaa tietoa sekä kyettävä arvottamaan sitä muuhun ympärillään olevaan todellisuuteen ja siitä saatavaan tietoon. Tämän vuoksi agentin on kyettävä kriittisesti arvioimaan sitä kontekstia, jossa toimii tai aikoo toimia. Toimija saa tietoa siten, että hän hankkii sitä aktiivisesti täydentämällä ja korvaamalla käsityksiään uusilla jos edelliset ovat osoittautuneet aikansaeläneiksi tai paikkansapitämättömiksi. Toimintansa kannalta toimijan on osattava valita tietomassasta toiminnalleen relevantit keinot. Toiminnan valmistautumiseen vaikuttavat tiedon ohella lisäksi agentin uskomukset, jotka usein ovat tiedostamattomia tai kyseenalaistamattomia, automatisoituneita ajattelun ja olemisen tapoja tai toiminnan tapoja, jotka vasta ristiriita asettaa kyseenalaisiksi. Toiminnan epäonnistuminen voi herättää agentin tarkastelemaan käsitys- ja uskomusmaailmaansa aivan uudesta näkökulmasta.⁵⁰

Hallamaan mukaan käsitteen kannalta erityisen tärkeitä uskomuksia ovat toimijan itsestään muodostamat mielikuvat eli minäkuva. Ihmisen minäkuva on hänen näkemyksensä omasta paikastaan yhteisössä. Minäkuvaan vaikuttavat ne itseä koskevat uskomukset, joiden juuret ovat varhaisissa vuorovaikutussuhteissa. Temperamentilla, esikuvilla, läheisten asenteilla, esikuvilla ja myöhemmillä kokemuksilla on suuri vaikutus siihen, millainen kuva agentilla on itsestään. Elämässä koetut onnistumiset ja epäonnistumiset, muilta saatu palaute, kannustaminen tai mitätöinti rakentavat toimijan minäkuvaa ja ovat kytköksissä yhteisöön, jossa hän elää (esimerkiksi perhe, työpaikka, yhteiskunta). Näistä yhteisöistä taas jokaisella on omat arvonsa, roolinsa, odotuksensa ja niin edelleen. Ihminen elää siis monen kontekstin verkostossa, monessa roolissa.⁵¹

Hallamaa mukaan agentin alkaessa tarkastella ja tunnistaa uskomuksiaan hän samalla alkaa arvottaa niitä sekä sitä kautta omaa paikkaansa yhteisössään ja rooliaan siinä. Tunteet vaikuttavat siihen, millaisia päämääriä valitsemme, kuinka intensiivisesti alamme tavoitella niitä ja kuinka sisukkaasti olemme halukkaita

⁴⁸ MOT. Implisiittinen. Kätketty, epäsuorasti ilmaistu, viitellinen. 1.8.2014.

⁴⁹ Lagerspetz 2011, 74–75.

⁵⁰ Hallamaa 2013a, 9.

⁵¹ Hallamaa 2013a, 9.

toimimaan saavuttaaksemme tavoitteemme. Toisin sanoen toiminta on yhteydessä siihen, mitä agentti haluaa tai toivoo. Intressi merkitsee sitä, että agentti pitää hyvänä tai arvostaa jotain asiaan siinä määrin, että toivoo sen toteutumista ja on siksi valmis toiminnallaan edistämään sitä tai toisin ilmaisten: intressi on se asia tai asian tila, johon agentin toive tai tarve kohdistuu ja jonka aikaan saamista ja saavuttamista hän pitää omalta kannaltaan hyvänä ja tavoiteltavana. Motiivi puolestaan on se psyykkinen voima tai toive tai tarve, joka saa agentin toiminaan, intressi puolestaan on se asia tai asiointi, johon tämä toive tai tarve kohdistuu. Motiivi ja intressi kulkevat yhtä matkaa.⁵²

Hallamaa huomauttaa edelleen, etteivät kaikki motiivit ja intressit ole aina tiedostettuja, eikä kaikki toimintakaan ole aina asioiden aikaan saamista. Yksilönä toimiessaan agentti ilmaisee toiminnallaan kuka hän on ja tämä toiminta vaikuttaa hänen minäkuvaansa. Toimiminen ryhmässä on aina myös kannanotto: keitä hyväksytään ryhmään, millä perusteilla ja niin edelleen.⁵³ Myös ryhmän ulkopuolelle jättäytyminen saattaa olla kannanotto⁵⁴.

Hallamaan mukaan preferenssi tarkoittaa niitä tavoitteita, joista agentti valitsee omaa toimintaansa ajatellen parhaan ajattellessaan valintansa hyödyttävän itseään ja toimintaansa parhaalla mahdollisella tavalla. Preferenssit ovat agentin haluamia asioita. Intressit ovat asioita, joita hän tarvitsee hyvinvointinsa tai täydellistymisensä lisäämiseksi tai vahvistamiseksi. Preferenssillä ja intressillä on myös ajallinen ero. Preferenssi vaikuttaa agentin sen hetkiseen tilanteeseen tai tilaan. Intressin vaikutus tulee esille pidemmän aikavälin kuluessa hyvänä, ei välittömänä tyydytyksenä. Hallamaa kokooa preferenssin ja intressin ytimet seuraavasti: preferenssit ovat subjektiivisia ja ne voidaan usein samastaa haluihin kun taas intressillä on laajempi merkitys: se sisältää ajatuksen ihmisen objektiivisista hyvistä tarpeiden ja hyvinvoinnin edellytysten merkityksessä.⁵⁵

Toiminnan päämäärää tarkastellessaan Hallamaa toteaa motiivin olevan toiminnan liikkeelle sysäävä psyykkinen voima. Päämäärä tai tavoite on se asia, jonka aikaansaamiseksi agentti alkaa toimia. Päämäärä on agentin toivoma asia, jonka hän kokee edullisena, hyvänä tai suotuisana. Päämäärä on agentin toiminnan määränpää, tavoittelun objekti. Tavoite on agentin pyrkimyksen kohde, se on samanaikaisesti sekä toiminnan tavoittelu että pyrkimys. Toiminnan

⁵² Hallamaa 2013a, 10–11.

⁵³ Hallamaa 2013a, 12.

⁵⁴ Kirjoittajan oma huomautus.

⁵⁵ Hallamaa 2013a, 12–13.

tavoitteen tarkoituksena on aikaansaada tai saada voimaan. Tavoitteen on myös suhteuduttava siihen, mitä agentti voi tehdä ja mihin hän on kykenevä. Toiminnan päämäärä ei välttämättä ole pysyvä, sillä se voi muuttua toiminnan kuluessa mikäli toiminnassa ilmenee seikkoja, joita agentti ei ole osannut ottaa etukäteen huomioon.⁵⁶

Hallamaan mukaan teko on agentin tarkoituksellisesti, intentionaalisesti, suorittamaa tekemistä tai toimintoa, joka saa aikaan muutoksen. Teko syntyy toiminnasta ja siksi teon ja toiminnan käsitteiden analysoiminen samoilla käsitteillä on hyväksyttävää. Teon teoriaksi tätä ajattelua kutsutaan sen vuoksi, että tarkastelun kohteena on usein yksittäinen teko.⁵⁷

Tuomelan mukaan praktista syllogismia tai käytännöllistä päättelyä (practical inference) voidaan käyttää kun halutaan ymmärtää käyttäytymistä sekä kun halutaan selittää tai ennustaa toimintaa. Praktisella syllogismilla on pitkä historia Aristoteleesta, Kantista ja Hegelistä Anscombeen ja von Wrightiin. Tuomelan mukaan praktisella syllogismilla on merkittävä rooli toiminnan teoriassa.⁵⁸

Hallamaan mukaan teko voidaan kuvata yksinkertaisen päättelyketjun eli praktisen syllogismin tai käytännöllisen päättelyn avulla. Myös von Wrightin mukaan teko muodostuu agentin volitionaalisesta eli tahtovasta tai haluavasta asenteestaan sekä hänen kognitiivisesta asenteestaan eli siitä uskooko, tietääkö vai toivooko agentti teon johtavan haluamaansa lopputulokseen⁵⁹. Praktinen syllogismi voidaan esittää erimuodoissa sen mukaan, kuinka varmasti toimija uskoo tekonsa tuottavan sen päämäärän, jota hän tavoittelee toiminnallaan. Praktinen syllogismi modus ponens -muodossa edellyttää riittävää ehtoa tarkoittaen sitä, että teko on riittävä ehto toivotun päämäärän aikaansaamiseksi: A

⁵⁶ Hallamaa 2013a, 14.

⁵⁷ Hallamaa 2013a, 14–15.

⁵⁸ Tuomela, 1977, 170–171. Teoksensa sivulla 194 Tuomela esittää osuvan esimerkin sanojen merkityksistä ja yhteyksistä, joissa niitä käytetään: 1. John intends to go and get some cash to buy a bottle of whisky. John considers that this requires his saying to his wife that he will go to the bank. John says: “I will go to the bank”. 2. John intends to go and see his friend Tom who every day sits at the bank of the nearby river. John considers that this requires his saying to his wife that he will go to the bank. John says: “I will go to the bank”.

Suomeksi käännettynä yllä oleva esimerkki ei toisi esille samoja merkityksiä ja tulkintoja kuin englanniksi. Kirjoittajan oma huomautus.

⁵⁹ von Wright 1971, xiv, 83–131. von Wright tarkastelee teoksessaan Explanation and Understanding laajasti praktista syllogismia, sekä sen loogista paikkansapitävyyttä ja suhdetta teleologiseen selittämiseen. von Wrightin mukaan praktisen syllogismin eli käytännöllisen päättelyn premissit kuvaavat volitionaalis-kognitiivista kokonaisuutta. Praktinen syllogismi tarkastelee toiminnalle asetettuja välttämättömiä ehtoja, aikomusta sekä agentin kykyä saavuttaa aikomuksen kohde.

on tehnyt tai aikaansaanut teon ja päämäärä toteutuu. Praktinen syllogismi modus tollens -muodossa merkitsee sitä, että teko on päämäärän toteutumisen välttämätön ehto.⁶⁰ Praktisen syllogismin ensimmäinen premissi ilmaisee toiminnan intressien mukaisen asian ja toinen premissi keinon saavuttaa ensimmäisen premissin ilmaisema päämäärä. Loogisessa järjestyksessä näitä premissejä kutsutaan päämäärä- ja keinopremisseiksi. Keinopremissi ilmaisee lisäksi toimijan tiedon, uskomuksen tai toiveen keinon ja päämäärän välisestä yhteydestä eli episteemisen asenteen. Teko on näistä premisseistä tehty johtopäätös.⁶¹

Hallamaan mukaan päämäärä on se, minkä toimija haluaa saada aikaan. Intentio⁶² on agentin tarkoitus saada aikaan haluamansa päämäärä valitsemallaan keinolla. Näin intentio yhdistää praktisen syllogismin ensimmäisen ja toisen premissin. Toiminnan lopullinen päämäärä selviää kun kysytään agentilta miksi hän tekee (tai teki) kuten tekee (tai teki). Näin saadaan selville agentin käyttäytymisen peruste toimijan eli hänen omasta näkökulmastaan. On huomattava, että päämäärät voivat olla myös epärealistisia tai ne voivat olla haaveita, jotka jäävät toteutumatta. Hallamaa toteaa, että mahdollisuuksien rajat saadaan selville vain yrittämällä ja kokeilemalla. Toiminta voi olla myös väline ja sen tavoite voi olla välillinen tai lopullinen. Me haluamme koko ajan jotakin ja tämä haluaminen on koko ajan olemassa.⁶³

Hallamaan mukaan toiminta pyrkii muutokseen, joka on tulos, vaikutus tai seuraus. Teon tulos on asiantila, jota tavoitellaan, jotta voitaisiin todeta teko tehdyksi. Seurauksilla tarkoitetaan niitä asiantiloja, jotka alkavat vallita kun teko on tehty. Teon ja seurausten välillä vaikuttaa syys-seuraussuhde eli kausaalisuhde. Hallamaa kiteyttää: teko ja päämäärä kuuluvat yhteen intention käsitteen välityksellä. Onnistunut teko tuottaa tuloksen. Tuloksen ja seurausten suhde puolestaan on riippuvainen faktuaalis-kasuaalisista seikoista, joiden edellytyksenä on, että agentilla on paljon ja erilaista tietoa todellisuudesta ja sen toiminnasta sekä kuinka todellisuuden ilmiöihin voidaan vaikuttaa. Teon vaikutukset saadaan Hallamaan mukaan esille käyttämällä luovaa tulkintakehystä, jonka avulla toiminnan seurausten suhdetta toisten agenttien toiminnan seurauksiin sekä toimijoiden keskinäisen vuorovaikutuksen seurauksia voidaan havainnoida ja

⁶⁰ Hallamaa 2013a, 14–15.

⁶¹ Hallamaa 2013a, 16.

⁶² MOT. Intentio. Tarkoitus, pyrkimys, tavoitteisuus. Viitattu 14.4.2014.

⁶³ Hallamaa 2013a, 17–19.

muodostaa niistä kuvaa. Arvioimista hankaloittavat erilaiset näkemykset, mutta tämä erilaisuus arvioinnissa ja vaikutusanalyysissä ovat samalla ideologinen kannanotto. Toisin sanoen eri tulkinnat ilmenevät erilaisina tapoina hahmottaa toiminnan vaikutukset.⁶⁴

Tässä alaluvussa tarkastelin teon ja toiminnan teoriaa, joka antaa kehyksen tässä tutkielmassa kuvaamalleni ihmisten välisen sosiaalisen toiminnan ja vuorovaikutuksen tarkastelulle.

2.2 Psykologinen manipulaatio sekä vaikuttamisen käsite

Edellisessä alaluvussa tarkastelin teon ja toiminnan teoriaa ja siihen liittyvää ajattelua ja käsitteistöä tarkoitukseni antaa malli ja vertailukohta niin kutsutuista normaaleista teoista ja toiminnasta, jotka psykologisessa manipulaatiossa tekemisenä ja toimintana vääristyvät.

Tässä alaluvussa tarkastelen ensin mitä psykologinen manipulaatio käsitteenä sisältää. Sen jälkeen tarkastelen kuinka eri lähteissä käsitteellisesti määritellään ja kuvataan psykologinen manipulaatio vaikuttamisen välineenä. Mitä se on? Mistä se koostuu? Kuinka se mahdollistuu? Kuinka siltä voi yrittää suojautua?

Psykiatrian sanasto määrittelee sanan psyyke, mieli, sielu, taajuudeksi tai tietoisuudeksi, johon sisältyy tietoinen ja tiedostamaton kokeminen ja toiminta; ajattelu ja tunteminen.⁶⁵

Kielitoimiston sana kirja määrittelee sanan ”manipuloida” seuraavasti: käsitellä vilpillisesti tai omavaltaisesti, peukaloida; muokata tai ohjailla mieliä haluttuun suuntaan⁶⁶.

Sanan ”psykologinen” Kielitoimiston sanakirja määrittelee seuraavasti: psykologiaan kuuluva tai perustuva; ihmistuntemusta osoittava⁶⁷.

Psykiatrian sanasto -teos määrittelee sanan manipulatiivinen hyväksikäyttäväksi; se on taito saada muilta mitä haluaa ja kyky johtaa ja valvoa muita itseä hyödyttävästi.⁶⁸

Uskontojen uhrien tuki ry:n internet sivustolla (psykologinen) manipulaatio määritellään seuraavasti: (Psykologinen) manipulointi tai manipulaatio tarkoittaa

⁶⁴ Hallamaa 2013a, 21–23.

⁶⁵ Aché et al. 1995, 196.

⁶⁶ MOT. Manipuloida. <<http://mot.kielikone.fi.libproxy.helsinki.fi/mot/hy/netmot.exe>>. Viitattu 14.4.2014.

⁶⁷ MOT. Psykologinen. <<http://mot.kielikone.fi.libproxy.helsinki.fi/mot/hy/netmot.exe>>. Viitattu 14.4.2014.

⁶⁸ Aché et al. 1995, 151.

ihmisen mielen ohjaamista haluttuun suuntaan.⁶⁹ Kyse ei ole normaaliin arkielämään kuuluvasta suostuttelusta, vaan merkittävästi vahvemmassa pyrkimyksestä ohjailla toisten ihmisten elämää, usein vastoin näiden todellista etua. Ilmiö on hyvin tavallinen esimerkiksi uskonnollisissa yhteisöissä.⁷⁰

Joutuessaan voimakkaan psykologisen manipuloinnin kohteeksi, esimerkiksi lahkoon liittyessään, ihminen menettää oman harkintakykynsä. Siihen, miksi se saattaa tapahtua näin kokonaisvaltaisesti voidaan yrittää hakea selitystä esimerkiksi evoluutiopsykologisesta lauman käyttäytymisen selitysmallista. Luontaisilta reagointi- ja sopeutumistavoiltaan ihminen on johtajia seuraava laumaeläin, joka on kyennyt pysymään hengissä sekä lisääntymään vain pienissä metsästäjä-keräilijälaumoissa. Niissä menestystä on suosinut yhdenmukainen käytös ja vahvojen johtajien seuraaminen. Tämän käyttäytymistaipumuksen olemassaolosta ovat todisteena muun muassa Milgramin tottelevaisuuskoe vuodelta 1961 ja vuona 1971 toteutettu Stanfordin ”vankilakoe”. Tehokkaan suggeroinnin tai manipuloinnin sekä propagandan kohde ei yleensä ole tietoinen siitä, ettei hän enää lopulta toimi itsenäisesti. Milgramin ja Stanfordin kokeiden tulokset tulkittiin antamalla niille evoluutiopsykologinen selitys.⁷¹

FT Andreas Edmüller ja kirjailija Thomas Wilhelm toteavat, että psykologinen manipulointi on sosiaalisen vaikuttamisen muoto, joka on käyttäytymistapojen tietoista tai tiedostamatonta käyttämistä omien tavoitteiden saavuttamiseksi. Psykologisen manipuloinnin kohteeksi voi joutua jokaisessa tilanteessa, jossa ihmiset kohtaavat toisensa. Manipulaatiota voi tapahtua esimerkiksi ystävien välisessä keskustelussa, työpaikalla tai neuvottelutilanteissa. Manipulaatiotekniikat ovat usein huomaamattomia ja kohteeksi joutuvan osalta

⁶⁹Uskontojen uhrien tuki ry. <<http://www.uskontojenuhrientuki.fi/ahdistava-uskonto>>. Viitattu 11.4.2014.

⁷⁰ Uskontojen uhrien tuki ry. <<http://www.uskontojenuhrientuki.fi/ahdistava-uskonto>>. Viitattu 11.4.2014.

⁷¹ Lauerma 2009, 128, 187; Helkama 2009, 20, 283–287.

Vuonna 1961 järjestetyissä Milgramin tottelevaisuuskokeissa useimmat koehenkilöt tottelivat kokeenjohtajan määräyksiä, vaikka lavastettiin tilanne, jossa toinen koehenkilö näytti saavan äärimmäisen tuskallisia ehkä vaarallisiakin sähköiskuja ja aneli kokeen lopettamista.

Stanley Milgramin tottelevaisuuskoe. <<https://explorable.com/stanley-milgram-experiment>>. Viitattu 13.4.2014.

Vuonna 1971 tehdyssä Zimbardon järjestämässä Stanfordin ’vankilakokeessa’ autoritaarisen vartijan valtuudet saaneista tavallisista opiskelijoista kuoriutui pelottavan äkkiä niin sadistisesti käyttäytyviä, että koe oli pakko keskeyttää.

Philip G. Zimbardo. The Stanford Prison Experiment. <<http://www.prisonexp.org>>. Viitattu 13.4.2014; Helkama 2009, 20, 284.

tiedostamattomia. Suurelta osin manipulaatio on vastapuolen ennalta arvattavien reaktioiden käyttämistä manipuloijan omaksi hyödyksi.⁷²

Edmüller ja Wilhelm toteavat, että manipuloinnin kohteeksi joutunut henkilö saattaa joutua omaksumaan näkemyksiä ja perusteluja, jotka muutoin poikkeaisivat hänen henkilökohtaisesta kannastaan. Manipuloijan tarkkojen pyrkimysten selvittäminen voi olla vaikeaa, sillä manipulatiivisesta vuorovaikutuksesta puuttuu rehellisyys ja tasa-arvoisuus, jotka merkitsevät sitä, että jokaisella osapuolella on oikeus valvoa omia intressejään ja omaksua muita näkökantoja vain vapaaehtoiselta pohjalta niitä harkittuaan.⁷³

Joissakin luonnehäiriöissä, erityisesti epäsosiaalisessa luonnehäiriössä, valehteleva on yleistä, siihen liittyy laaja-alaista piittaamattomuutta muiden hyvinvoinnista. Sen äärimuotoon, psykopatiaan, liittyy myös useita biologisia erityispiirteitä, esimerkiksi se, ettei autonominen hermosto reagoi julmuuksien tekemiseen ja/tai näkemiseen. Jotakin tunteakseen näin häiriytynyt ihminen tarvitsee voimakkaita impulsseja ja ärsykeitä, sillä muutoin hänen aivonsa ovat epämiellyttävässä turtuneisuuden tilassa.⁷⁴

Lauerman mukaan illuusion luominen omasta erityistietämyksestä saattaa tapahtua esimerkiksi tarkkojen, mutta yksinkertaisten havaintojen, tilastotiedon sekä hyvän näyttelijäntyön avulla. Luottamuksen herättäminen huijaustarkoituksessa voi pohjata esimerkiksi samastumiseen tai yhteyden ja solidaarisuuden tunteen herättämiseen. Lisäksi huomaamattomilla suggestioilla sivulauseissa on mahdollista herättää epäilyjä mahdollisia kolmansia osapuolia kohtaan ja näin vahvistaa kahdenkeskistä luottamuksen tunnetta. Näennäisen luottamuksellisella avautumisella olemattomista kriiseistä, murheista tai häpeän tunteista toista ihmistä voidaan toista houkuttaa tuntemaan vahvuutta ja näin ohjailla kertomaan varomattomasti omista ongelmistaan. Psykologisessa manipulaatiossa tehokkaita keinoja ovat myös imartelu tai esimerkiksi esiintyminen pelastajana joissakin poikkeustilanteissa. Lavastettu toisen armoille heittäytyminen, toisen kiitollisuudenvelkaan jättäminen ja manipuloitavan avuttomuuden, esimerkiksi sairauden, surun tai elämänkriisin hyväksikäyttäminen auttamistilanteiksi naamioiduissa kohtaamisissa ovat tehokkaita psykologisen manipulaation keinoja.⁷⁵

⁷² Edmüller & Wilhelm 2004, 7–13.

⁷³ Edmüller & Wilhelm 2004, 7–13.

⁷⁴ Helkama 2009, 288. Lauerman 2009, 58–65.

⁷⁵ Lauerman 2006, 67–68.

Lahkoon liittyessään uusi jäsen saattaa joutua omaksumaan kokonaan uudet elämäntavat käyttäytymiseen ulottuvine yksityiskohtineen. Lauerman mukaan vaikuttamisen keinoja ovat esimerkiksi eläytyminen ja haltioituminen, rituaalien kauniit nimet, unenriisto, ympäristön hämäryys, profetiat ja enteet, maailmanlopun odotus, yliluonnollisuuksien lavastaminen, toisto, väkivalta, seksuaalisuuden kieltäminen, ulkomaailman pitäminen syntisenä, muusta yhteiskunnasta eristäminen, uusien nimien antaminen, sisäinen lahkon jäsenten yhteydenpidon kontrolloiminen, pakolliset synnintunnustukset johtajille osana pelastumista, helvettimielikuvien ruokkiminen sekä hierarkkisuus ja jäseniltä puuttuvat etenemismahdollisuudet.⁷⁶

Lahkotutkija Steven Hassanin mukaan kulttien harjoittama henkinen kontrolli on hienovarainen järjestelmä, jossa tavoitteena on uhrin⁷⁷ persoonallisuuden murtaminen ja korvaaminen uudella identiteetillä. Fyysisen pakotuksen sijasta voidaan käyttää sekä hypnoosin että ryhmädynamiikan keinoja. Koska uhri pitää manipuloijia ystävinään hän ei osaa olla varuillaan. Manipuloijat ohjaavat tietoisesti uhrinsa valintoja haluamaansa suuntaan hänen ollessaan täysin tietämätön tästä prosessista.⁷⁸

Lauerman mukaan sisäinen kontrolli lahkossa kertoo, kuinka paljon lahko määrää jäseniensä henkilökohtaisista asioista sekä siitä kuinka sitova on jäsenen velvollisuus raportoida tekemisistään ja havainnoistaan ylemmässä asemassa oleville⁷⁹. Psykologinen manipulointi lahkossa vaikuttaa myös siten, että lahon sitouttamiseen kuuluu usein vaatimus yksipuolista ripittäytymistä, oman elämän, ongelmien sekä intiimien seikkojen ja arkojen kohtien paljastamista lahkon johdolle.⁸⁰

Lauerma jatkaa edelleen, että syyllistäminen sekä lahkon johdon jatkuva ja perusteeton jäsenten epäileminen ovat tehokkaita psykologisen manipulaation vaikuttamiskeinoja. Lisäksi on mahdollista pelotella lahkon jäseniä todellisilla tai kuvitelluilla vihollisilla. Näitä voivat olla esimerkiksi viranomaiset ja yliopistoissa opetettava tiede, kuten biologia tai lääketiede⁸¹. Vihollisiksi ja pahan puhumisen

⁷⁶ Lauerma 2009, 129.

⁷⁷ MOT. Uhri. Joka joutuu kärsimään, vahingoittuu tai menettää henkensä jonkun vuoksi tai on jonkin vahingollisen toiminnan kohteena tai alttiina jollekin (kielteiselle). Viitattu 2.5.2014.

⁷⁸ Hassan, 1988, 54–56.

⁷⁹ Lauerma 2009, 197–200.

⁸⁰ Lauerma 2009, 197–200.

⁸¹ Valitettavasti myös teologia vaikuttaisi kuuluvan tälle listalle. Kirjoittajan oma huomautus.

kohteiksi muuttuvat myös lahkosta lähteneet sekä lahkoon kriittisesti suhtautuvat entiset jäsenet.⁸²

Lauerman mukaan lisäkeinoja psykologisen manipulaatiolla vaikuttamiseksi ovat myös maailmankielteisyys, sensuuri ja ihmissuhteiden rajoittaminen. Esimerkiksi elämää lahkoon ulkopuolella voidaan pitää täysin arvottomana. Lahkoon kuulumattomien uskotellaan joutuvan kuolemansa jälkeen helvettiin tai syntyvän uudestaan huonoihin oloihin. Lahkolla on usein apokalyptinen, viimeisiin tapahtumiin liittyvä, visio, jossa maailmanlopun uskotaan olevan lähellä ja vain lahkoon sitoutuneet jäsenet pelastuvat. Kanssakäymistä lahkoon kuulumattomien kanssa rajoitetaan usein suorilla käskyillä, mutta tämä rajoittaminen voi olla myös epäsuoraa ryhmäpainetta. Vapaa-aika koetaan pahaksi ja turhaksi. Ihmissuhteet arvotetaan uudelleen ja se johtaa siihen, että paineet eri tavalla ajattelevien ystävien ja omaisten hylkäämiseen ja aiemman elämän hylkäämiseen kasvavat. Lähetystyössä tehtävä uusien jäsenien värväamisvelvollisuus vie paljon aikaa.⁸³

Lahkon sisällä harjoitettava psykologinen manipulaatio vaikuttamisena ulottuu jäsenten kaikille elämänalueille. Lahkonjohtajat saattavat määrätä alaistensa seksielämästä tarkkaan ja lahkosta eroa harkitsevaa voidaan pyrkiä estämään lähtemästä liikkeestä. Usein entisiä jäseniä painostetaan liittymään takaisin lahkoon. Keinoina painostuksessa ovat esimerkiksi yölliset häirintäsoitot. Manipulaatiokeinona väkivallan käyttäminen saattaa olla lahkossa hyväksyttyä, ja johtaja voi harjoittaa sitä, kun hän katsoo lahkoon edun niin vaativan. Totisuus lahkossa on kyvyttömyyttä sietää ryhmään sen johtajiin tai oppeihin kohdistuvaa leikinlaskua ja saattaa johtaa seuraamuksiin.⁸⁴

Neuropsykologi Susan Forwardin mukaan psykologinen manipulaatio on tunneperäistä kiristämistä. Siinä lähellä olevat ihmiset uhkaavat, suoraan tai epäsuorasti, rangaista meitä, ellemmme tee kuten he haluavat. Painostus voi olla suora uhkaus: ”Ellet tee niin kuin minä haluan, sinä tulet kärsimään”. Psykologista manipulaatiota vaikuttamisen välineenä käyttävät ihmiset saattavat aluksi vaikuttaa kilteiltä ja avuttomilta, vaarattomilta. Vaikka olisimme elämässämme muutoin aikaansaavia ja päteviä näiden ihmisten läheisyys tekee uhrin voimattomiksi. He kietovat uhrin armottomasti pikkusormensa ympärille. Psykologisessa manipulaatiossa uhri luovuttaa manipuloijalleen kontrollin

⁸² Lauerma 2009, 198.

⁸³ Lauerma 2009, 198–199.

⁸⁴ Lauerma 2009, 200.

päätöksistään ja kohtelustaan. Tulee mahdottomaksi puolustautua, kun uhka tulee kuin epämääräisen sumuverhon läpi.⁸⁵

Forward kannustaa uhria tarkastelemaan onko hänen läheisyydessään henkilöitä, jotka uhkaavat tehdä uhrin elämästä vaikea, ellei tämä toimi kuten häneltä halutaan ja odotetaan? Kiristetäänkö tällaisessa tilanteessa myös välien katkaisemisella? Uhkailevatko nämä valtaa ja vaikutusta haluavat henkilöt esimerkiksi sillä, että he masentuvat tai vahingoittavat itseään ellei toimita kuten he haluavat? Haluavatko he koko yhä vain lisää huolimatta siitä, kuinka paljon he jo ovat saaneet tai saavat? Olettavatko he, että heille annetaan periksi ja jättävät huomioimatta tai halveksuvat uhrin omia tunteita tai omia toiveita? Antavatko he jatkuvasti katteettomia lupauksia, jotka vaikuttavat uhrin kohtaloon, mutta usein jättävät lupauksensa pitämättä? Käyttävätkö he rahaa ja vaikutusvaltaa saadakseen halulamansa?⁸⁶

Psykologista manipulaatiota käyttävät hyvin erilaiset ihmiset. Osa heistä saattaa olla passiivisia, toiset taas saattavat olla päälleikävän aggressiivisia. Osa toimii suorasukaisemmin, toiset hienovaraisemmin. Heistä on kuitenkin löydettävissä tiettyjä piirteitä, jotka ilmenevät heidän manipulatiivisessa käyttäytymisessään. He käyttävät keinoinaan esimerkiksi pelkoa, pakkoa ja syyllisyyttä. Monelle heistä painostuksen käyttö on avain omaan turvallisuuden ja kontrollintunteeseen. Forwardin tulkinnan mukaan painostus on manipuloijan vastaus heidän omaan pelkoonsa ja haavoitettuihin tunteisiinsa.⁸⁷

Forward tarkastellessa uhrin osaa hän toteaa, että psykologinen manipulaatio on tango, johon tarvitaan kaksi⁸⁸. Forwardin näkemys on, että ellemme auta ja lähde mukaan manipuloijan vaatimuksiin, painostus ei saa jalansijaa. Psykologinen manipulaatio on molemminpuolinen, vastavuoroinen prosessi.⁸⁹

Forwardin mukaan aina kun mukaudumme vaatimukseen palkitsemme manipuloijan, sillä aina kun palkitsemme jonkun jostakin tietystä käyttäytymisestä, opetamme asianomaista hyvin tehokkaalla tavalla, että hän voi tehdä saman uudestaan. Näin toimiessamme murennamme samalla omaa itsekunnioitustamme ja itsenäisyyttämme. Manipulaatiotilanteissa ilmenee usein

⁸⁵ Forward 1999, 8–11.

⁸⁶ Forward, 1999, 12.

⁸⁷ Forward, 1999, 14.

⁸⁸ Psykologinen manipulaatio on tango, johon sen alkuvaiheessa tarvitaan kaksi: ”It takes two to tango”. Vääristyneenä jatkuessaan tämä tango ei ole enää yhteistoiminnallista ja vastavuoroista. Suomalaisittain voisi todeta, että toinen vie ja toinen vikisee. Jos enää sitäkään. Kirjoittajan oma huomautus.

⁸⁹ Forward, 1999, 15.

kuusi hälyttävää oiretta: vaatimus, vastustus, painostus, uhka, alistuvaisuus sekä toisto. Psykologisesta manipulaatiosta tulee tunneperäistä vaikuttamista ja painostamista kun sitä yhä toistuvasti käytetään pakottamaan meidät mukautumaan ja alistumaan painostajan vaatimuksiin omien toiveidemme ja hyvinvointimme kustannuksella.⁹⁰

FT George Simon on tarkastellut psykologista manipulaatiota vaikuttamisen välineenä käyttävien henkilöiden toimintaa sekä sitä, kuinka he käyttävät hyväkseen charmia, viehkeyttä ja vetovoimaa. Simonin mukaan useimmilla meistä on halu ja tarve kokea itsemme arvokkaiksi ja arvostetuiksi. Niinpä jonkun osoittaessa meille huomiota ja saadessa tuntemaan meidät positiivisella tavalla erikoiseksi emme tule ajatelleeksi, että kaiken takana on laskelmoitu käyttäytyminen, jonka tavoitteena on hyötyä meistä. Manipuloijan meihin kohdistama viettely ja imartelu saavat meidät kiinnittämään huomion itseemme, ja niin manipuloivan ihmisen ansaan on helppo huomaamattaan langeta.⁹¹

Forwardin mukaan joutuessaan psykologisen manipulaation kohteeksi uhrin olisi hyvä pysähtyä kysymään itseltään omia toiveitaan, halujaan ja odotuksiaan. Kuinka paljon ihminen voi tehdä tai antaa tuntematta lopulta turhautumista tai sitä, että on hyväksikäytetty? Kuinka paljon ihminen on valmis tekemään väkivaltaa omaa koskemattomuuttaan vastaan antaessaan periksi painostajalle?⁹²

Psykologinen manipulaatio vaikuttamisen välineenä poikkeaa merkittävästi niin sanotusta normaalista⁹³ sosiaalisesta kanssa käymisestä. Siksi on hyvä tarkastella myös sitä, miten manipuloijan moraali ja omatunto ovat vääristyneet tavalla, josta usein puhutaan narsismina⁹⁴.

⁹⁰ Forward, 1999, 24–27.

⁹¹ Simon, George, Manipulators and Charm. <<http://www.manipulative-people.com/manipulators-and-charm/>>. Viitattu 15.6.2014

⁹² Forward 1999, 18.

⁹³ MOT. Normaali. Tavanomainen, tavallinen, säännönmukainen, säännöllinen, odotuksenmukainen, oikea, hyväksyttävä. Viitattu 2.5.2014.

Achté et al. 1995, 171–172. Normality. Normaalius; psyykkinen normaalius voidaan määritellä terveydeksi (patologisten oireiden puuttuminen); utopiaksi (Freudin mukaan ideaali fiktio); keskiarvoksi (tilastollinen arvio); ja kehityskuluksi (prosessi, jossa normaali käyttäytyminen on seurausta monen eri tekijän vaikutuksesta); normaalit ärsykkeet voivat saada oudon, potilaan persoonaan suuntautuneen merkityksen.

⁹⁴ Achté et al. 1995, 165, Narcissistic personality disorder, narsistinen persoonallisuushäiriö. Pysyvä suurenmoisuuden käsitys (joko kuvitelmissa tai käyttäytymisessä), ihailluksi tulemisen tarve ja eläytymiskyvyn puute ovat alkaneet varhaisaikuisuudessa ja ilmenevät vähintään viitenä seuraavista: pitää itseään suurenmoisen tärkeänä (liioittelee saavutuksiaan ja kykyjään, odottaa tunnustusta erinomaisuudelleen ilman vastaavia saavutuksia); on syventynyt rajattoman menestyksen, voiman, älyllisen terävyyden, kauneuden tai ihanteellisen rakkauden kuvitelmiin; uskoo olevansa 'jotain erikoista' ja ainutlaatuisia, jota voivat vain toiset samanlaiset ymmärtää;

Narsistien tuki ry.:n internetsivustolla moraalia, omaatuntoa ja narsismia kuvataan seuraavasti: Moraalilla⁹⁵ tarkoitetaan tietyssä yhteisössä luotuja käyttäytymissääntöjä, jotka muodostuvat niistä käsityksistä ja arvostuksista, jotka auttavat punnitsemaan oikeaa ja väärää sekä hyvää ja pahaa. Moraali määrittää ja rajaa sitä, mikä yhteisössä on sallittua, mikä ei, ja mitkä ovat vastuumme ja velvollisuutemme. Moraali on kykyä punnita eri vaihtoehtoja keskenään sekä omaatuntoa ja empatian taitoja. Opimme erilaisia moraalिसääntöjä esimerkiksi synnynnäisten, kokemuksesta opittujen, lain säätelemien, kulttuuristen, uskonnollisten ja auktoriteettien kautta.⁹⁶

Moraali ja omatunto⁹⁷ kehittyvät kasvattajan ja kasvatettavan tunnesiteiden pohjalta⁹⁸. Tällaiset tunnesiteet edesauttavat kanssakäymistä ja roolinottoa sekä edistävät moraalín kehitystä ja kykyä asettua toisen ihmisen asemaan eli empatiaa. Mikäli lapsi oppii kasvuympäristössään mallin, jossa toisten ihmisten hyväksikäyttö ja manipulointi on normaalia ja hyväksyttävää, hänen moraalitajunsa ja omantunnon kehityksensä vääristyvät.⁹⁹

Psykologisessa manipulaatiossa vaikuttamisen välineenä narsistin moraali muuttuu sen mukaan, mikä häntä itseään parhaiten palvelee. Hänen elämänsä suunnan määrää tahto, ei omatunto. Narsisti haluaa nähdä kaikki asiat subjektiivisesti. Hän ei pohdi asioita muiden ihmisten näkökulmasta. Narsistille

vaatii kohtuutonta ihailua tuntee olevansa oikeutettu erityisen suosiolliseen kohteluun tai odotustensa itsestään selvään huomioonottamiseen; on ihmissuhteissaan riistävä eli pyrkii omiin päämääriinsä muiden kustannuksella; on eläytymiskyvytön eli haluton tunnustaman ja tunnistamaan muiden tarpeita ja tunteita; on usein kateellinen muille tai uskoo muiden olevan kateellisia hänelle; suhtautuu asioihin tai käyttäytyy röyhkeästi ja ylimielisesti.

⁹⁵ Helkama, 2009, 301. Moraalin tehtävänä niin yhteisöillä kuin yksilöillä on kannustaa hyvään, estää pahaa, sytyttää intohimoja ja hillitä niitä.

⁹⁶ Narsistien tuki ry.

http://www.narsistienuhrientuki.fi/tietoa/narsismista_yleisesti/narsistin_moraalikasitys_ja_omat/. Viitattu 15.6.2014

⁹⁷ MOT. Omatunto. Ihmisyyksilön toimintaa ohjaava välitön tietoisuus oikeasta ja väärästä, ”sisäinen ääni”. Viitattu 15.6.2014

⁹⁸ Oletan, että tässä viitataan varhaisimpaan vuorovaikutussuhteeseen: lapsen ja vanhemman väliseen vuorovaikutussuhteeseen, joka ensimmäisenä ihmisyydenmallina myös kasvattaa lapseen sen sisäisen kuvan ja lähtökohdan, jonka mukaan hän alkaa kasvaa ja toimia. Jos saatu malli on vääristynyt tai muutoin haitallinen uskon, että sitä tiedostamisen kautta on myöhemmin mahdollista muuttaa niin sanottujen korvaavien kokemusten ansiosta. Muutoinhan ihmiseltä vietäisiin toivo, jonka katson kuuluvaksi luovuttamattomaksi osaksi ihmisarvoa. Ollessani sairaanhoitajakoulutukseeni kuuluvassa psykiatrisessa harjoittelussa kuulin erään lääkärin sanoneen potilaanaan olleesta lapsesta, että tämän hoitaminen oli kuin kaataisi ämpärillä valoa pimeyteen. Huolestuttavaa tässä mielestäni oli lääkärin asenne: toivosta luopuminen ja sitä kautta kasvavan lapsen uhriuttaminen elämään todeksi sitä kuvaa, johon kasvuolosuhteistaan johtuen oli siihen asti kiinnittynyt ainoana totena ja mahdollisuutena. Kumpi oli sairaampi: lääkäri vai lapsi? Jos luovumme toivosta, luovumme ihmisyydestä ja ihmisarvoisen elämän mahdollisuudesta. Kirjoittajan oma huomautus.

⁹⁹ Narsistien tuki ry.

http://www.narsistienuhrientuki.fi/tietoa/narsismista_yleisesti/narsistin_moraalikasitys_ja_omat/. Viitattu 15.6.2014

on itsestään selvää, että muut ihmiset tottelevat häntä. Itseriittoisuus estää häntä ymmärtämästä, että muillakin ihmisillä on identiteetti. Narsisti saattaa näennäisesti pitää muista ihmisistä, mutta vuorovaikutussuhteet eivät pääse kehittymään aidoiksi kun taustalla on narsistin ennalta omaksutut käsitykset muista ihmisistä ja heidän toiminnastaan. Narsisti uskoo itsestään selvästi tietävänsä, kaiken jo etukäteen, ja olevansa aina oikeassa.¹⁰⁰

Narsisti moralisoi kaikkea ja kaikkia, kunhan hänen kritiikkinsä ei kohdistu häneen itseensä tai omiin tekoihinsa. Tyypillistä narsistille on toimia moraalin vastaisesti, kun hän siitä hyötyy. Hän perustelee usein toimintaansa sillä, että teko on oikeutettu jos siitä ei jää kiinni. Loukatessaan läheisiään narsisti on omasta mielestään toiminut parhaansa mukaan, hän ei koe syyllisyyttä eikä myöskään osaa pyytää todellisesti anteeksi.¹⁰¹

Psykologinen manipulaatio vaikuttamisen välineenä on vallankäyttöä, jossa yksilö huijataan, houkutellaan tai hivutetaan luopumaan oikeudestaan oman elämänsä hallintaan. Elämän hallinta siirtyy manipuloijalle, jonka ainoana intressinä on oma hyöty. Psykologisen manipulaation uhri joutuu luopumaan entisestä elämästään. Väkivalta ja erilaiset painostamiskeinot ovat psykologisen manipulaation vaikuttamisen välineitä pitää uhri hallinnassa. Tärkeä on mielestäni Forwardin havainto, että vaikka kyse ei ole tasa-arvoisesta suhteesta, psykologinen manipulaatio tarvitsee toteutuakseen (vähintään) kaksi: manipuloijan ja manipuloidun¹⁰².

Psykologisessa manipuloinnissa tekijä ei ota vastuuta muusta kuin omasta hyötymisestään. Siksi on tärkeää, että uhrilla olisi voimavaroja nähdä, että mahdollistamalla hyötyjän toiminnan ja siitä seuraavan riiston hän tosiasiaassa pitkittää omaa kärsimystään. Uhri joutuu luopumaan autonomisesta toimijuudestaan ja identiteetistään, hänestä tulee manipuloijan sätkynukke. Uhri tarvitsee syyllistämisen sijasta apua, turvaa, tietoa, keinoja ja ennen kaikkea ihmisarvonsa tunnustamista.

Tässä luvussa tarkastelin psykologista manipulaatiota vaikuttamisen välineenä sekä vaikuttamisen käsitettä eri lähteiden valossa. Psykologinen

¹⁰⁰ Narsistien tuki ry.

http://www.narsistienuhrientuki.fi/tietoa/narsismista_yleisesti/narsistin_moraalikasitys_ja_omat/. Viitattu 15.6.2014.

¹⁰¹ Narsistien tuki ry.

http://www.narsistienuhrientuki.fi/tietoa/narsismista_yleisesti/narsistin_moraalikasitys_ja_omat/. Viitattu 15.6.2014

¹⁰² Forward 1999, 15.

manipulaatio vaikuttamisena poikkeaa hyväksytystä sosiaalisesta vuorovaikutuksesta, sillä psykologisessa manipulaatiossa vaikuttamisen motiivina on manipuloijan yksipuolisen hyödyn saavuttaminen toisen ihmisen avulla tai kautta ilman, että hyväksikäytetty aina edes tiedostaa kohteeksi joutumistaan tai hänellä ei ole enää voimavaroja lähteä manipulatiivisesta suhteesta.

2.3 Psykologinen manipulaatio sekä valta ja vallankäyttö käsitteinä

Tässä luvussa tarkastelen valtaa ja vallankäyttöä psykologisessa manipulaatiossa selvittämällä vallan ja vallankäytön käsitteitä. Käytän ensin apunani sanakirjamäärittelyjä. Tämän jälkeen tarkastelen valtaa ja vallankäytön käsitteitä Morrissin, Hallamaan, Rainion sekä FT Raimo Tuomelan ja VTM Pekka Mäkelän näkemysten avulla.

Se, että ihminen kykenee psykologisesti manipuloimaan toista ihmistä edellyttää sitä, että hänellä on kohteeseensa tai uhriinsa valtaa ja auktoriteettia¹⁰³, hän on uskottava ja hänet koetaan luotettavaksi ja vakuuttavaksi.

Kielitoimiston sanakirja määrittää valta -sanana seuraavasti: valta on jonkun tai joidenkin oikeus tai mahdollisuus hallita jotakin, määrätä tai päättää jostakin; herruus, valtiutus; valtuudet. Valta voi myös viitata esimerkiksi virkamiehiin tai presidenttiin edellä mainitun käyttäjinä. Valta voi olla aikaansaamisvaltaa: käsky-, toimeenpano- tai päätäntävaltaa. Kuvaannollisessa merkityksessä: kansalaisten, opposition tms. ulottumattomissa olevaan päätöksentekoon, vallanpitäjiin yms. ”Valta” voi viitata valtioon: Yhdysvallat. Uskonnollisessa merkityksessä yliluonnollisista olennoista, henkivoimista puhuttaessa: Taivaan, helvetin, pimeyden vallat.¹⁰⁴

Sanakirja.org määrittää vallan kyvyksi saada aikaan haluttuja sosiaalisia seurauksia, valta on hallitseva tunne, oikeus, valtuutus, valtuus.¹⁰⁵

FT Peter Morriss tarkastelee valtaa filosofisen analyysin avulla. Morrissin mukaan valta on käsite, joka viittaa aina kykyyn, taitoon tai lahjakkuuteen (ability¹⁰⁶); kyvykkyyteen, pystyvyyteen, suorituskykyyn (capacity¹⁰⁷); tai luonteenlaadun, temperamentin ominaisuuteen (dispositional¹⁰⁸ property¹⁰⁹).¹¹⁰

¹⁰³ MOT. Auktoriteetti. Arvovalta, vaikutusvalta. Viitattu 2.7.2014.

¹⁰⁴ MOT. Valta. Selitetty yllä olevassa tekstissä. Viitattu 2.7. 2014.

¹⁰⁵ MOT. Kielitoimiston sanakirja.

<<http://mot.kielikone.fi.libproxy.helsinki.fi/mot/hy/netmot.exe>>. Viitattu 5.5.2014.

¹⁰⁶ MOT. Kielitoimiston sanakirja, englanti-suomi. Ability. Kyky, taito, lahjakkuus. Viitattu 3.6.2014.

Valtaa (power¹¹¹) tarkastellessaan Morrissin mielestä on tärkeää tarkastella myös vaikuttamista (influence¹¹²). Morrissin mukaan valta ja vaikuttaminen eivät käsitteinä ole keskenään vaihdettavissa olevia: ne eivät ole toistensa synonyymejä. Valta on substantiivi, nimisana, kun taas vaikuttamisen Morriss luokittelee (enimmäkseen) verbiksi, teonsanaksi.¹¹³

Morrissin mukaan valta dispositionaalisena käsitteenä ei ole voimavara tai keino (recourse); apukeino tai väline (vehicle) eikä se myöskään ole tapahtuma tai tilaisuus (event). Morrissin mukaan valta on kykyä, kyvykkyyttä ja pystyvyyttä (capacity)¹¹⁴.

Morriss (kuten Hallamaakin tuonnempana) tarkastelee teoksessaan power- to- sekä power- over valtaa. Morriss antaa esimerkin: Kun sanomme, että A:lla on valtaa (power over) B:hen, tai, että B on A:n vallassa sanomme näin kun A saa B:n tekemään suuressa määrin asioita, ei vain yhtä asiaa¹¹⁵. Esimerkiksi kiristäjällä on valtaa yli uhrinsa jos on paljon asioita, joita uhri on valmis tekemään mieluummin kuin, että hänen ”syyllinen salaisuutensa”¹¹⁶ paljastuisi. Toisin sanoen power- over-valta, valta jonkun toisen henkilön ”yli”¹¹⁷ ei ole yleisin eikä pääasiallinen tapa puhua vallasta.¹¹⁸ B:n alistaminen on A:n power over -vallan tavoite ja päämäärä. Tätä valtaa voidaan kuvata jonkun kyvyksi vaikuttaa toisiin lukuisilla epämiellyttävillä, pahoilla tavoilla.¹¹⁹

¹⁰⁷ MOT. Kielitoimiston sanakirja, englanti-suomi. Capacity. Kyky, kyvykkyys, pystyvyys. Viitattu 3.3.2014.

¹⁰⁸ MOT. Kielitoimiston sanakirja, englanti-suomi. Dispositional. Luonne, luonteenlaatu, temperamentti; taipumus, halukkuus; järjestely, sijoittelu, asettelu; (käyttö) oikeus. Viitattu 4.6.2014.

¹⁰⁹ MOT. Kielitoimiston sanakirja, englanti-suomi. Property. Ominaisuus, omaisuus, varallisuus. Viitattu 4.6.2014.

¹¹⁰ Morriss, Peter, 1987, 8–13.

¹¹¹ MOT. Kielitoimiston sanakirja, englanti-suomi. Power. Sanakirja määrittää sanan ’power’ lukuisalla tavalla, näitä ovat muun muassa: valta, voima, mahti, (toimi)valta, valtuus, oikeus, voimatekijä, voimahahmo, kyky, taito, lahja, voima(kkuus), teho, valtava määrä, voima, energia, teho, potenssi. Viitattu 4.6.2014.

¹¹² MOT. Kielitoimiston sanakirja, englanti-suomi. Influence. Vaikutus, vaikutusvalta, arvovalta. Viitattu 4.6.2014.

¹¹³ Morriss 1987, 8–9.

¹¹⁴ Morriss 1987, 14–19.

¹¹⁵ Morriss 1987, 33: ”Further, when we do say that A has power over a person B - or that B is in A’s power- we do so when A can get B to do a large number of thing, not just one.”

¹¹⁶ Tämän Morrissin ilmauksen ’his guilty secret’, suoraan käännettynä: syyllinen salaisuus, voisi mielestäni suomeksi kääntää myös häpeäksi tai syyllisyydeksi. Kirjoittajan oma huomautus.

¹¹⁷ Power over -valta, suomeksi vallaksi johonkuhun, ”ollakin on ote/valta johonkuhun”, ”pitää vallassaan/otteessaan jotakuta”. Kirjoittajan oma huomautus.

¹¹⁸ Morriss 1987, 32–35.

¹¹⁹ Morriss 1987, 33.

Vallan käsitteellä esimerkiksi suomen ja englannin kielessä on ilmaisueroja. Suomen kielessä ei juurikaan ole prepositioita¹²⁰, toisin kuin englannin kielessä. Morrissin mukaan, se, että sanotaan jollakin olevan valtaa (A has power) ei vielä itsessään kerro mitään. Valta on määriteltävä tarkemmin ja vastattava kysymyksiin keneen tai mihin A:lla on valtaa. Morriss viittaa englannin kieleen ja sen merkitykseen valtaa tarkasteltaessa: ainoa tapa, jolla englannin kielessä valta-sana voidaan yhdistää henkilöön on puhua vallasta johonkin¹²¹.

Tällöin näyttäisi, että kaikki sosiaalinen valta olisi power- over-valtaa. Kuitenkin englannin kielessä on paljon yleisempää sanoa, että jollakin on valtaa tehdä jotakin (someone has the power to do something) kuin sanoa, että jollakin on valtaa jonkun yli johonkin tai johonkuhun (power over someone).¹²²

Yksinkertaisimmillaan valtaa voidaan kuvata psykologisessa manipulaatiossa vaikuttamisen välineenä esimerkiksi seuraavasti: ”Agentti A pyrkii toiminnallaan epäreiluja keinoja käyttäen vaikuttamaan B:hen niin, että B toteuttaa agentin A:n intressejä”.

Edellä kuvattu esimerkkilause voidaan ilmaista myös seuraavasti: ”Agentti A vaikuttaa B:n psykologiseen toimijuuteen eli emotioihin, uskomuksiin, motiiveihin ja niin edelleen hyötymistarkoituksessa”.

Edelleen tarkennettuna tämä valtasuhde (ja valtasuhde yleensäkin) voidaan purkaa osiin: FT Kullervo Rainion mukaan ”Valta on A:n valta B:hen, on se B:n kehittämän vastustuksen, resistenssin¹²³, määrä, jonka A voisi voittaa”¹²⁴. Valta ei ole yksilön tai ryhmän ominaisuus, yksilölle tai ryhmälle kuuluva asia, vaan se on erään sosiaalisen suhteen piirre¹²⁵. ”Agentti A:lla on valtaetu B:hen nähden”. Tämä tarkoittaa sitä, että agentti A:n valta B:hen on suurempi kuin B:n valta agentti A:han.

¹²⁰ Prepositio eli etusana on ennen pääsanaa käytettävä sana, joka ilmaisee aikaa, paikkaa, tapaa tms. (vrt. adverbii). Suomen kielessä prepositioita on vähän, ja niiden asemesta käytetään useimmiten sijamuotoja. Koska monesti samaakin sanaa voidaan käyttää sekä pre- että postpositiona, niistä käytetään usein yleisnimitystä adpositio. Prepositioina niitä käytetään usein vakiintuneissa sanonnoissa tai arkaaisessa, runollisessa kielessä. Sitä vastoin prepositiot ovat yleisiä esimerkiksi germaanisissa ja romaanisissa kielissä. Monia vieraiden kielten prepositioita vastaavat suomen kielessä myös sijapäätteet. Suomen eri prepositioiden yhteydessä pääsana on joko partitiivissa tai genetiivissä. <<http://fi.wikipedia.org/wiki/Prepositio>>. Viitattu 6.6.2014.

¹²¹ Morriss 1989, 32: ”The only way that the English language allows ”power” to be followed by a word for a person is by talking of the power over someone”.

¹²² Morriss 1989, 32.

¹²³ MOT. Resistenssi. Kyky vastustaa (esim. sairautta). Viitattu 1.6.2014.

¹²⁴ Rainio 1969, 22.

¹²⁵ Rainio 1969, 20. Rainio tarkastelee teoksessaan valtakäsitteitä amerikkalaisen sosiaalipsykologi FT Richard M. Emersonin luoman teorian pohjalta. Kirjoittajan oma huomautus.

Rainion mukaan valta siis on aina kahden¹²⁶ toimijan välisen suhteen ominaisuus. Siksi on aina tarkasteltava paitsi A:n valtaa B:hen, myös B:n valtaa A:han samanaikaisesti. Tämä tapahtuu pitämällä silmällä B:n riippuvuutta A:sta, ja kääntäen: pitämällä silmällä myös A:n riippuvuutta B:stä. Vallan tasapainosta voidaan puhua, jos nämä riippuvuudet ovat yhtä suuret. Rainio huomauttaa, että valtatasapaino voi toteutua useilla eri riippuvuuden tasoilla. Molemmat toimijat voivat olla hyvin suuressa määrin riippuvia toisistaan tai vain vähäisessä määrin riippuvia toisistaan, mutta silti kummassakin tapauksessa voi vallita tasapaino. Tällöin keskinäinen riippuvuus edustaa näiden välistä koheesiota^{127 128}.

Psykologisessa manipulaatiossa B:n resistenssi murtuu ja lakkaa, tai tarkemmin ilmaistuna: lakkautetaan. Psykologinen manipulaatio on epäsuhtainen valtarelaatio, jossa manipuloiija käyttää epäreiluja vaikuttamiskeinoja yksipuolisessa hyötymistarkoituksessa.

Hallamaan mukaan valta voidaan jakaa kolmeen malliin: valtaan alistamisena (domination), valtaan voimavarana (resource) ja valtaan (yhteis)voimana (empowerment)¹²⁹.

Hallamaan mukaan tarkasteltaessa valtaa domination -mallin mukaan, tarkastellaan valtaa alistamisena. Tällöin lähtökohtana on ajatus vallasta, jota kohdistetaan johonkuhun. Alistava valta on valtaa toisen yli (power over) ja tällainen valta on kykyä tai voimaa saada toinen tekemään jotain sellaista, mitä hän ei muuten haluaisi tehdä tai hänen vastustuksestaan huolimatta tai vastoin hänen intressejään.¹³⁰

Hallamaa tarkastelee edelleen, onko se, että A saa B:ssä tapahtumaan haluamansa muutoksen vain väline, jonka avulla A voi toteuttaa omia tavoitteitaan. Tällöin valta vallankäyttönä, power over -valtana, on välineellistämistä ja B:stä tulee suhteessaan A:han väline. A voi rajata tai suunnata uudelleen kohteen B toiminnan ehtoja rajaamalla B:n avoimia päämääriä estämällä tai käyttämällä negatiivisia sanktioita. Toisaalta A saattaa tehdä joitakin tavoitteita B:n kannalta aiempaa houkuttelevammiksi tai kannattavammiksi keinoinaan esimerkiksi palkitseminen tai kannustaminen.¹³¹

¹²⁶ Vähintään kahden toimijan. Kirjoittajan oma huomautus.

¹²⁷ MOT. Koheesio. Ryhmän jäsenten välinen yhteenkuuluvuus. Viitattu 5.6.2014

¹²⁸ Rainio 1969, 31–33.

¹²⁹ Hallamaa 2012h, 13.

¹³⁰ Hallamaa 2012h, 14.

¹³¹ Hallamaa 2012h, 46–47.

Psykologisessa manipulaatiossa käytettävä valta on alistavaa valtaa, valtaa toisen yli, hänen ylitseen eli power over -valtaa, dominointivaltaa¹³². Tällainen toiminta edellyttää valtaa käyttävältä sekä harkintaa että keinojen tunnistamista ja valintaa, joista manipuloitava ei välttämättä ole tietoinen tai ei tunnista niitä.

Hallamaa tarkastelee valtarelaation resursseja edelleen seuraavasti: Mikäli B:llä on riittävästi tilanteen kannalta relevantteja¹³³ resursseja¹³⁴, hänen on mahdollista kieltäytyä olemasta A:n vallan kohde. Jollei B:llä ole riittävästi tilanteen kannalta relevantteja resursseja, hän joutuu alistumaan A:n itseensä kohdistumaan valtaan. B:n mukautuminen A:n valtaan tapahtuu esimerkiksi tottelemalla.¹³⁵ Hallamaa jatkaa, että B pyrkii tällaisessa tilanteessa hankkimaan resursseja, joiden avulla voisi vapautua A:n vallasta, tai muokkaamaan ja mukauttamaan preferenssejään ja intressejään niin, ettei A:n vallan käyttö olisi ristiriidassa niiden kanssa. B saattaa myös ajatella, että A:n vallankäyttö on B:n omien todellisten intressien mukaista.¹³⁶ B luovuttaa A:lle vallan tietää paremmin.

Psykologista manipulaatiota vaikuttamisen välineenä sekä sen etenemistä voidaan tarkastella A:n arvioiman tarpeellisuuden ja asteen mukaisesti. B:n todellisuuden kuva muuttuu siten, että A:n todellisuuden kuvasta pyyteineen ja vaateineen tulee niin vahva osa B:n olemassaoloa ja identiteettiä, että voidaan puhua jo pitkälle edenneestä psykologisesta manipulaatiosta ja siitä seuraavasta oman persoonan kadosta. B on suhteessa A:han sekä sanktiovaltasuhteen että resurssivaltasuhteen alistettu ja hyväksikäytetty osapuoli. Kyseessä on sekä varsinainen valtasuhde että vahva vaikuttamissuhde¹³⁷.

Valta ja vallankäyttö liittyvät aina myös uskomuksiin ja mielikuviin sekä olettamuksiin siitä, mitä toinen on ja mitä itse on, tai kääntäen: mitä toinen ei ole ja mitä itse ei ole. Uskomuksiin ja mielikuviin rakennetut roolit ja niiden ”esittäminen” ainoana mahdollisena olemisen muotona on kiinnostava kysymys. Uusi ja uuden näkeminen alkaa epäilystä ja kyseenalaistamisesta tai hätkähdyksestä ja havahtumisesta.

Hallamaan mukaan valtaa on vain sillä, joka kykenee saamaan aikaan asian, jonka suhteen hän käyttää valtaa. Tällöin esimerkiksi A:n kyky käyttää tehokkaasti valtaa riippuu myös B:n uskomuksista. B:n uskomus puolestaan

¹³² MOT. Dominoida. Hallita, vallita. 6.6.2014.

¹³³ MOT. Relevantti. Asiaan vaikuttava, merkityksellinen, tähdellinen. Viitattu 6.6.2014.

¹³⁴ MOT. Resurssi. Voimavarat, mahdollisuudet, keinot. Viitattu 6.6.2014.

¹³⁵ Hallamaa 2012h, 48.

¹³⁶ Hallamaa 2012h, 48.

¹³⁷ Hallamaa 2013d.

saattaa riippua paitsi A:n todellisista myös kuvitelluista ominaisuuksista sekä niistä B:n ominaisuuksista, joita B uskoo itsellään olevan. A pyrkii vallankäytöllään saamaan B:n käyttäytymään A:n haluamalla tavalla. Tässä tilanteessa B:n omalle toimijuudelle ei jää muuta tilaa kuin se, että hän toteuttaa A:n halut, toiveet ja määräykset. Hallamaa jatkaa toteamalla, että vallankäytön kohteeksi suostuminen tai vallankäytön salliminen ja/tai totteleminen tarkoittaa käytännössä sopimuksen tekemistä vallankäyttäjän kanssa. Suostumalla vallankäytön kohteeksi ihminen antaa elämänsä kompassin vallankäyttäjälle. Tämä on valinnan tehneelle tie jolta on vaikea kääntyä takaisin.¹³⁸

Sekä Hallamaa että Forward mainitsevat suostumuksen, eräänlaisen (sanattoman) sopimuksen, jonka vaikuttamisen ja vallankäytön kohteeksi joutuva tekee vallankäyttäjän kanssa. Koska psykologinen manipulaatio vaikuttamisena on usein pitkäkestoista hivuttavaa toimintaa, uhria ei tule syyllistää tämän ”sopimuksen” tekemisestä, sillä psykologisessa manipulaatiotilanteessa vallankäyttäjä odottaa kärsivällisesti oikeaa hetkeä todetakseen saaneensa kohteen hallintaansa. Sitä, milloin sopimukseton tila liukuu sopimukselliseksi tilaksi valtaa käyttävä, manipuloija, ei sanoita auki koska hänellä ei ole siihen moraalista tarvetta saati kiinnostusta: kyseessä on yksipuolinen hyötysuhde, johon avoimuus ja reiluus eivät kuulu. Uhri huomaa tämän aikanaan kun voimat lähteä vahingollisesta suhteesta vähenevät ja hän uupuu: sopimus on voimassa. Psykologista manipulaatiota vallankäytön ja vaikuttamisen välineinä käyttävä ei ajattele tekevänsä sopimusta, sillä se edellyttäisi osapuolten ihmisyyden tunnustamista ja (edes tiettyä) tasa-arvoa: hän vain ottaa sen mikä hänelle ”kuuluu”. Hänen intressipiiriinsä ei kuulu, mitä hyväksikäytetylle tapahtuu. Psykologisessa manipulaatiossa vaikuttamisen keinona valta ei edellytä vastuuta.

Erilaisia toiminnan vaihtoehtoja, mahdollisuuksia ja roolituksia niissä, pohditaan usein niin praktisen syllogismin¹³⁹ avulla.¹⁴⁰

Seuraavassa yksinkertainen esimerkki positiivisesta syllogismista: X haluaa oppia teologiaa. X uskoo, että parhaiten hän oppii teologiaa käymällä Helsingin yliopiston teologisessa tiedekunnassa teologian luennoilla. Johtopäätöksensä tästä X alkaa käydä Helsingin yliopiston teologisessa tiedekunnassa teologian luennoilla. Vielä esimerkki negatiivisesta syllogismista: Y ei halua kuolla

¹³⁸ Hallamaa 2012h, 49–50; Forward 1999, 14.

¹³⁹ Aristoteles, (EN.). VII, 3, 1147a 25–30, 210; Saarinen 2007, 71–74.

¹⁴⁰ Katso myös sivu 16. Kirjoittajan oma huomautus

maksakirroosiin. Y uskoo, että liika alkoholin käyttö aiheuttaa maksakirroosiin. Johtopäätöksenä Y lopettaa alkoholin liikakäytön.

Pahuus ja pakko eivät taivu esimerkiksi praktiseen syllogismiin, sillä ne tuhoavat syllogismin asettamisen mahdollisuuden. Hallamaan mukaan pakkovalta (domination -valta, power over -valta) hävittää B:n toimijuuden edellytykset. Toisin sanoen: kun pakkosuhteet ja -järjestelmät hävittävät kohteen toimijuuden ne samalla mitätöivät tämän ihmisyyden, ihmisarvon ja inhimillisen arvokkuuden. Pakkoon perustuvat relaatiot hävittävät kohteen. Hallamaan mukaan B:stä, tulee ei-kukaan. Samalla pakottaja, A, kieltää oman ihmisyytensä kieltäytyessään vastavuoroisuuden ehdoista ja Hallamaan mukaan myös A:sta tulee ei -kukaan ja näin pakko ilmentää pahuutta, joka on ei-mitään, jossa ei ole ei mitään. Hallamaan mukaan pahuus ei ole kiinnostavaa, hyvyys on.¹⁴¹

Olen tästä Hallamaan kanssa sekä samaa mieltä että eri mieltä. Olen samaa mieltä siitä, että hyvyys on kiinnostavaa, siihen tulee aina pyrkiä. Mutta ajattelen, että koska meillä inhimillisinä olentoina on kyky pahaan, pahaan toimintaan ja pahan tekemiseen, sitä on tarkasteltava ja analysoitava, se on tuotava päivänvaloon häikäistymään hyvyyden voimasta, jonka olemassa oloon koko ihmisyytemme kuitenkin viime kädessä, näin ajattelen, perustuu. Se, mistä ei puhuta muuttuu epämääräiseksi ja sameaksi, oudolla tavalla kiinnostavaksi. Paha on hyvän syöpä. Hoitamattomana se leviää ja saattaa johtaa kuolemaan. Siksi pahasta on puhuttava ja sitä vastaan on toimittava.

Hallamaan mukaan pakkovalta hävittää lopullisesti B:n toimijuuden ja se on siten vallankäytön äärimäinen muoto. Pakkovallan käyttäjänä A asettaa B:n toimijuudelle reunaehdot, jotka koskevat B:n toimijuuden, identiteetin tai ihmisyyden edellytyksenä olevia keskeisiä hyviä. Tällaisessa tilanteessa tai olosuhteissa B:n mahdollisuus asettaa omien intressiensä mukaisia tavoitteita katoaa ja kaikki hänen toimintansa tästä lähtien muuttuu keinoksi yrittää varmistaa konkreettisesti hengissä pysyminen: sekä fyysisesti että psyykkisesti. A välineellistää B:n toteuttaakseen toimintaansa. B lakkaa olemasta A:n silmissä inhimillinen olento, jos on sitä alun perin A:n mielestä koskaan ollutkaan. Tuloksena saattaa olla myös täydellinen symbioosi^{142, 143}.

¹⁴¹ Hallamaa 2012h, 53–56.

¹⁴² MOT. Symbioosi. Äidin (t. läheisimmän hoitajan) ja pikkulapsen kiinteä suhde, jossa lapsi ei vielä ole tajunnut olevansa erillinen yksilö. Viitattu 25.6.2014.

¹⁴³ Hallamaa 2012h, 51–52.

Hallamaan mukaan moniin ihmisten kannalta tärkeisiin yhteisöihin kuten yhteiskuntaan, sukuun tai lapsuuden perheeseen ei liitytä tietoisesti vaan ihminen saa ne annettuina. Näiden yhteisöjen jäsenyys on usein keskeinen osa ihmisen identiteettiä ja hänen toimintansa perustaa.¹⁴⁴ Esimerkiksi lapsi säilyäkseen hengissä saattaa olla pakotettu liittoutumaan manipuloivan vanhemman kanssa, sillä liittoutuminen manipuloidun tai manipuloinnin kohteena olevan vanhemman kanssa saattaisi johtaa kasvavan lapsen mitätöimiseen ja siten sosiaaliseen kuolemaan. Näin myös puolustuskyvytön lapsi joutuu manipuloijan vaikuttamisen ja vallankäytön uhriksi ja tulee tavallaan kaksinkertaisesti hylätyksi: manipuloija näkee hänessä valtapelinsä välineen, manipuloidulla ei asemastaan johtuen ole voimia yrittää pelastaa kuin itsensä ellei jo ole totaalaisesti luovuttanut¹⁴⁵.

Hallamaan mukaan psykologisissa tutkimuksissa on ilmennyt, että henkisesti kuormittavassa tilanteessa eläminen vaikuttaa ennen pitkään vääjäämättä minäkäsitykseen. Kun B:llä ei ole resursseja muuttaa A:n luomia olosuhteita hänen on oman psyykkisen hyvinvointinsa vuoksi muokattava omia preferenssejään sekä intressejään niin, että A:n vallan käyttö ei enää tunnu olevan niiden kanssa ristiriidassa. Tällöin B alkaa tuntea, että hänessä eikä A:sa on jotakin puutteellista, väärää tai kelvotonta ja hän ansaitsee kokemansa kohtelun tai että hänessä B:ssä on muutoin jotakin vikaa. Kohde, B, alkaa lopulta uskoa, että hänen kuuluukin tulla lyödyksi, pilkatuksi, vähätellyksi ja pahoinpidellyksi. Jos voimia lähtemiseen ei enää ole tapa ratkaista psyykkisesti raskaaksi käynyt tilanne on mukautua ryhmän ajatteluun ja elämäntapaan.¹⁴⁶

Power over- vallan Hallamaa kääntää ja tulkitsee olevan myös sanktiovaltaa¹⁴⁷ eli toisiin kohdistuvaa valtaa.¹⁴⁸ Sanktiovalta on agentin mahdollisuus saada muut toimimaan haluamallaan tavalla (negatiivisiin) sanktioihin turvautumalla ja tämä lisää edelleen toimijan käytössä olevia resursseja ja mahdollisuuksia sekä kasvattaa hänen aikaansaamisvaltaaan. Tätä kuvaa esimerkiksi niin sanottu Matteuksen periaate (Mt. 13:12): ”Jolla on, sille annetaan, ja hän on saava yltäkyllin, mutta jolla ei ole, siltä otetaan pois sekin,

¹⁴⁴ Hallamaa 2013a, 35.

¹⁴⁵ Omakohtaisesti lapsuudessa eletty kokemusasiantuntijan tieto. Kirjoittajan oma huomautus.

¹⁴⁶ Hallamaa 2013c, 5.

¹⁴⁷ MOT. Sanktio. Seuraamus, esimerkiksi palkkio tai rangaistus, jonka avulla pyritään ohjaamaan yksilön käyttäytymistä. Viitattu 25.6.2014.

¹⁴⁸ Edellä on jo mainittu domination- valta, joka on alistamisvaltaa.

mitä hänellä on.”. Hallamaan mukaan toimintaan sisältyy aina käsitys ihmisarvosta. Sanktiovallassa A:n käsitys B:n ihmisarvosta on välineellistynyt.¹⁴⁹

Tuomelan ja Mäkelän mukaan me-tilainen me-ajatteleminen eli kollektiivinen¹⁵⁰ intentionaalisuus¹⁵¹ vahvassa me -moodin¹⁵² mielessä muodostaa ihmisen sosiaalisuuden ytimen. Me -moodin perusta on kollektiivisuus¹⁵³, jossa ryhmä konstruoi¹⁵⁴ jäsenensä organisoiduksi me -ryhmäksi ja konstruoi ryhmälle holistisesti¹⁵⁵ omistettuja agenttiivisia ominaisuuksia kuten tavoitteita, intentioita¹⁵⁶, uskomuksia, toiveita ja arvoja. Me -moodin keskeiset elementit¹⁵⁷ ovat Tuomelan ja Mäkelän mukaan auktoritatiivinen¹⁵⁸ ryhmäperuste, kollektiivisuusperiaate (”samassa veneessä oleminen”) sekä kollektiivinen sitoutuminen ryhmän pyrkimykseen ja perustaviin ideoihin ja käytäntöihin. Nämä ryhmät perustavat ryhmän konstruktiiiviseen toimintaan, ryhmäakseptanssiin¹⁵⁹.¹⁶⁰

Verrattaessa Hallamaan sekä Tuomelan ja Mäkelän näkemystä me -tilaisesta olemisesta piirtyy hyvin esiin se, mitä psykologisessa manipulatiivisessa vallassa ja vallankäytössä tapahtuu: normaali me -tila tai -moodi lakkaa ja muuttuu esimerkiksi symbioottiseksi tilaksi.

Luon seuraavassa selkeyden vuoksi vielä lyhyen katsauksen muihin vallan olomuotoihin, sillä niiden tarkastelu osaltaan nostaa esiin sen mikä alistamisvallassa on ei-hyväksyttävää ja ei-toivottavaa.

Hallamaan mukaan valta voimavarana ja (yhteis)voimana poikkeaa sisällöltään alistamisvallasta. Voimavarana ajateltavan vallan lähtökohtana on ajatus vallasta saada aikaan agentin haluamia asiantiloja (power to). Näin ymmärrettynä valta ei kohdistu ainoastaan muihin ihmisiin vaan myös olosuhteisiin. Voimavarana valta on Hallamaan mukaan kyky, kyvykkyys,

¹⁴⁹ Hallamaa2013b, 5; Hallamaa 2013c, 3.

¹⁵⁰ MOT. Kollektiivinen. Ryhmää ilmaiseva. Viitattu 25.6.2014

¹⁵¹ MOT. Intentio. Tarkoitus, pyrkimys. Viitattu 25.6.2014.

¹⁵² MOT. Moodi. (Toiminta)tila, -tapa; tyyppi-, valta-arvo, Viitattu 25.6.2014.

¹⁵³ MOT. Kollektiivinen. Ryhmää t. kollektiivia koskeva; yhteis-, joukko-, ryhmä-. Viitattu 25.6.2014.

¹⁵⁴ MOT. Konstruoida. Suunnitella, rakentaa; sommitella, sepittää. Viitattu 25.6.2015.

¹⁵⁵ MOT. Holistinen. Kokonaisvaltainen. Viitattu 25.6.2014.

¹⁵⁶ MOT. Intentio. Tarkoitus, pyrkimys, tavoitteisuus. 25.6.2014.

¹⁵⁷ MOT. Elementti. Perusosa, (perus)aines, perustekijä. 26.6.2014.

¹⁵⁸ MOT. Auktoritatiivinen. Auktoriteettiin perustuva, arvovaltainen, ohjeellinen, määräävä. Viitattu 25.6.2014.

¹⁵⁹ MOT. Akseptoida. Hyväksyä maksettavaksi. Tunnustaa vekseli.

Hurme et al. 2003, 32. Accept. Suostua johonkin, ottaa vastaan; ottaa vastuulleen kannettavakseen; hyväksyä kelpuuttaa; pystyä ottamaan vastaan; tyytyä johonkin; tunnustaa, ottaa vastaan hyväksyä.

¹⁶⁰ Tuomela & Mäkelä 2011, 90–91. Kääntämällä tämän kappaleen vierasperäiset sanat haluan mahdollistaa myös ei-akateemiselle lukijalle Tuomelan ja Mäkelän ajatusten avautumisen. Kirjoittajan oma huomautus.

potentia saada aikaan agentin haluamia asioita ja muokata agentin tulevia toiminta edellytyksiä.¹⁶¹

Hallamaan näkemyksessä vallasta (yhteis)voimana lähtökohtana on ajatus, jonka mukaan valta luo (yhteis)toimintamahdollisuuksia. Keskeistä tällöin on ihmisten väliset suhteet, systeemiset eli järjestelmälliset tekijät ja sosiaaliset voimat. Valta perustuu suhteille, on toisin sanoen relationaalista, muuntuvaa ja muuttuvaa. Tämänkaltaisen valta on Hallamaan mukaan myös transformatiivista¹⁶² sosiaalista voimaa, jolla agentti voimaannutta itseään ja muita.¹⁶³ Kuten Rainio toteaa: ympäristön muutos riittää kokonaan muuttamaan valtasuhteen.¹⁶⁴

Hallamaan mukaan alistamisvalta perustuu resurssi¹⁶⁵ vallalle ja on yksi sen käyttötavoista. Valta on sosiaalinen, transformatiivisen käytön mahdollistava voimavara ja sen analysoiminen edellyttää, että se ymmärretään sosiaalisissa suhteissa ilmentyväksi relaatioksi (myös silloin kun kyse on alistamisvallasta).¹⁶⁶

Valta on Hallamaan mukaan dispositionaalinen¹⁶⁷ ominaisuus ja valta ilmenee vain silloin kun sitä käytetään. Valtaa on agentin kyky tai kyvykkyys muuttaa olosuhteita tai edellytyksiä itsensä toivomalla tavalla. Kyvyllä tai kyvykkyyksillä Hallamaa viittaa agentin taitoihin, osaamisiin ja aktiivisiin tietoihin sekä agentin käytössä oleviin (aktiivisiin) mahdollisuuksiin hyödyntää tarjolla olevia olosuhteita ja resursseja kykyjensä, taitojensa ja tietojensa avulla tahtomallaan tavalla. Relaatioksi miellettyä valta ja vallankäytön tavoite on muuttaa kohteen toimijuutta ja/tai sen ehtoja.¹⁶⁸

Valtaan liittyviä verbejä ovat Hallamaan mukaan esimerkiksi pakottaa, alistaa, uhata, kiristää, lahjoa, houkutella, suostutella. Näillä verbeillä hän kuvaa keinoja, jolla toimija A pyrkii saamaan kohteen B myöntymään tahtoonsa eli toimimaan A:n haluamalla tavalla. Käytettävät keinot voivat olla negatiivisia tai positiivisia. Usein A:n onnistuminen edellyttää, että B:n on jollain tavalla suostuttava olemaan A:n toiminnan kohde tai sallittava A:n toiminta.¹⁶⁹

¹⁶¹ Hallamaa 2012h, 15.

¹⁶² MOT. Transformaatio. Muuntaminen, muuntuminen, muunnos. Viitattu 1.6.2014.

¹⁶³ Hallamaa 2012h, 14–16.

Rainio 1969, 20.

¹⁶⁴ Rainio 1969, 20.

¹⁶⁵ MOT. Resurssi. Voimavarat, mahdollisuudet, keinot. Viitattu 2.6.2014.

¹⁶⁶ Hallamaa 2012h, 18–19.

¹⁶⁷ MOT. Dispositio. Taipumus, luontumus, alttius. Viitattu 1.6.2014.

¹⁶⁸ Hallamaa 2012, 18–19; Rainio 1969, 24–25.

¹⁶⁹ Hallamaa 2012h, 30–31.

Vaikuttamista kuvaavia verbejä ovat Hallamaan mukaan esimerkiksi hoitaa, parantaa, opettaa, kasvattaa, tiedottaa, valistaa, uskotella, vakuuttaa, käännättää, manipuloida, mainostaa, johtaa, organisoida, kannustaa, innostaa, osallistaa, lahjoa, houkutella, nolata, vähätellä, häpäistä, pilkata. Toiminta, jota voidaan kuvata kullekin toimintatyypille ominaisin määrein on Hallamaan mukaan vaikuttamista, ei vallankäyttöä.¹⁷⁰

Vallankäyttö siis edellyttää A:lta toimintaa, jonka tarkoitus on saada muutos B:n toiminnassa. Vallankäyttö edellyttää tehokkaita keinoja vaikuttaa sellaisiin kohteen toiminnan ehtoihin, jotka ovat merkityksellisiä hänen intressiensä toteutumisen kannalta sekä kohteen suostumusta, vapaaehtoisesti tai psykologisen manipuloinnin seurauksena.

Kognitiivisiin¹⁷¹ resursseihin vaikuttaessa Hallamaan mukaan, esimerkiksi uskottelussa, vakuuttamisessa, käännättämisessä ja manipuloinnissa, A:n tavoitteena on muuttaa B:n käsitystä asioista sellaisella tavalla, jota A pitää jonkin oman intressinsä toteutumisen kannalta hyvänä, haluamisen arvoisena ja tavoiteltavana. A saattaa pitää oman intressinsä toteutumisen kannalta tarpeellisena olla kertomatta B:lle kaikkea tai hän voi johtaa B:tä harhaan kyseenä olevasta asiasta. Kun B:n käsitykset muuttuvat A:n haluamalla tavalla toiminta A:n kannalta onnistuu.¹⁷²

Mikä antaa ihmiselle sosiaalista valtaa, valtaa toisiin ihmisiin, tai kääntäen, mikä luo riippuvuutta ihmisten välille? Sosiaalisen vallan valtaresurssit voidaan Rainion mukaan pelkistää seuraavasti:

Palkitsemisvalta (reward power) ja rankaisovalta (coercive power), joista tarkemmin tuonnempana. Mallinvalta (referent power) perustuu B:n haluun olla samanlainen kuin A, identifioida itsensä A:han. Yksilö pyrkii käyttäytymään viite- eli referenssiryhmän normien mukaan. Hän saattaa olla hyvinkin etäällä tuosta ryhmästä, mutta sen normit vaikuttavat häneen. Eräässä mielessä yksilö on riippuvainen viiteryhmästään. Periaatteessa viiteryhmä voisi käyttää tätä riippuvuutta hyväkseen ja sillä siis on valtaa. Yksilö pyrkii jäljittelemään mallin käyttäytymistä hyvin monessa suhteessa kehitystasosta riippuen. Riippuvuus mallista perustuu tätä kohtaan tunnettuun attraktioon^{173 174}.

¹⁷⁰ Hallamaa 2012h, 33–35.

¹⁷¹ MOT. Kognitiivinen. Tiedollinen. Viitattu 2.6.2014.

¹⁷² Hallamaa 2012h, 39.

¹⁷³ Rainio 1969, 92–95; MOT. Attraktio. Vetovoima. Viitattu 1.6.2014.

¹⁷⁴ Rainio 1969, 78–111.

Malli on jotenkin pidetty, ihailtu tai vetovoimainen. Jos malli on selvillä osakseen tulevasta ihailusta ja palvonnasta, tuosta toisen yksilön riippuvuudesta tulee hänelle vallan lähde. Toisin sanoen hän voi kääntää riippuvan yksilön käyttäytymisen suunnan, siis voittaa hänessä tietyn resistenssin, saada hänet käyttäytymään antamansa esimerkin mukaan. Tätä kutsutaan mallinvalinnaksi. Attraktio syntyy siten, että malli on käyttäytymisellään palkinnut asianomaista yksilöä, joskaan näin ei aina tarvitse olla. Palkitsemis- ja rankaisuvallasta mallinvalta eroa ennen kaikkea siinä, ettei sillä ole merkitystä, tietääkö yksilö mallin huomaavan hänen tekonsa vai ei. Yksilö B, jolle A on malli, yksinkertaisesti muuttaa käyttäytymisensä mallin A käyttäytymisen mukaiseksi tai sellaiseksi, jonka A hyväksyisi. Sillä tuleeko tämä B:n teko A:n tietoon ei ole merkitystä eikä näin ollen sillä, saadaanko teolle A:n hyväksyminen vai ei. Mallinvalta ei ole riippuvainen mallin läsnäolosta.¹⁷⁵

Asiantuntemusvalta (expert power) on Rainion mukaan valtaa, jossa yksilön A asiantuntemusvalta yksilöön B perustuu siihen, että yksilö B uskoo, tietää havaitsee, että A:lla on joitakin erityistä tietoa tai kykyä ongelmatilanteessa, erityisesti sellaista tietoa tai kykyä, jota B:llä itsellään ei ole tai jota ei ole helposti satavissa muilta kun A:lta. Oleellista on edelleen, että tuo tieto on ongelman ratkaisun kannalta selvästi merkitsevää, relevanttia, tietoa. Asiantuntemusvalta on tilanteesta riippuvaista. Asiantuntemusvallan lähteenä on kykyjen ja tietoisien lisäksi myös jonkin tärkeän välineen omistus, hallussapito, jotka voivat luoda asiantuntemusvaltaa. Yksilön kannalta varmin keino vähentää riippuvuutta asiantuntijoista ja siten pienentää asiantuntijoiden valtaetua on kaiken tiedon saattaminen julkisuuteen, periaatteessa kaikkien käytettäväksi. Myös tieto tiedon olemassa olostaan antaa valtaa.¹⁷⁶

Laillistetussa vallassa (legitimate power) yksilön A laillistettu valta perustuu Rainion mukaan siihen, että yksilö B normien sisäistymisen ja arvojen omaksumisen kautta hyväksyy yksilön A vaikutuksen. Laillistetun vallan ehtona luonnollisesti on myös se, että yksilö B havaitsee A:n toiminnan ryhmännormien mukaiseksi. Tavallisesti laillistettu valta on helppo tuntea siitä, että se on tavalla tai toisella sanottu julki. Vallan käyttö voidaan kokea laillistetun vallan käytöksi vain siinä tapauksessa, että vallan käyttäjä ja vallan kohde ovat saman ryhmän

¹⁷⁵ Rainio 1969, 92–95.

¹⁷⁶ Rainio 1969, 95–102.

jäseniä, toisin sanoen vallan kohde kokee olleensa jossain määrin itse antamassa valtuuksia vallankäyttäjälle.¹⁷⁷

Seuraavaksi tarkastelen palkitsemis- ja rankaisuvallaa, jotka molemmat ilmenevät myös psykologisen manipulaation vaikuttamisen välineinä.

Rainio mukaan A:n palkitsemisvalta B:hen perustuu siihen, että B havaitsee A:n kykenevän välittämään hänelle palkintoja: välittämään tyydytystä, auttamaan saavuttamaan päämääriä ja niin edelleen. B voi niin sanotun ehdollistumisen tietä oppia turvautumaan A:n välitykseen ja tulee siten riippuvaiseksi A:sta.¹⁷⁸

Rankaisuvallassa Rainio näkee keinoiksi kivun tuottamisen, hellyydestä kieltäytymisen, häpeän tuottamisen, moitteen, vapauden riistämisen ja niin edelleen. Erityisesti niillä ihmisillä, joita pidämme arvossa on rankaisuvallaa meihin nähden, mikä näkyy siinä, että olemme heidän arvostelustaan riippuvia ja otamme ennakolta huomioon heidän mahdollisen paheksumisensa. Se resistenssi, joka rankaisuvallalla voitetaan, on yksilön halu tehdä jokin teko.¹⁷⁹

Palkitsemisvallan ja rankaisuvallan määrä riippuu kahdesta tekijästä: palkitsemisen tai rankaisemisen suuruudesta ja intensiteetistä eli voimakkuudesta ja sen seikan havaitsemisesta, että tekoa seuraa palkinto tai rangaistus. Tietyn palkinnon tai rangaistuksen tiheä toistuminen vähentää sen merkitystä, sillä yksilö adaptoituu, sopeutuu, siihen kun ärsyke saa toistuessaan aikaan yhä väheneviä reaktioita. Jotta B:n teoista seuraisi palkinto tai rangaistus A:n taholta, A:n on havaittava tuo teko. Jos B uskoo teon jäävän A:lta huomaamatta ei rangaistuksen uhka vaikuta häneen ja A:n rankaisuvallalta jää tuolloin pieneksi. Palkitsemis- ja rankaisuvallalta edellyttävät tekojen havaitsemista ja valtaa pitävän läsnäoloa.¹⁸⁰

Moraali ryhmässä muodostuu varsin erilaiseksi siinä tapauksessa, että valta on luonteeltaan rankaisu- ja palkitsemisvaltaan verrattuna tapaukseen, jossa ryhmänormien noudattaminen perustuu mallinvaltaan. Rankaisu- ja palkitsemisvallan malleissa ryhmän kontrolli ulottuu vain ryhmän jäsenten ilmitulleisiin tekoihin. Kontrolli vaatii paljon toimenpiteitä tekojen selville

¹⁷⁷ Rainio 1969, 102–111.

¹⁷⁸ Rainio 1969, 83–84.

Kirjoittajan oma huomautus: Tämä ei liene kaukana Pavlovin koirakokeesta. Pavlovin teoria on venäläisen fysiologin Ivan Pavlovin (1849–1936) teoria, jonka mukaan opetuksen (tarkemmin sanottuna ehdollistamisen) keinoin voidaan valitulla ärsykkeellä saada aikaan yksilössä toiminta tai reaktio (responsi), joka ei kuulu ehdollistetun (opetetun) yksilön tavanmukaiseen toimintatapaan. < http://fi.wikipedia.org/wiki/Pavlovin_teoria>. Viitattu 1.7.2014

¹⁷⁹ Rainio 1969, 87–89.

¹⁸⁰ Rainio 1969, 89–91.

saamiseksi ja merkitsee siis suuria kustannuksia. Mallinvallassa jokainen ryhmän jäsen tavallaan kontrolloi omia toimiaan ja tätä tietä ryhmän kontrolli ulottuu myös salaan jääviin tekoihin.¹⁸¹

FT, YTT Tuomo Takala toteaa, että (psykologinen) manipulaatio on piilevän vallan keino, jossa tilanteen hallinta saavutetaan siten, että sopeutuja jää epätietoiseksi häneen kohdistuvasta vaikuttamisesta tai hän ei tiedosta sitä ollenkaan. Manipulaatiossa valta kätkee tarkoituksensa.¹⁸²

Takalan mukaan manipulaatio voi olla karkeaa tai hienovaraisen seduktiivista, viettelevää. Psykologinen manipulaatio saa erilliset ryhmäintressit näyttämään toimijan (eli seuraajan tai manipuloinnin kohteeksi joutuvan) omilta intresseiltä¹⁸³.

”Harhan mobilisaatiossa” Takalan mukaan taitavalla puhumisella ja retorisilla keinoilla valtaa omaava taho saa toimintansa intressit näyttämään ikään kuin seuraajiensa tai vaikutuksen alaisten henkilöiden omien intressien toteuttamiselta¹⁸⁴.

Takalan mukaan hienovarainen manipulaatio toimii kuin vallan rihmastossa piileskelevä virus. Väärä luottamus syntyy kun manipuloija antaa ymmärtää, että kaikki toiminta tapahtuu vain seuraajan omaksi eduksi ja näin manipuloijan valta uhriinsa kasvaa yhä suuremmaksi.¹⁸⁵

Vallankäyttö edellyttää myös huomion ja kiinnostuksen herättämistä. Jos henkilöstä ei ”säteile” mitään, ellei hän kykene saamaan muiden huomiota keskitetyksi itseensä hänen viestiäänkään ei oteta vastaan. Viestin vastaanottaminen edellyttää alkukiinnostuksen tai -uteliaisuuden, havahtumisen.

Neuropsykologi Kathleen Taylor mukaan karisma¹⁸⁶ on henkilön kykyä innoittaa ja inspiroida muita, se edellyttää myös hyvää itseluottamusta ja omistautumista asialleen. Karismaattisuus tarvitsee toteutuakseen myös ”sosiaalisen tilauksen” eli oikeanlaisessa vastaanottavaisuuden tilassa olevan ympäristön: karisman on osuttava yksiin ajan hengen kanssa.¹⁸⁷

Professori Klaus Helkaman mukaan pahaa aiheuttavan vallan tekemistä helpottavat moraalisen poislykemisen mekanismit. Usein pahalle teolle

¹⁸¹ Rainio 1969, 95.

¹⁸² Takala 2012, 32.

¹⁸³ Takala 2012, 33.

¹⁸⁴ Takala 2012, 33.

¹⁸⁵ Takala 2012, 33.

¹⁸⁶ MOT. Karisma. Armolahja. Persoonallinen vaikutus-, vetovoima. Viitattu 8.7. 2014.

¹⁸⁷ Taylor 2004, 217–218.

löydetään moraalinen perustelu esimerkiksi väittämällä, että ”Jumalan laki vaatii meitä suojelemaan avuttomia ihmisiä”. Pahan teon ja sen seurausten kaunisteleminen nimeäminen helpottaa toimintaa: pommitusten siviiliuhrit nimetään ”oheisvaurioiksi” tai kidutus ”tehostetuksi kuulustelumenetelmäksi”.¹⁸⁸

Myös vastuun siirto ja vastuun levittäminen ovat tehokkaita mekanismeja pahan (ja psykologisen manipulaation) toteuttamisessa. Auktoriteetit eivät useinkaan ota vastuuta teoista ja tapahtuneesta. Seurausten vähättely tai vääristely on tehokas tapa kytkeä pois moraalinen kontrolli. Kun pahantekijä ei näe aiheuttamaansa kärsimystä, moraalittoman käskyn totteleminen on paljon todennäköisempää. Ulkoryhmän jäsenet taas koetaan helposti vähemmän inhimillisiksi kuin sisäryhmän jäsenet, jolloin seuraava askel on kieltää kokonaan heidän inhimillisyytensä eli dehumanisoida heidät.¹⁸⁹

Uhrin syyttäminen on yleisinhimillinen taipumus sellaisessa tapauksessa, jossa ihminen ei voi tehdä mitään toisen auttamiseksi. Tällöin olemme taipuvaisia ajattelemaan, että henkilö on tehnyt jotakin ansaitakseen kärsimyksen, vielä vahvempi tämä tendenssi on kun aiheutamme pahaa jollekin.¹⁹⁰

Helkama näkee myös loukatun itserakkauden yhdeksi pahan syntyjuureksi. Pahan tekeminen ei aina suinkaan liity huonoon itsetuntoon, vaan hyvään itsetuntoon. Mutta on huomattava, että hyvää itsetuntoa on monenlaista. Toisilla se on vakaa ja vahva, toisilla puolestaan käsitys itsestä on korkea, mutta epävakaa ja vaihtelee onnistumisien ja epäonnistumisien myötä. Eräässä kokeessa mitattiin osallistujilta etukäteen sekä itsetunto että narsismi. Narsismi on Helkaman mukaan ihmisen halua saada jatkuvasti muiden ihailua ja käsitys, että hän on muita parempi ja ansaitsee muita parempaa kohtelua. Kokeessa ilmeni, että loukattu itserakkaus saa aikaan ilkeyttä loukkaajaa kohtaan. Vastustajan kiusaamiseen oli yhteydessä toisen osallistujan loukattu itserakkaus, ei itsetunto.¹⁹¹

Helkama tarkastelee narsismin ohella myös sadismia¹⁹² vallankäytön välineenä. Hän olettaa, etteivät sadistit ole lapsesta saakka olleet sadisteja. Jotain täytyy tapahtua, että ihmisestä kasvaa sadisti. Helkama ehdottaa vastaukseksi

¹⁸⁸ Helkama 2009, 283–290.

¹⁸⁹ Helkama 2009, 284–285.

¹⁹⁰ Helkama 2009, 285–286.

¹⁹¹ Helkama 2009, 286.

¹⁹² Aché et al. 1995, 210. Sadism, sadismi: halu aiheuttaa toisissa kipua pahoinpitelemällä, kiduttamalla tai nöyryyttämällä seksuaalisesti, ruumiillisesti tai psyykkisesti ja siitä saatava nautinto.

vastakkaisprosessien teoriaa. Ihmisruumis pyrkii pitämään yllä tasapainoa, reagoi muutokseen jollain prosessilla (A), ja jälkikäteen vastakkainen prosessi (B) palauttaa ruumiin lepotilaan. Alkuaan A-prosessi on hallitsevampi ja B-prosessi hidas ja tehoton, mutta vähitellen B-prosessi rupeaa hallitsemaan kun se nopeutuu ja tehostuu. Siten vastakkaisprosessit voivat Helkaman mukaan saada ihminen etsimään toimintoja, joka alun perin ovat vastenmielisiä, ja nauttimaan niistä. Vastakkaisprosessiteorian mukaan ensimmäinen luontainen kauhureaktio aiheuttaa riemua muistuttavan vastakkaisen prosessin, jonka kautta elimistö pyrkii tasapainoon. Ihmisen jatkaessa esimerkiksi uima- tai laskuvarjohyppäämistä paniikki vähitellen heikkenee ja riemu vahvistuu. Alkuun kauhua aiheuttanut asia muuttuu näin mielihyvän aiheeksi. Helkaman mukaan samalla tavoin ihminen kokee luontaista vastenmielisyyttä satuttaessaan ensimmäisen kerran jotakuta tai tappaessaan jonkun, mutta kun hän jatkaa sitä, hän alkaa vähitellen saada toisen kärsimyksestä mielihyvää. Siihen, miksei kaikista tule sadisteja on vastauksena syyllisyydentunto, joka kuitenkin estää ihmistä nauttimasta toisen tuskasta.¹⁹³

Helkaman mukaan tutkimus on todennut, että on pieni joukko ihmisiä, joilta puuttuu syyllisyydentunto, katumus ja sitä myöten omatunto. Näitä psykopaateiksi nimitettyjä yksilöitä on alle yksi prosentti väestöstä. Psykopaatille on ominaista myötätunnon ja vastuuntunnon puutteen lisäksi se, että hän on lipevä, hurmaava, itsekeskeinen ja mahtipontinen. Psykopaatilla on pinnallinen tunne-elämä, hän on ailahtelevainen hetkessä eläjä, joka hallitsee puutteellisesti käyttäytymistään. Hänellä on voimakas jännityksen tarve ja hänen käyttäytymisongelmansa tulevat esiin jo lapsuudessa, ja hän käyttäytyy aikuisena epäsosiaalisesti. Helkama viittaa teoksessaan yhdysvaltalaiseen maailman johtavaan psykopatiantutkija Robert D. Hareen, joka toteaa, että psykopatian selitys on edelleen arvoitus, jossa osuutensa on sekä biologisilla tekijöillä että sosiaalisten tekijöiden vuorovaikutuksella.¹⁹⁴

Psykologinen manipulaatio on pahaa ja vääristynyttä sosiaalista vaikuttamista. Helkaman mukaan pahaa vastaan voidaan taistella, sillä kaikissa pahan muodoissa on viime kädessä kysymys itsekontrollin pettämisestä, pahan torjumisessa keskeistä on vahvistaa itsehillintää ja -hallintaa, mukaan luettuna syyllisyydentuntoa, joka estää ihmistä tulemasta sadistiksi. Ihminen voi oppia

¹⁹³ Helkama 2009, 287–288.

¹⁹⁴ Helkama 2009, 288; Hare 2004.

vastustamaan pahoja tekoja edellyttävien tilanteiden voimaa. Tarvitaan vastuuta, oikeudenmukaisuutta, tahdonvoimaa – ja valtaa.¹⁹⁵

Tarkasteltaessa edelleen valtaa, vallankäyttöä välineenä, vaikuttamista sekä ja pahaa YTT, sosiaaliantropologi Laura Huttunen nimeää pahan kokemuksiksi sellaiset kokemukset, joissa enemmän valtaa omaava käyttää sitä vahingoittaakseen tavalla tai toisella vallan kohteena olevaa. Pahan kokemuksia määrittää siis vallan epätasapaino tai epäsymmetrisyys. Ne vallankäytön muodot, joissa ”paha” toimii, vaihtelevat kuitenkin merkittävästi yltäen suoranaisesta fyysisestä väkivallasta arkiseen määrittelyvaltaan.¹⁹⁶

Tässä luvussa tarkastelin psykologista manipulaatiota vaikuttamisen välineenä sekä vallan ja vallankäytön käsitteitä. Psykologisessa manipulaatiossa ilmenevä valta ja vallankäyttö ovat rankaisu- ja osittain myös palkitsemisvaltaa, alistamisvaltaa, domination -valtaa, power over -valtaa eli valtaa ja vallankäyttöä josta puuttuu perusteleisuus, vuorovaikutus, toisen ihmisen ja hänen ihmisarvonsa kunnioittaminen. Tämän kaltaisessa vallassa motiivina on yksipuolinen manipuloijan oma hyöty, vallantunteen ja voiman vahvistaminen.

2.4 Psykologinen manipulaatio sekä luottamuksen käsite

Tässä luvussa tarkastelen luottamuksen käsitettä sekä sitä kuinka luottamus häiriytyy, vääristyy ja lopulta lakkaa olemasta psykologisessa manipulaatiossa. Psykologisesti manipulatiivinen suhde (kuten kaikki ihmissuhteet yleensäkin) edellyttää alkuun muodostuakseen luottamuksen, jonka manipuloija eri keinoin synnyttää uhrissaan. Ellemme ihmisinä kykenisi luottamaan toisiimme tavallisen elämän kulkuun kuuluvissa asioissa elämämme ajautuisi pian eristäytyneisyyteen ja kaaokseen. Luottamusta voidaan pitää yhtenä tärkeimmistä inhimillisen olemassaolon ja toiminnan peruskäsitteistä.

Hallamaan mukaa suuri osa yhteiskunnan ja erilaisten yhteisöjen ylläpitämiseksi tarvittavasta toiminnasta on suunniteltua ja organisoitua eikä spontaania. Tämä edellyttää myös sitoutumista. Yhteistoiminnasta vastuussa olevien onkin huolehdittava siitä, että he saavat muutkin osallistumaan hankkeeseen ja tällöin kollektiivisten tavoitteiden saavuttaminen edellyttää, että toimijat saadaan yhä uudelleen motivoitumaan ja sitoutumaan pitkäkestoiseen

¹⁹⁵ Helkama 2009, 288–290.

¹⁹⁶ Huttunen 2002, 88.

yhteistyöhön vaihtuvissa, suoritettavan tehtävän kannalta mahdollisesti epäedullisissa olosuhteissa.¹⁹⁷

Kielitoimiston sanakirja määrittää sanan ”luottamus” seuraavasti: Luottamus, luottaminen on tunne tai varmuus siitä, että johonkuhun tai johonkin voi luottaa, että joku tai jokin ei petä toiveita tai aiheuta pettymystä, luottavaisuus, usko.¹⁹⁸

Org.sanakirjan mukaan luottamus on se asiantila, että luotaa johonkin tai joihinkin.¹⁹⁹

FT Robert D. Haren mukaan sosiaalinen elämämme perustuu luottamukseen. Kiinnitämme yleensä paljon enemmän huomioita muiden puheisiin kuin sanomattomaan käyttäytymiseen, kuten eleisiin, ilmeisiin, hymyyn tai katsekontaktiin. Kun puhuja on mielenkiintoinen ja tekee vaikutuksen olemuksellaan voi kuitenkin tapahtua toisin kuin oli tarkoitus: alamme seurata esitystä, emmekä niinkään enää välitä puheen sisällöstä.²⁰⁰

FT Russell Hardinin mukaan luottamus on ihmisten väliseen vuorovaikutukseen liittyvä suhde. A:n luottamus B:hen riippuu heidän välisestään suhteesta, joko suoraan A:n ja B:n välisen vuorovaikutuksen kautta tai epäsuorasti välittäjien tai/ja maineeseen liittyvien seikkojen kautta. Ellei A:n ja B:n välillä ole mitään suhdetta tai vain ohimenevä hetkellinen suhde, A:n ja B:n välinen suhde ei ole luottamussuhde.²⁰¹

Hardinin mukaan henkilökohtaisella tasolla luottamus sisältää aina riskin. Yhteiskunnallisella tasolla luottamusta säätelevät esimerkiksi lait. Luotettavuus sisältää myös odotukset tietyistä tavoista toimia tai käyttäytyä²⁰². Näiden odotusten on perustuttava luotetun kykyyn käsitellä luottavan intressejä. B:n luottamuksen A:han voi edellyttää perustuvan myös siihen, että molemmat noudattavat yhteiskunnan normeja ja moraalisia dispositioita.²⁰³

¹⁹⁷ Hallamaa 2013b, 1.

¹⁹⁸ MOT. <<http://mot.kielikone.fi.libproxy.helsinki.fi/mot/hy/netmot.exe>>. Viitattu 5.5.2014.

¹⁹⁹ Sanakirja.org. <<http://www.sanakirja.org>>. Viitattu 3.7.2014

²⁰⁰ Hare 2004, 131–132.

²⁰¹ Hardin 2003, 1–3.

²⁰² Esimerkiksi professioon liittyvä luottamus toteutuu myös hyvin lyhyissä kohtaamisissa kuten lääkärin ja potilaan tapaamisessa. Luottamuksen olemassaolo edellytetään jo ennakoon. Terveyskeskuslääkärin keskimääräinen vastaanottoaika on noin 15 minuuttia potilasta kohden. Tässä ajassa luottamuksen on oltava tietyssä mielessä valmiina jo potilaan lähtiessä tapaamiseen. Lisäksi potilaan on oltava aina valmis luottamaan uudelleen, sillä terveydenhuollon tilanteesta johtuen lääkärit vaihtuvat usein eikä ole lainkaan varmaa, että hoitosuhde saman lääkärin hoidossa jatkuu potilaan seuraavalla terveystarkastuskäynnillä. Lääkäri on vastuussa paitsi omasta roolistaan, luotettavuudestaan ja toiminnastaan lääkärinä sekä samalla koko profession luottamuskuvasta. Kirjoittajan oma huomautus; Hallamaa 2012h, 62–63.

²⁰³ Hardin 2002, 7, 52.

Kukaan ei kuitenkaan esimerkiksi kahdenkeskisessä psykologisesti manipulatiivisessa suhteessa ole varmistamassa tai turvaamassa edellä sanottua.

Luottamuksessa on kyse intresseistä ja niiden kohtaamisesta. Luottaessaan B:hen A olettaa, ettei ratkaisevaa ole ainoastaan hänen intressinsä ja odotuksensa vaan myös hänen uskonsa, että B tulee toimimaan tietyllä tavalla sekä että B:llä on riittävä motivaatio ottaa huomioon A:n intressit. Luottamuksen osoittaminen on riskin ottamista.²⁰⁴

Valmiuksissa luottaa ihmisillä on paljon yksilöllisiä eroja ja toiset luottavat muihin ihmisiin helpommin kuin toiset. Hardinin mukaan luottamus syntyy nopeimmin ihmisen rakastuessa tai ystäväystyessä. Tällöin toisen intressit koetaan nopeasti myös omiksi intresseiksi, sillä rakastunut tai hyvä ystävä haluaa toiselle hyvää. Näin ei kuitenkaan aina käy, sillä rakkaus voi olla myös yksipuolista, yksisuuntaista.²⁰⁵

Tapahtuuko psykologisessa manipulaatiossa ihastumiseen tai rakastumiseen rinnastettava ilmiö: toinen on äkkiä tuttu, luotettava, vakuuttava, läheinen?

Tuomelan ja Mäkelän mukaan ihmiset ovat sosiaalisia ryhmälentoja. Ihmiset toimivat yhdessä, toimivat ryhmissä, toimivat sosiaalisista perusteista ja rakentavat yhdessä sosiaalista todellisuutta, joka muodostaa keskeisen osan elämisen ympäristöstä. Sosiaalisuutensa ansiosta ihmiset voivat laajentaa toimijuuttaan ja toimintansa mahdollisuuksia yli yksittäisen yksilön rajojen. Sosiaaliset ryhmät antavat jäsenilleen sitovia, auktoriteetin omaavia perusteita toimia tavoilla, jotka edistävät ryhmän intressien ja päämäärien tyydyttämistä. Ryhmän jäsenet ovat taipuvaisia ajattelemaan ryhmänsä näkökulmasta, ”me - ajattelemaan”, ja toimimaan ryhmänsä parhaaksi, kun ryhmän asenteet ja näkemykset takaavat heille perusteen toimia. Toisten ihmisten hyväksyntä tai paheksunta ovat tärkeitä motivationaalisia tekijöitä.²⁰⁶

Tuomelan ja Mäkelän mukaan me -moodi on ajattelemista ja toimimista ryhmän jäsenenä. Puhutaan psyykkisistä me -moodi-tiloista ja -toiminnasta. Me-moodin käsitteen ajatellaan sisältävän sosiaalisen ryhmän käsitteen vahvassa merkityksessä ja siinä toimiminen muodostaa ryhmäagenttiuden ytimen. Tästä kollektiivisesta sitoumuksesta ja siihen sisältyvästä sosiaalisesta sitoumuksesta seuraa ryhmän jäseniä koskeva vaatimus auttaa, korjata ja sanktoida toisten ryhmän jäsenten toimintaa jos yhteisen projektin onnistunut läpivieminen sitä

²⁰⁴ Hardin 2002, 10–12.

²⁰⁵ Hardin, Russell, 2002, 142–145.

²⁰⁶ Tuomela & Mäkelä 2011, 87–88.

vaatii. Me -moodi-ryhmä voi valita itselleen johtajia, joilla on valtuutus antaa käskyjä ja ohjeita eli toiminnan perusteita ryhmän jäsenille. Ryhmäperuste on Tuomelan ja Mäkelän mukaan peruste, joka perustuu ryhmän uskomuksiin, aikomuksiin, haluihin, vaatimuksiin, määräyksiin ja muihin ryhmän käsitteellisesti itselleen konstruoimiin²⁰⁷ seikkoihin. Me -moodissa käsitteellinen suunta on ylhäältä alas: ryhmätasolta jäsenten tasolle, kun taas minä -moodissa käsitteellinen suunta on yleensä alhaalta ylös: jäsenten tasolta kohti ryhmän tasoa. Me -moodi-toiminta on Tuomelan ja Mäkelän mukaan sosiaalisuuden ja yhteiskuntien rakentumisen ydinkäsite.²⁰⁸

Tuomela ja Mäkelä tarkastelevat ihmisen sosiaalista ja ryhmäkäyttäytymistä yleisellä tasolla, mutta mielestäni heidän kuvaamansa soveltuu hyvin myös perhe- tai työyhteisön tai uskonlahkon toiminnan kuvaamiseen. Esimerkiksi uskonlahko on yhteisö, joka on oma kontekstinsa ja sillä on oma hierarkiansa. Tämä hierarkia ei kuitenkaan toimisi ilman ryhmää ja sen kykyä tai halua toteuttaa yhteiseksi kokemiaan päämääriä. Ryhmän paine siis osaltaan edistää psykologista manipulaatiota, vahvistamalla niitä käsityksiä, joita ryhmällä on itsestään ja toiminnastaan ja jotka kuitenkin usein sanellaan ”ylhäältä käsin”, ryhmän johtajiston tai ryhmän johtajan tai profeetan toimesta.

Tarkastellessaan sanan ”luottamus” määritelmää ja siihen liittyvää terminologiaa Hallamaa nostaa esiin luottamusrelaation. Siinä A luottaa B:hen asiassa c. Tällöin A on luottaja tai luottava, B on luotettu ja c on luottamuksen ala. A:n B:hen asiassa c kohdistuva asenne on luottamusta. Luottamusrelaatioissa A:n toiminta on luottaminen. A on luottavainen pitäessään B:tä asiassa c koskevaa uskomustaan perusteltuna. Jos taas B puolestaan vastaa A:n luottamukseen A:n toivomalla tavalla B osoittautuu luotettavaksi.²⁰⁹ Luottamus on toisin sanoen uskomusasenne²¹⁰. Kun tarkastellaan sitä, millä perusteella A luottaa B:hen asiassa c Hallamaan mukaan ainakin yhden seuraavista ehdoista on täytyttävä: B:n jokin intressi toteutuu kun B toimii A:n toivomalla tavalla asiassa c, ja B uskoo tämän intressinsä toteutumiseen. A puolestaan voi uskoa perustellusti, että B toteuttaa toiminnassaan vastavuoroisuuden²¹¹ periaatetta. Lisäksi B:llä on (A:n

²⁰⁷ MOT. Konstruoida. Suunnitella, rakentaa; sommitella, sepittää. Viitattu 7.7.2014.

²⁰⁸ Tuomela & Mäkelä 2011, 103–111.

²⁰⁹ Hallamaa 2012g, 76–77.

²¹⁰ Hallamaan mukaan luottamus voi olla myös epäuskomusasenne, jolloin se sisältää uskomuksen, että epäluottamuksen kohde B ei toimikaan agentin A intressien kannalta suotuisasti asiassa c. Luottamus voi ilmentyä paitsi toimintana myös jäädä näkymättömiin. Hallamaa 2013a, 46.

²¹¹ MOT. Vastavuoroisuus. Osapuolet suhtautuvat toisiinsa ja kohtelevat toisiaan samalla tavoin, molemminpuolinen, resiprookkinen. Viitattu 20.5.2014.

edun mukaisia) moraalisia ominaisuuksia.²¹² Hallamaan mukaan luottamussuhteen luonne voi olla yhdensuuntainen, vastavuoroinen tai keskinäinen²¹³.

Kuinka luottamus toimii esimerkiksi uskonlahkossa, jossa valtaa pitävä tai pitävät henkilöt käyttävät psykologista manipulaatiota vaikuttamisen välineenä, hallitsemiskeinonaan? Vuorovaikutus- ja yhteistoimintasuhde vääristyy: jäsenet (alustumissuhde) luottavat sokeasti johtajiinsa (kontrollisuhde), kun taas nämä puolestaan eivät luota vaan kontrolloivat. Omalakisuus²¹⁴ edesauttaa valvomista ja kontrollointia ja mielivaltaa.

Hallamaa tarkastelee luottamuksen ja pakon suhdetta seuraavasti:

Mitä tiukemmin A pyrkii varmistamaan sen, että B toimii A:n haluamalla tavalla, sitä pienemmäksi B:n vapaus käy. A toisin sanoen voi pakottaa B:n tekemään haluamansa eikä B voi enää asettaa itse päämääriään vaan hänen valittavakseen jää vain A:n tarjoamat keinot tai keino. Hallamaan mukaan se, että B:n vapaus asettaa päämääriä ja valita keinoja estetään johtaa siihen, että B lakkaa olemasta (moraalinen) agentti. Pakolla ei voida saada aikaan mitään sellaista, mikä edellyttäisi B:n aitoa toimijuutta: luovuus, uskollisuus, luottamus eli hyvät tuhoutuvat suhteesta.²¹⁵ B:stä tulee keino ja väline A:n intressien ja päämäärien tyydyttäjänä. Ihmisyys inhimillisyytenä lakkaa kun keino ja väline esineellistävät ihmisen.

Me -tilainen symbioosi (esimerkiksi uskonlahkossa. Kirjoittajan oma huomautus) estää Hallamaan mukaan ennen pitkää mahdollisuuden asettaa yksilöpäämääriä. Tällöin yksityiselämä katoaa ja kaikki elämänaalueet ideologisoituvat oikeaoppisuutta ilmentäviksi uskonvalinnoiksi. Tämä taas vaarantaa moraalisen vastuun ottamisen kun yhteisö toimii kuin ”yhtenä miehenä” ja kun tilivelvollisuutta ulkopuolisille ei ole. Tällöin yhteisö Hallamaan mukaan saa kollektiivisen pakkoon ja sanktioihin turvautuvan toimijan piirteitä, joka ennen pitkään kääntyy myös yhteisöön kuuluvia vastaan sillä, yhteisön jäsenyyden jatkuminen edellyttää kuuliaisuutta ja omista ajatuksista luopumista ja mukautumista.²¹⁶ Luottamus vaihtuu peloksi, eikä pelossa ole vapautta toimia oman elämänsä subjektina. Pelko on kamppailua hengissä säilymisestä.

²¹² Hallamaa 2012g, 79.

²¹³ Hallamaa 2012g, 86.

²¹⁴ MOT. Omalakisuus. Omia sääntöjä noudattava, omalaatuinen, itsenäinen. Kirjoittajan oma huomautus.

²¹⁵ Hallamaa 2012g, 52

²¹⁶ Hallamaa 2012g, 52–56.

Luottamuksen vastakäsite on epäluottamus. Luottamuksen voi menettää vain kerran. Sen uudelleen rakentaminen jättää aina epäilyksen varjon. Tällöin voidaan puhua luottamuksen sijasta luottavaisuudesta, joka jo itsessään sisältää konnotaation petetyksi tulemisen mahdollisuudesta, sillä sanakirja määritelmän mukaan luottavainen merkitsee myös hyväuskoista, jolla ainakin suomen kielessä on kielteinen, henkilöä yksinkertaisena, pitävä merkitys.²¹⁷

2.5 Käsiteanalyysin tiivistelmä

Tässä alaluvussa tarkastelen luvussa analysoitujen psykologisessa manipulaatiossa vaikuttamisen välineinä käytettävien vaikuttamisen, vallan ja vallankäytön sekä luottamuksen lähi- ja alakäsitteitä sekä niiden välisiä suhteita yhteydessä psykologiseen manipulaatioon ilmiönä. Liitän tähän lukuun viittaukset vain niissä tapauksissa kuin kyse on tässä tutkielmassani ennalta mainitsemattomasta lähteestä, tässä koostettu perustuu jo edellä viitattuun. Tarkempi käsiteanalyttinen tarkastelu sisältyy luvun kaksi kuhunkin alalukuun. Tämän luvun on tarkoituksena toimia luvun kaksi alalukujen käsiteanalyysin tiivistelmänä.

Alaluvussa 2.1 tarkasteleman teon ja toiminnan teoria jäsentää ja tarkentaa osaltaan seuraavassa esitettävää tiivistelmää työni käsitteellisestä analyysistä. Teon ja toiminnan hahmottaminen osana inhimillistä vuorovaikutusta on oleellisen tärkeää ja tämä luo kehyksen seuraavissa alaluvuissa tarkastelemilleni käsitteille.

Alaluvussa 2.2 tarkastelin psykologista manipulaatiota sekä vaikuttamisen käsitettä. Psykologinen manipulaatio vaikuttamisena on epäsuotava toista ihmistä hyväksikäyttävä yksipuolisen vaikuttamisen muoto. Se on kohteen käyttäytymistapojen tietoista tai tiedostamatonta käyttämistä manipuloidijan omien tavoitteiden saavuttamiseksi. Psykologinen manipulaatio on mahdollinen kaikissa niissä konteksteissa, joissa kaksi tai useampi ihminen kohtaa. Psykologinen merkitsee psyykettä, mieltä, sielua, taajuutta, tietoisuutta, ihmistuntemusta osoittavaa. Manipulaatio merkitsee vilpillistä ja omavaltaista käsittelyä, mielen ohjausta tai muokkausta haluttuun suuntaan, suostuttelua, joka ei kuulu arkipäivään eikä koidu suostuteltavan parhaaksi. Kohde menettää harkintakykynsä. Vaikuttaminen psykologisessa manipulaatiossa on suostuttelua, uhkailua, painostamista, pakottamista, viettelyä, epäilyä, syyllistämistä,

²¹⁷ MOT. Luottavainen. Luottava, hyväuskoinen. Viitattu 1.7.2014.

kiristämistä, huijaamista, hivuttamista, pakottamista, alistamista, vaatimista, toistoa, painostamista, mitätöimistä valheellisten roolien ottamista hyötymistarkoituksessa esimerkiksi viattoman tai avuttoman esittämistä, fyysistä ja psyykkistä pahoinpitelyä ja hyväksikäyttöä. Vaikuttajan moraali ja omatunto ovat vääristyneet. Psykologisessa manipulaatiossa vaikuttaminen johtaa uhrin toimijuuden ja autonomian sekä ihmisarvon kieltämiseen. Vaikuttaminen on osaltaan sopimuksen tekemistä: niin kauan kuin uhri tottelee ja toteuttaa uhkaajaansa hän mahdollistaa ja palkitsee tämän käytöksen.

Hallamaan mukaan kohteen toimijuuden hävittävässä tai ne vaarantavissa yhteistoimintarelaatioissa vaikuttaja, A, ei asennoidu kohteeseen, B, toisena täysivaltaisena moraaliagenttina vaan pelkkänä välineenä tai holhottavana. A:n toiminta vaikuttaa B:hen siten, että hänen keinoikseen jää sallia, suvaita, sopeutua tai sietää A:n toimintaa. Alistuminen on B:n viimeinen vaihtoehto, joka ehdottomuudessaan ei ole vaihtoehto ollenkaan.

Psykologisessa manipulaatiossa solmittava ”sopimus” etenee usein vaivihkaa ja sanattomastikin aste asteelta kohti B:n suurempaa riippuvuutta A:sta ja kamppailua omasta identiteetistään ja olemassa olostaan. Vaikuttamista kuvaavia verbejä ovat Hallamaan mukaan esimerkiksi hoitaa, parantaa, opettaa, kasvattaa, tiedottaa, valistaa, uskotella, vakuuttaa, käännyttää, manipuloida, mainostaa, johtaa, organisoida, kannustaa, innostaa, osallistaa, lahjoa, houkutella, nolata, vähätellä, häpäistä, pilkata. Toiminta, jota voidaan kuvata kullekin toimintatyypille ominaisin määrein on Hallamaan mukaan vaikuttamista, ei vallankäyttöä.

Alaluvussa 2.3 tarkastelin psykologista manipulaatiota sekä vallan ja vallankäytön käsitteitä. Valta on jonkun tai joidenkin oikeus tai mahdollisuus hallita jotakin, määrätä tai päättää jostakin, herruus, valtiut, valtuudet, käskytoimeenpano päätäntävalta, uskonnollisessa merkityksessä esimerkiksi taivaan valtat.

Morrissin mukaan valta on käsite, joka viittaa kykyyn, taitoon, lahjakkuuteen, kyvykkyyteen pystyvyyteen, suorituskyykyyn, luonteenlaadun, temperamentin ominaisuuteen. Valtaa tarkasteltaessa on tarkasteltava myös vaikuttamista vaikka ne eivät ole toistensa synonyymejä. Valta on kykyä ja kyvykkyyttä, pystyvyyttä, power over valta on A:n alistamisvaltaa B:hen. On tarkasteltava keneen tai mihin A:lla on valtaa samalla kun tarkastellaan B:n mahdollisuuksia (tai mahdottomuutta) toimia itsenäisenä moraaliagenttina.

Rainion mukaan A:n valta B:hen on se B:n kehittämän resistenssin määrä, jonka A voisi voittaa. Valta ei ole yksilön tai ryhmän ominaisuus, vaan valta on sosiaalisen suhteen piirre. Se, että A:lla on valtaetu B:hen nähden tarkoittaa että A:lla on B:hen enemmän valaa kuin B:llä A:han. Valta on Rainion mukaan aina kahden toimijan välisen suhteen ominaisuus. Tarkasteltaessa valtaa on tarkasteltava myös riippuvuutta. Puhutaan vallantasapainosta kun A:n ja B:n riippuvuudet toisistaan ovat yhtä suuret.

Psykologisessa manipulaatiossa B:n resistenssi murtuu tai lakkaa, tai lakkautetaan. Näin psykologinen manipulaatio on valtarelaationa epäsuhtainen: manipuloija käyttää epäreiluja vallankäytön keinoja yksipuolisessa hyötymistarkoituksessa.

Hallamaa jakaa vallan valtaan alistamisena (domination), valtaan voimavarana (resource) ja valtaan (yhteis)voimana (empowerment). Hallamaan mukaan alistamisvallan lähtökohtana on ajatus vallasta, jota kohdistetaan johonkuhun. Alistamisvalta, domination valta, on valtaa toisen yli (power over) ja tällainen valta on A:n kykyä tai voimaa saada toinen tekemään sellaista mitä B muutoin ei haluaisi tehdä, hänen vastustuksestaan huolimatta tai vastoin hänen intressejään. B välineellistyy. A voi kontrolloida B:n toimintaa sanktioin. Tällöin kyseessä on sanktiovalta.

Hallamaa toteaa, että voidakseen välineellistää B:n A:n on harkittava toimintaansa sekä mahdollisia keinoja, niiden tunnistamista ja valintaa. Tästä B ei välttämättä ole tietoinen tai tunnista niitä. Jos B:llä ei ole riittävästi tilanteen kannalta relevantteja resursseja hän joutuu alistumaan tottelemalla A:n valtaan. Näitä resursseja hankkimalla B voi yrittää vapautua A:n vallasta. Hän saattaa myös alkaa ajattelemaan, että A tietään myös B:n resurssi paremmin kuin hän itse. B on psykologista manipulaatiota valtana ja vallankäyttönä ilmentävän relaation alistettu ja hyväksikäytetty osapuoli, sillä hän on sekä sanktiovaltasuhteen että resurssivaltasuhteen alistettu ja hyväksikäytetty osapuoli.

Valta ja vallankäyttö ovat myös uskomuksien ja mielikuvien sekä olettamusten hyödyttämistä. Hallamaan mukaan valtaa on vain sillä, joka kykenee saamaan aikaan asian, jonka suhteen hän käyttää valtaa. Manipulatiivisessa suhteessa uskomukset ja mielikuvat ovat vallankäytön tehokkaita välineitä ja A pyrkii niitä hyödyntämällä saamaan B:n toimimaan A:n hyödyksi. A:n tavoitteena on saada B mukautumaan toimintaansa ja valtakeinoinaan hän käyttää pilkkaa, vähättelyä tai pahoinpitelyä, joka voi olla sekä fyysistä että psyykkistä. Lopulta B

alkaa uskoa ansaitsevansa kohtelunsa ja helpoin tapa mukautua tilanteeseen on sopeutuminen, itsensä kieltäminen ja subjektiudestaan luopuminen. Koska valta on Hallamaan mukaan agentin kyky tai kyvykkyys muuttaa olosuhteita tai edellytyksiä toivomallaan tavalla voidaan psykologista manipulaatiota tarkastellessa huomata, että välineeksi tai kohteeksi muuttuneelta agentilta nämä kyvyt ja kyvykkyudet lakkaavat. Valta ja vallankäyttö muuttavat kohteen toimijuutta ja sen ehtoja.

Hallamaan mukaan valtaan liittyviä verbejä on esimerkiksi pakottaa, alistaa uhata, kiristää, lahjoa, houkutella ja suostutella. Nämä verbit kuvaavat keinoja, joita A käyttää B:hen. Jotta A:n keinot toimisivat B:n on suostuttava tai sallittava A:n käyttämät keinot. B:n kognitioihin vaikuttavia valtakeinoja ovat esimerkiksi uskottelu, vakuuttaminen käännästyminen ja manipulointi. A:n intressi on oman hyvänsä toteuttaminen B:n avulla tai pitämällä B:tä keinona tai välineenä.

Hallamaan mukaan valta on relationaalista, muuntuvaa ja muuttuvaa. Psykologisessa manipulaatiossa valtana ja vallankäyttönä tämä muuntuvuus muuttuu kuitenkin yksisuuntaiseksi, vuorovaikutus lakkaa.

Rainio toteaa, että ympäristön muutos riittää kokonaan muuttamaan valtasuhteen. Tämän vuoksi olisi tärkeää, että manipulaation kohteeksi joutuneella olisi mahdollisuus lähteä ja siten orientoitua uudelleen

Tuomelan ja Mäkelän ajattelussa niin sanottu me -moodi ajattelu perustuu ryhmän konstruktiiiviseen toimintaan, ryhmäakseptanssiin. Kun ryhmäakseptanssi on vahva sen vastustaminen saattaa eritavalla ajattelevalle olla liian haasteellinen tehtävä. Normaali me -tila lakkaa ja muuttuu symbioottiseksi tilaksi.

Rainio jakaa vallan esimerkiksi mallinvaltaan, laillistettuun valtaan, asiantuntemus valtaan sekä palkitsemis- ja rankaisuvalltaan, joista kaksi viimeksi mainittua ilmenevät usein psykologisen manipulaation vallankäyttönä. Palkitsemisvallassa B havaitsee A:n voivan tuottaa B:lle tyydytystä palkintojen avulla. B:n ehdollistuessa tähän hän tulee riippuvaiseksi A:sta ja oppii turvautumaan tähän. Rankaisuvallassa valtaa käytetään kivun, hellyydestä kieltäytymisen, häpeän, moitteen ja vapauden riistämisen avulla. Se resistenssi, joka rankaisuvallalla voitetaan on yksilön halu tehdä jokin teko. Sekä palkitsemis- että rankaisuvallalla riippuvat palkitsemisen tai rankaisemisen suuruudesta ja intensiteetistä ja havainnoista että tekoa seuraa palkinto tai rangaistus. Rankaisu- ja palkitsemisvallassa kontrolli ulottuu vain B:n ilmitulleisiin tekoihin.

Takalan mukaan psykologinen manipulaatio on piilevää valtaa. B jää epätietoiseksi häneen kohdistuneesta vaikuttamisesta tai ei tiedosta sitä ollenkaan. Takalan mukaan manipulaatiossa valta kätkee tarkoituksensa. Manipulaatio voi olla suoraa ja karkeaa tai seduktiivista ja erilliset ryhmäintressit alkavat näyttää toimijan omilta intresseiltä. Psykologisessa manipulaatiossa harha mobilisoidaan Takalan mukaan esimerkiksi taidokkaalla retoriikalla. Valta edellyttää myös huomion ja kiinnostuksen herättämisen.

Psykologiseen manipulaatioon ja siinä ilmenevään vallankäyttöön liittyy Taylorin mukaan myös karisma, joka edellyttää valtaa ja kykyä inspiroida ja innoittaa muita sekä hyvää itseluottamusta ja omistautumista.

Helkaman mukaan moraalinen poiskytkeminen helpottaa pahaa aiheuttavan vallan tekemistä. Myös kielenkäytöllä on merkitystä. Valtaa käytetään mitätöivästi: esimerkiksi sodan siviiliuhreista puhutaan ”oheisvaurioina”. Dehumanisointi on psykologisen manipulaation tehokkaimpia vallankäytön välineitä. Helkama tarkastelee myös sadismia narsismin ohella vallankäytön välineenä, sadismin synnyssä oleellisen tärkeää on kyky tai kyvyttömyys syyllisyydentuntoon sekä tästä aiheutuvat seuraamukset. Helkama tuo esiin itsehillinnän ja -hallinnan merkityksen siinä, että ihminen oppii vastustamaan pahojen tekojen ja väärää vallankäyttöä edellyttävien tilanteiden voimaa.

Huttusen mukaan tilanteet, joissa enemmän valta omaava käyttää sitä vahingoittaakseen tavalla tai toisella vallan kohteena olevaa kuvastavat pahaa valtaa. Tätä kokemusta leimaa vallan epätasapaino ja epäsymmetrisyys. Tällaista valtaa käytetään sekä fyysisessä väkivallassa mutta myös arkisessa määrittelyvallasta puhuttaessa.

Hallamaa tiivistää käsitteellisesti vallan ja vallankäytön etenemisen (jotka eivät välttämättä etene lineaarisesti²¹⁸) käsiteanalyttisessä taulukossaan. A:n vallankäytön kohteeksi joutunut B joutuu sallimaan, suvaitsemaan, sopeutumaan, sietämään tai alistumaan A:n B:hen käyttämään tai kohdistamaan valtaan.²¹⁹

Hallamaan mukaan kun kyseessä on salliminen A antaa B:n toimia eikä estä tai kiellä tämän toimintaa. Vastakohta käsitteinä olisi tuolloin, että A kieltäisi B:n toiminnan tai estäisi sen.²²⁰

²¹⁸ Kirjoittajan oma huomautus.

²¹⁹ Hallamaa 2012i.

²²⁰ Hallamaa 2012i.

Kun kyseessä on suvaitseminen Hallamaan mukaan A antaa B:n toimia eikä aseta esteitä B:n toiminnalle, tai A pidättäytyy vastustamasta B:n toimintaa. Tuolloin vastakohtakäsitteenä olisi se, että A vastustaa B:tä tämän toiminnan vuoksi, tai että A kieltää B:n toiminnan.²²¹

Mikäli kyseessä olisi sopeutuminen B mukautuisi siihen, mitä A tekee ja millainen A on. B muokkaisi asennoitumistaan, käytöstään ja toimintaansa A:n näkemysten ja tahdon mukaisiksi. Tällöin vastakohtakäsitteenä olisi se, ettei B mukauttaisi toimintaansa A:n tahtomalla tavalla eikä tämän toiminnan mukaan.²²²

Joutuessaan sietämään itseensä kohdistettua vallankäyttöä B kestäisi sen mitä A tekee tai että A toimii tavallaan eikä ryhtyisi vastarintaan suhteessa siihen, että A toimii haluamallaan tavalla. Vastakohtakäsitteenä olisi tuolloin se, että B lakkaisi kestämästä A:n toimintaa, alkaisi kapinoida A:ta vastaan ja vastustaa häntä.²²³

Alistuminen vuorovaikutussuhteessa merkitsisi B:n osalta sitä, että hän tunnustaisi keinottomuutensa vaikuttaa A:n toimintaan ja mukautuisi siihen A:n haluamalla tavalla. Vastakohtakäsitteenä tässä olisi se, että B nousisi kapinaan A:ta vastaan ja alkaisi näkyvästi vastustaa A:ta.²²⁴

Psykologisessa manipulaatiossa vaikuttamisen välineenä valta ja vallankäyttö johtavat siihen, että A manipuloidessaan B:tä epäreilussa hyötymistarkoituksessa käyttää tähän valtaa, joka on B:n itsenäisen toimijuuden lopettavaa hänet ja välineellistävää pakkovaltaa, jossa B joutuu äärimmilleen vietyinä sietämään tai alistumaan A:n B:hen kohdistumaan vallankäyttöön.

Alaluvussa 2.4 tarkastelin psykologista manipulaatiota sekä luottamuksen käsitettä. Sanakirjamäärittelyjen mukaan luottamus tai luottaminen on tunne tai varmuutta siitä, että johonkuhun tai johonkin voi luottaa, että joku tai jokin ei petä toiveita tai aiheuta pettymystä. Tämä on myös luottavaisuutta ja uskoa. Luottamusta voidaan tarkastella myös on asiantilana: joku luottaa johonkin tai joihinkin.

Hallamaan mukaan yhteiskunnan ja erilaisten yhteisöjen toiminta edellyttää sitoutumista ja osallistamista. Nämä molemmat edellyttävät luottamusta

Haren mukaan koko sosiaalinen elämämme perustuu luottamukseen.

²²¹ Hallamaa 2012i.

²²² Hallamaa 2012i.

²²³ Hallamaa 2012i.

²²⁴ Hallamaa 2012i.

Hardinin mukaan luottamus on ihmisten väliseen vuorovaikutukseen liittyvä suhde. A:n luottamus B:hen riippuu heidän välisestään suhteesta, joko suoraan A:n ja B:n välisen vuorovaikutuksen kautta tai epäsuorasti välittäjien tai/ja maineeseen liittyvien seikkojen kautta. Ellei A:n ja B:n välillä ole mitään suhdetta tai vain ohimenevä, hetkellinen suhde, heidän välisensä suhde ei ole luottamussuhde. Henkilökohtaisella tasolla luottamus sisältää aina riskin. Yhteiskunnallisella tasolla luottamusta säätelevät esimerkiksi lait. Luottamus sisältää odotukset toimia tietyllä tavalla tai käyttäytyä sekä luotetun kykyyn käsitellä tuottavan intressejä. Luottamuksessa on kyse intresseistä ja niiden kohtaamisesta tai kohtaamattomuudesta. Valmiuksissa luottaa ihmisillä on paljon yksilöllisiä eroja. Nopeimmin luottamus syntyy rakastuessa tai ystäväystyessä.

Tuomelan ja Mäkelän mukaan ihmiset ovat sosiaalisia ryhmälentöjä. Ihmiset toimivat yhdessä, toimivat ryhmissä, toimivat sosiaalisista perusteista ja rakentavat yhdessä sosiaalista todellisuutta, joka muodostaa keskeisen osan elämisen ympäristöstä. Toisten ihmisten hyväksyntä tai paheksunta ovat tärkeitä motivationaalisia tekijöitä. Ryhmäperuste on peruste, joka perustuu ryhmän uskomuksiin haluihin vaatimuksiin määräyksiin tai muihin ryhmän käsitteellisesti itselleen konstruoimiin seikkoihin: yhteiseen ajatukseen, jaettuun päämäärään: luottamukseen.

Hallamaa tarkastelee luottamusta relationa. A luottaa B:hen asiassa c. A on luottava, B on luotettu. Luottamus on uskomusasenne. Samoin epäluottamus on uskomusasenne. Mitä tiukemmin A haluaa varmistaa sen, että B toimii A:n haluamalla tavalla, sitä pienemmäksi B:n vapaus käy. Psykologisessa manipulaatiossa vaikuttamisen välineenä A voi pakottaa B:n tekemään haluamansa eikä B enää itse voi/kykene asettaa päämääriään. B lakkaa olemasta moraalinen agentti ja itsenäinen toimija. Luovuus, avoimuus, vastavuoroisuus, uskollisuus ja luottamus eli hyvät tuhoutuvat A:n ja B:n suhteesta. B:stä tulee A:lle tämän intressien keino ja väline. Yksisuuntaisessa kontrollisuhteessa, jollainen psykologista manipulaatiota vaikuttamisen välineenä käyttävä suhde on, luottamus vaihtuu B:n peloksi A:ta kohtaan sekä ääritilanteessa yritykseksi säilyä hengissä.

Tässä alaluvussa 2.5 esitin tiivistettynä pääluvussa kaksi esittämäni käsiteanalyysin psykologisessa manipulaatiossa vaikuttamisen välineenä ilmenevistä vaikuttamisen, vallan ja vallankäytön sekä luottamuksen käsitteistä.

3 Psykologinen manipulaatio vaikuttamisen välineenä uskonlahkossa

Tässä luvussa tarkastelen edelleen psykologista manipulaatiota vaikuttamisen välineenä edellisessä luvussa käsiteanalyttisesti tarkastelemieni vaikuttamisen, vallan ja vallankäytön sekä luottamuksen käsitteiden avulla aineistoesimerkin, 1900-luvulla Suomessa vaikuttaneen Åkerblomilaisen uskonlahkon, viitekehyksessä.

3.1 Psykologinen manipulaatio ja tilaisuuteen tarttuminen

Unisaarnaaja Maria Åkerblom (1898–1981) syntyi aikaan, joka oli Suomessa ja maailmanlaajuisesti oli monin tavoin murrosaikaa niin poliittisesti, sosiaalisesti, kulttuurisesti kuin uskonnollisesti. Ilmapiiri Suomessa oli ahdistunut ja levoton. Poliittisessa ja sosiaalisessa ympäristössä keskinäiset ristiriidat alkoivat voimistua. Kirkon olemassaolo ei enää ollut itsestäänselvyys kun yhä suuremmat jäsenmäärät alkoivat tuntea itsensä kirkosta vieraantuneiksi ja kysymykset esimerkiksi kirkon ja valtion erosta, uskonnonopetuksesta ja uskonnonvapaudesta nousivat yhteiskunnallisen keskustelun tärkeiksi aiheiksi. Suomen suuriruhtinaskunta oli autonominen osa Venäjän keisarikuntaa. Venäjän olot kuitenkin heijastuivat Suomeen monin tavoin. Muun muassa mielenosoitusten aalto johti Suomessa vuonna 1905 yleislakkoon. Venäjän vuoden 1917 maaliskuun vallankumous herätti Suomen kirkon johdossa pelkoa punaisen vallankumouksen noususta. Suomi itsenäistyi Venäjästä vuonna 1917, mutta ajautui 1918 keväällä kansalaissotaan, jossa vastakkain olivat maan porvarilliset yhteiskuntaluokat, valkoiset, ja sosialistinen työväenliike, punaiset.²²⁵ Tarkastelemalla ilmiöiden syntyhistoriaa on mahdollista yrittää ymmärtää niitä taustoja, jotka sittemmin johtivat esimerkiksi Åkerblomilaisuudessa ja liikkeen profeetan ja johtajan Maria Åkerblomin psykologisen manipulaation käyttöön vaikuttamisen välineenä. Harvemmin mikään syntyy kontekstista irrallaan: ajalla ja oloilla on aina vaikutuksensa.

Åkerblomilaisuus syntyi 1900-luvun alun Suomessa ja se on vakuuttava kertomus siitä, kuinka köyhä, mutta ilmeisen lahjakas torpantytö, Maria Åkerblom näki tuon ajan muoti-ilmiössä unissasaarnaamisessa mahdollisuutensa parempaan elämään. Kirjallisuudessa ja lehdistössä on keskusteltu paljon siitä,

²²⁵ Björkstrand 1976, 57; Rikostarinoita Suomessa: Unissasaarnaaja.

<http://yle.fi/elavaarkisto/artikkelit/rikostarinoita_historiasta_unisaarnaaja_37664.html#media=37669>. Viitattu 1.6.2014; Heininen & Heikkilä 2005, 213–216.

oliko Åkerblom vain opportunisti²²⁶ vai oliko hänellä, ainakin toimintansa alkuvaiheessa, todellinen halu toimia Jumalan profeettana ja työn välikappaleena sekä mahdollisia erityiskykyjä tähän.

Åkerblomin elämän lähtökohdat olivat heikot. Hänen kotinsa oli pieni tupa Snappertunassa läntisellä Uudellamaalla. Åkerblom oli köyhän kymmenlapsisen perheen toiseksi nuorin lapsi ja kodissa oli usein puutetta kaikesta, ruuasta ja vaatteistakin.²²⁷ Perheen hengellistä elämää painosti voimakas kahtia jakautuneisuus. Åkerblomin isä oli vapaa-ajattelija ja hänen äitinsä voimakkaan uskonnollinen ja synnintuntoinen nainen. Äidin usein toistuva tapa rukoilla perheelleen pelastusta oli epätoivoinen ja äänekäs. Päävastuu perheen elättämisestä oli äidillä. Isä työskenteli toisinaan ja oli muuten työttömänä.²²⁸ Nälkä ja puute olivat arkipäivää sekä lapsille että aikuisille. Åkerblomin äidillä ja osalla hänen perheenjäsenistään oli ollut mielenterveydellisiä ongelmia. Tädin kerrotaan saarnanneen ja saaneen näkyjä sairaskohtauksiensa aikana. Åkerblomia odottaessaan äiti oli saanut ilmestyksen, jossa kerrottiin, että lapsi, jota hän odotti tulisi olemaan Jumalan työväline.²²⁹

Perheen taloudellisesta ahdingosta johtuen Åkerblom lähetettiin pois kotoaan vain viisivuotiaana.²³⁰ Miksi äiti, joka oli odottaessaan saanut lohdulliseksi kokemansa viestin lapsensa suuresta tehtävästä, valitsi pois lähetettäväksi juuri tämän tyttären jää vastausta vaille.

Åkerblom asui kasvuaikanaan useissa eri perheissä välillä tehden kotiaskareita välillä perheenjäsenenä. Ajoittain hän palasi lapsuudenkotiinsa sairastelemaan kunnes hänet jälleen lähetettiin pois²³¹.

Åkerblom oli aikalaiskuvausten mukaan vaikea lapsi. Björkstrand toteaa erään kasvattiperheen naapurin kertoneen, ettei ollut eläessään nähnyt moista ilkeyttä, kekseliäisyyttä ja pahuutta.²³² Åkerblomista kasvoi sekä omavaltainen että epärehellinen ja hän aiheutti jatkuvia rettelöitä sekä lasten, palvelusväen että naapureiden keskuudessa. Toisaalta hän teki hyvin miellyttävän vaikutuksen

²²⁶ MOT. Opportunismi. Olevien olojen (moraaliton) hyödyksi käyttäminen. Viitattu 25.5.2014

²²⁷ Björkstrand 2011, 14; Lauerma 2006, 170.

Wiirilinna. <<http://lib.kokkola.fi/wiirilinna/mika%20nainen.htm>>. Viitattu 14.7.2014.

²²⁸ Björkstrand 2011, 14–15.

Wiirilinna. <<http://lib.kokkola.fi/wiirilinna/mika%20nainen.htm>>. Viitattu 14.7.2014.

²²⁹ Björkstrand 2011, 16–17; Björkstrand 1976, 49–51, Hemgård 1996, 38–39.

²³⁰ Björkstrand 2011, 16; Björkstrand 1976, 49–51; Voipio 1927, 146–147.

²³¹ Björkstrand 2011, 16; Lauerma 2006, 170; Voipio 1951, 32.

Wiirilinna. <<http://lib.kokkola.fi/wiirilinna/mika%20nainen.htm>>. Viitattu 14.7.2014.

²³² Björkstrand 2011, 16.

sellaisiin ihmisiin, joista piti tai joiden ystävyyttä tarvitsi.²³³ Pyrkimällä hallitsemaan ehdottomasti muita Åkerblom pyrki hallitsemaan oman elämänsä epävarmuutta. Hän oli huomiohakuinen ja arvaamaton. Ystäviään hän halusi hallita vaatimalla heiltä, kuten myöhemmin lahkolaisiltaan, sokeaa tottelevaisuutta.²³⁴ Omasta profetoimisestaan Åkerblom kertoo saaneensa näyn jo kahdeksanvuotiaana nähdessään itsensä puhumassa Jeesuksesta suurelle joukolle ihmisiä.²³⁵

Åkerblom aloitti usein hypnoottiseksi kuvatun unissasaarnaamisensa 18-vuotiaana ensimmäisen maailman sodan epävarmana ja levottomana aikana vuonna 1917. Tuolloin unissasaarnaaminen oli sangen yleistä.²³⁶ Ihmiset kaipasivat lohtua, turvaa ja yhteisöllisyyttä; aika oli kaikin tavoin otollinen nuorelle ja karismaattiselle unisaarnaajalle.²³⁷

Åkerblomin ensimmäinen unissasaarnaamisensa tapahtui hänen lapsuudenkodissaan 22.2.1917 tilanteessa, jossa hän kertomuksensa mukaan oli vakavasti sairas ja lähellä kuolemaa. Ihmisiä oli tullut hänen äitinsä paikalle hälyttäminä häntä hyvästelemään.²³⁸ Ensimmäistä unisaarnaa seurasi heti seuraavana iltana toinen. 18-vuotiaana Åkerblom alkoi johtaa suomenruotsalaista profeettaliikettä, josta tuli omana aikanaan tunnetuin ja puhutuin.²³⁹ Åkerblom koki olevansa Jumalan ase ja lähettiläs²⁴⁰.

Åkerblomilaisuus sai edetessään piirteitä, jotka täyttivät psykologisen manipulaation vaikuttamisena niin tarkkaan, että uskonnollinen merkitsevyys alkoi melko pian jäädä taka-alalle. Oikeudenkäynnit, jotka sittemmin seurasivat muun muassa lahkoon johdon jäsenilleen määräämästä väärin valojen vannomisesta sekä jäsenille määrätystä kolmen murhayrityksen tekemisestä, Åkerblomin vankilapaot ja hänen ”selviämistaistelunsa” alkoivat saada julkisuudessa yhä enemmän ja viihteellistäkin huomiota.²⁴¹ Uskonnollisena herätyksenä alkanut toiminta muuttui ajan myötä muuksi: psykologista manipulaatiota vaikuttamisen välineenä käyttäväksi suljetuksi autoritaarisesti johdetuksi lahkoksi.

²³³ Voipio 1927, 147–148.

²³⁴ Björkstrand 1976, 58–59.

²³⁵ Björkstrand 2011, 16.

²³⁶ Lauerma 2006, 170.

²³⁷ Björkstrand 1976, 27–29, 57.

²³⁸ Björkstrand 1976, 62.

²³⁹ Björkstrand 1976, 64; Björkstrand 2011, 14, 22.

Wiirilinnä. <<http://lib.kokkola.fi/wiirilinnä/mika%20nainen.htm>>. Viitattu 14.7.2014.

²⁴⁰ Björkstrand 2011, 23; Björkstrand 1976, 66.

²⁴¹ Björkstrand 2011, 184, 190; Miettinen, Helena 2011, Hurmosliikkeen johtamisen taito.

Åkerblom oli vahvasti karismaattinen henkilö, joka keinoilla millä hyvänsä oli valmis sitouttamaan laumaksi (ruotsiksi *skara*²⁴²) kutsumansa kannattajat toimintaan, joka viime kädessä edisti hänen omia intressejään.

3.2 Psykologisen manipulaation vakuuttavuus ja vaikuttavuus

Åkerblom perusti toimintansa unissasaarnaamiseen ja siksi on aiheellista seuraavassa tarkastella, mitä unissasaarnaaminen oli ja kuinka Åkerblom käytti sitä vaikuttamisen ja vallankäytön välineenään.

Lauerman mukaan unissasaarnaaminen eli horrossaarnaaminen on hurmoksellinen ilmiö, jonka esihistoria on yhtä vanha kuin uskontojen. Unissasaarnaaminen eroaa Raamatussakin kuvatusta kielilläpuhumisesta siten, että unissasaarnaaja käyttää ymmärrettävää äidinkieltään. Yhteistä kielilläpuhumisessa ja unissasaarnaamisessa on se, että molemmat ovat poikkeavaksi katsottuja tajunnantiloja ja niihin kuuluu unissasaarnaajan voimakas käsitys ”ilmoituksen” tai muuten tavanomaista merkittävämmän viestin välittymisestä. Suomessa unissasaarnaaminen näyttää yleistyneen 1700-luvulla noituuteen kohdistuneiden vainojen väistyttyä.²⁴³ Voipion mukaan Suomessa oli unisaarnaamista jo 1600-1700-lukujen taitteessa²⁴⁴.

Lauerma toteaa, ettei unissasaarnaamista ilmeisesti juurikaan esiinny, ellei sille ole sosiaalista tilausta, joka ohjaa saarnaajaa toimintaansa²⁴⁵. Kyse ei kuitenkaan ole pelkästään tavanomaisesta tyydytystä tarjoavasta roolinotosta, vaan käyttäytymisen takana on myös esiintyjän erikoinen reagointitapa, niin sanottu dissosiatiiivinen²⁴⁶ taipumus tavanomaisesta poikkeavaan mielentilaan. Henkilö voi kyetä esimerkiksi olemaan tuntematta kipua lainkaan, tai hän voi elää toisessa roolissa tai todellisuudessa jonkin aikaa.²⁴⁷

²⁴² MOT. Kielitoimiston sanakirja. Ruotsi-suomi. Skara. Joukko, lauma, parvi. Åkerblom oli ruotsinkielinen ja saarnasi ruotsiksi. Björkstrandin ruotsin kielestä suomeksi käännettyssä teoksessa ”Maria Åkerblom elämän ja kuoleman lähettiläs” skara on johdonmukaisesti käännetty laumaksi. Kirjoittajan oma huomautus.

²⁴³ Lauerma 2006, 167.

²⁴⁴ Voipio 1922, 121. Varhaisin Suomessa dokumentoitu unissasaarnaaminen tapahtui 1640-luvulla kun kokemäkeläinen 12-vuotias Lisabeta Sakariantytär oli hämmästyttänyt kotiväkeään pitämällä yöllä rukouksia ja nuhdesaarnoja kahden ”hengen” eli ”Herran enkelin” ja ”Joosepin” nimissä. Asiakirjoista ei selviä miten tytölle kävi.

²⁴⁵ Åkerblomin unissasaarnaamiselle oli Lauerman kuvaamaa sosiaalista tilausta kun otetaan huomioon se yhteiskunnallinen tilanne, jossa Åkerblom aloitti toimintansa. Kirjoittajan oma huomautus.

²⁴⁶ Aché et al. 1995, 82. Dissosiatiiiviset häiriöt: neuroottiset häiriöt, joissa tietoisuuteen, muistiin, identiteettiin tai ympäristön havainnointiin liittyvät yhdentävät toiminnot ovat häiriintyneet.

²⁴⁷ Lauerma 2006, 167–168; Voipio 1921, 15–21.

Björkstrandkin viittaa Åkerblomin toiminnan mahdollistaneeseen sosiaaliseen tilaukseen. Vuosi 1917 oli levoton, poliittiset jännitteet johtivat itsenäisyysjulistukseen ja sisällissotaan, joka kesti toukokuuhun 1918 asti. Profeettaliikkeitä syntyy usein epätydyttävissä yhteiskunnallisissa oloissa, jotka johtuvat sisäisestä tai ulkoisesta sorrosta tai siitä, etteivät ihmiset riittävästi pysty sopeutumaan vallitseviin oloihin. Vuonna 1917 ihmisjoukot hakeutuivat usein pitkien matkojen takaa Åkerblomin kokouksiin. Åkerblomia pidettiin uutena profeettana.²⁴⁸

Voipio antaa teoksissaan tunnusmerkkejä unissasaarnaamiselle²⁴⁹. Unisaarnaaja puhuu unessa tai unentapaisessa tilassa uskonnollisia asioita. He saarnaavat tai ovat saarnaavinaan sekä suorittavat kirkolliseen hartaudenharjoitukseen kuuluvia toimituksia. Voipion mukaan osa unisaarnaajista suorittaa tehtävänsä jopa erittäin hyvin ja katsojalle syntyy mystisen selittämätön kokemus. Puhutaan automaattisesta ja ekstaattisesta toiminnasta, horroksesta, hurmuksesta ja hurmostilasta sekä toisen todellisuuden näkemisen vaikutuksesta, hysteriastakin. Voipio näkee unissasaarnaajien käyttävän keinoinaan suggestioita ja hypnotismia sekä kielilläpuhumista, haltioitumista sekä, tosin harvemmin, riivattuna olemista.²⁵⁰

Voipion mukaan unissasaarnaaja ei yleensä jälkeenpäin muista, mitä on sanonut tai tehnyt unisaarnansa aikana. Puhuessaan he eivät tunne esimerkiksi kipua. He kokevat voimakkaita hallusinaatioita ja näkyjä, ikään kuin elävät hallusinaation maailmassaan, jonka kokevat todeksi. Unissasaarnaaja kykenee usein tilastaan huolimatta kuitenkin toimimaan, liikkumaan ja kävelemään. Toisaalta heillä voi ilmetä myös kouristuksia, jäykkyyttä, hervottomuutta, verenkierroksen muutoksia, asioita, joihin tietoisesti ei voi vaikuttaa.²⁵¹

Voipion mukaan unissasaarnaaminen ei ollut 1900-luvun alkupuoliskolla mitenkään harvinainen ilmiö. Tutkimuksiaan varten hän tapasi kaksitoista suomalaista unisaarnaajaa. Åkerblomin kohdalla Voipio on johdonmukaisen kriittinen ja torjuva eikä usko hänen aitouteensa.²⁵²

Åkerblomilla oli alusta asti esiintymisissään erityispiirteitä. Hänellä oli vahva kutsumustietoisuus. Hän nimitti itseään ”Herran välikappaleeksi”, jonka

²⁴⁸ Björkstrand 2011, 30.

²⁴⁹ Voipio käyttää teoksissaan unisaarnaamista ja unissasaarnaamista toistensa synonyymeinä. Kirjoittajan oma huomautus.

²⁵⁰ Voipio 1921, 15–21.

²⁵¹ Voipio 1921, 15–21.

²⁵² Voipio 1927, 138–139; 1951, 36.

tehtävänä oli kutsua ihmisiä parannukseen ja palaamaan kirkon yhteyteen. Hän oli varsin kriittinen seudulla toimivia vapaita suuntia kohtaan. Raamattua Åkerblom ei juurikaan tuntenut, mutta se ei ollut hänestä edes tarpeen, sillä hän koki Jumalan olevan hänen Raamattunsa ja Jumalan ilmaisevan hänelle tahtonsa suoraan ja antavan hänelle valmiit sanat suuhun. Vastustamista Åkerblom ei sallinut lainkaan. Jos hän ei pystynyt voittamaan vastustajaan sanoin, hän sai rajuja kouristuskohtauksia, jotka veivät huomion arvostelulta.²⁵³

Åkerblomilla oli voimakas tarve todistaa olevansa oikea profeetta. Hän kertoi tarkasti, miten Jumala oli kutsunut hänet tehtäväänsä. Hän painotti tietävänsä kuulijoiden ajatukset ja jumalasuhteen. Halutessaan todistaa yliluonnollisista kyvyistään hän kertoi yksityiskohtaisesti, mitä muualla tapahtuu. Vakuuttavuutta saadakseen Åkerblom viittasi myös edesmenneeseen nuoreen saarnaajapoikaan Johan Södermaniin, jonka oli kerrottu profetoineen, että hänen jälkeensä ilmaantuisi saarnaajaksi nuori Maria-niminen tyttö. Ida Maria Åkerblom alkoi jo uransa varhaisessa vaiheessa käyttää etunimenään Mariaa.²⁵⁴

Åkerblomin veli oli sisarensa saarnaamisesta huolissaan ja pyysi lääkäriä tutkimaan Åkerblomin kun tämä oli horrostilassa. Veli hankki lääkärin kehotuksesta sisarelleen paikan Helsingistä Kammion mielisairaalaan. Sairaalahoidon tavoitteena oli, että Åkerblom paranisi ”saarnaustaudistaan”.²⁵⁵

Lauerma uskoo Åkerblomin käyttäneen sairaala-aikana hyödyksi perehtymällä esimerkiksi hypnoosin käyttöä koskevaan kirjallisuuteen. Hypnoosia käytettiin häneen parannuskeinona ja sen tavoitteena oli myös yrittää tutkia hänen sairaalloisilta vaikuttavista kohtauksistaan. Åkerblomilla oli selvästi suggestiivisia kykyjä, jotka ilmenivät esimerkiksi siten, että hänen onnistui koota liikkeensä sisäpiiriin suggestioherkimmät ihmiset. Hän rakensi mainettaan antamalla levittää itsestään vakuuttavia kertomuksia.²⁵⁶ Sairaalaan päästyään Åkerblom toimi Helsingissä vuoteen 1918. Tämän jälkeen hän palasi Pohjanmaalle, Helsinki säilyi kuitenkin toiminnan keskuksena.²⁵⁷

Åkerblomin kokoukset saivat pian aikaan massaliikehdintää. Tilaisuuksissa kävi tuhansittain kuulijoita.²⁵⁸ Åkerblom ymmärsi selvästi ulkoisen olemuksen ja

²⁵³ Björkstrand 2011, 24–25.

²⁵⁴ Björkstrand 2011, 24–25.

²⁵⁵ Björkstrand 2011, 25–27; Lauerma 2006, 171.

²⁵⁶ Lauerma 2006, 172–180.

²⁵⁷ Björkstrand 2011, 27.

²⁵⁸ YLE, Dokumentärfilm av Maria Åkerblom, 1971.

<http://svenska.yle.fi/arkivet/artikkelit/akerblomrorelsens_-_religion_mordforsok_misshandel_och_mened_56633.html#media=77270> Viitattu 18.6.2014

draaman merkityksen esiintymisissään. Hän esiintyi valkeissa vaatteissa ja sukissa. Hiukset olivat hajallaan ja niissä oli rusetteja. Hän näytti ikäistään paljon nuoremmalta ja alkoikin valehdella ikänsä. Alkuaikoina papit saattoivat avata kokoukset ja ehdottaa virrenveisuuta. Veisaamisen aikana Åkerblom istui sängyllään, jota hän kuljetti mukanaan kaikkialle, kirkkoihinkin. Sänky sijoitettiin aina alttarin eteen. Virren veisuun jälkeen hän meni makuulle ja hänen ylleen levitettiin lakana. Hän nousi hitaasti ylös lyöden tahtia laulun loppusäkeiden aikana. Sen loputtua Åkerblom alkoi saarnata. Puhuessaan hän liikutteli käsiään pehmeästi ja rytmikkään aaltoilevasti. Horrospuheet olivat yleensä pitkiä ja niiden päätyttyä Åkerblom valahti kouristellen sängylle. Avustajat levittivät lakanan taas hänen päälleen.²⁵⁹

Myös Voipio, joka Åkerblomin aikalaisena teki osallistuvaa tutkimusta Åkerblomin kokouksissa mainitsee saarnaajan käsien keinuvat liikkeet, kasvojen ilmeet ja silmien rohkean ja läpitunkevan katseen, jotka valloittivat kuulijakunnan hiljentymään kuulemaan profeettaa.²⁶⁰

Björkstrandin mukaan Åkerblomin kokoukset koettiin hyvin eri tavoin. Osan mielestä kaikki oli hypnoosia, kun taas osan mielestä tuntui ”kuin Jumalan Henki olisi tullut maailmaan”. Osan mukaan Åkerblomin suusta tuli kouristuskohtauksen aikana vaahtoa ja lakana oli sen vuoksi levitetty hänen ylleen.²⁶¹ Åkerblomilla oli tehokas keino löytää suggestioherkimmät ihmiset ja varmistaa siten esityksenä vakuuttavuus ja uskottavuus, sillä joistakin tilaisuuksista hän oli ajanut ulos kaikki ne, jotka eivät hänen kehotuksestaan polvistuneet.²⁶² Tämä oli helppo tapa testata, ketkä olivat valmiita tottelemaan häntä, ketkä eivät.

Björkstrandin haastattelema nuori poika kertoo halunneensa selvittää, mitä kokouksissa oikein tapahtuu. Hän meni sängyn viereen, jolla Åkerblom makasi lakanan alla ja nosti lakanaa varovasti. Åkerblom oli hymyillyt pojalle. Oli myös niitä, joiden mukaan kaikki oli vain vakuuttavaa ja viihdyttävää teatteria. Eräs yleisön jäsen kuvasikin Åkerblomia eteväksi näyttelijäksi.²⁶³ Åkerblom ei

Dokumentissa haastateltu Åkerblomin kokouksissa käynyt mies kertoo 5000 kuulijasta jotka olivat tulleet kuulemaan kun Åkerblom saarnasi koulun portailla.

²⁵⁹ Björkstrand 2011, 28–29.

²⁶⁰ Voipio 1919, 98–99.

²⁶¹ Björkstrand 2011, 28–29.

²⁶² Lauerma 2006, 173.

²⁶³ Björkstrand 2011, 29.

esiintymisissään kaihtanut fyysisesti vaarallisia tehokeinoja, esimerkiksi kerran hän heittäytyi puheensa jälkeen saarnastuolin portaita takaperin alas.²⁶⁴

Alkuun Åkerblom pitäytyi luterilaisessa opissa, joskin hänen sanomassaan oli havaittavissa teologisia puutteita. Nämä puutteet oli kuitenkin helppoa sivuuttaa kun kyseessä ei ollut koulutettu teologi ja pappi, vaan nuori kouluja käymätön tyttö. Åkerblomin vaikuttavuutta lisäsi myös se, että hän esiintyi ilman papereita.²⁶⁵

Åkerblom itse kutsui saarnojaan horrospuheiksi, joiden sisältöön ei voinut vaikuttaa. Hän oli vakuuttunut siitä, että Jumala puhui hänen kauttaan. Hänellä oli voimakas tarve korostaa yliluonnollisia kykyjään. Björkstrandin mukaan esimerkiksi Voipio ei pitänyt mahdollisena, ettei kuvattuja ilmiöitä voisi olla olemassa. Vastaus niihin saattoi löytyä kohdennetusta energiasta ja sielunelämän esteiden poistamisesta horrostilassa. Hän korosti kuitenkin, ettei ilmiöissä ole kyse vain ihmeistä tekevästä profeetasta, vaan myös kuulijakunnasta, joka odottaa ihmeitä tapahtuviksi. Ihmisillä on tällöin voimakas taipumus tulkita tapahtumat yliluonnollisiksi.²⁶⁶

Eräs Åkerblomin kuulijoista oli saarnaaja Valdemar Slotte. Björkstrandin tekemässä haastattelussa Slotte ihmetteli, kuinka Åkerblom kykeni puhumaan tuntikausia ilman, että kuulijat menettivät mielenkiintonsa, sillä kun Slotte oli myöhemmin kysynyt läsnä olleilta, muistavatko he puheesta yhtään lausetta kukaan ei ollut muistanut.²⁶⁷

Ajateltaessa, että unissasaarnaajat harvemmin muistivat, mitä olivat puhuneet sekä Slotten kertomaa, etteivät paikalla olleet ihmiset muistaneet lausettakaan kuulemastaan, herää mielenkiintoinen kysymys siitä, millaisessa kollektiivisessä tajunnantilassa sekä saarnaaja että kuulijat ovat olleet: yhtäaikaaisessa poissaolevuudessa ja sanomattomuudessa, joka kuitenkin koettiin yhteisöllisesti merkittäväksi. Tätäkö on joukkopsykoosi?

Jos Åkerblom ei saanut tahtoaan läpi maalaileva kaunopuheisuus muuttui aggressiiviseksi hyökkäykseksi. Kirkon käyttökielto raivostutti hänet ja samana iltana puhuessaan rukoushuoneella hän uhkui tulta ja tulikiveä ja hyökkäsi

²⁶⁴ Björkstrand 2011, 30.

²⁶⁵ Björkstrand 2011, 28, 31.

²⁶⁶ Björkstrand 2011, 33–34.

²⁶⁷ Björkstrand 2011, 36.

erityisen kiihkeästi kirkkoa ja sen pappeja vastaan. Erään kuulijan mukaan Åkerblom, joka ennen oli ollut lähes enkeli oli nyt kiivas kuin paholainen.²⁶⁸

Kiellosta antaa kirkkotila Åkerblomin käyttöön alkoi Åkerblomin ja papiston yhteistyön säröily. Esimerkiksi Kokkolan virkaatekevä kirkkoherra alkoi avoimesti kyseenalaistaa Åkerblomin toimintaa ja motiiveita, sillä hänen mielestään ”kyseessä oli suurin uskonnollinen skandaali”. Loukkaantuneena Åkerblom siirsi toimintansa Teerijärvelle, missä hänen tietään unissasaarnaajana oli tasoittanut ja hänen mainettaan kasvattanut jo Kokkolassa Åkerblomin tilaisuuksiin osallistunut diakonissa Helga Aspfors.²⁶⁹

Åkerblomilla oli manipulatiivinen kyky käsitellä ihmisiä ja saada heiltä haluamansa. Björkstrandin mukaan hän valitsi ne, jotka hän halusi saada vakuuttuneiksi asiastaan ja sitoutti heidät sitten voimakkaalla karismallaan ja esiintymisellään. Keinoina hän käytti kaatumista, kouristelua, hänen suustaan tuli vaahtoa, hänen äänensä muuttui kirkkaasta voimakkaaksi, hänen olemuksensa oli tyttömäinen. Åkerblom myös järjesti ”ihmeitä” vakuuttaakseen seuraajansa siitä, että todella oli Jumalan lähettiläs ja valittu, jolla oli yliluonnollisia kykyjä. Esimerkiksi kerran hän valitti kovalla äänellä kovia kipuja, kuumetta mitattiin 39 astetta. Luvattu kokous piti peruuttaa. Kun kuume mitattiin uudestaan se oli noussut vaarallisesti jo 43 asteeseen. Kannattajat alkoivat hädissään rukoilla ihmettä. Yhtäkkiä Åkerblom levitti kätensä. Ihme oli tapahtunut: kuume, kivut ja käheys olivat kadonneet. Kokous pidettiin suunnitelmien mukaan. Myöhemmin Åkerblom kertoi sihteerinään toimineelle Ulla Lindqvistille, näytelleensä sairasta ja saaneensa kuumemittarin lukeman nousemaan pitämällä sitä kuumassa teekupissa, jonka oli pyytänyt itselleen sänkyyn.²⁷⁰

Åkerblom sai aikaan laajan herätysliikkeen, jonka kannattajat olivat vakuuttuneita siitä, että Åkerblom oli erityisillä kyvyillä varustettu ”Jumalan välikappale”.²⁷¹

Björkstrand toteaa, että oli outoa, että kannattajat epäröimättä antoivat Åkerblomille vallan ja etteivät seurakuntien uskollisimmatkaan kannattajat reagoineet siihen, että Åkerblomin saarnatilaisuudet pidettiin yömyöhään, usein polvillaan hänen sänkynsä äärellä. Oletettavasti näissä tilanteissa oli jotain seksuaalista, vaikkei mitään varsinaisesti sopimatonta välttämättä tapahtunutkaan.

²⁶⁸ Björkstrand 2011, 37.

²⁶⁹ Björkstrand 2011, 39–41.

²⁷⁰ Björkstrand 45, 48–49; Lindqvist 1991, 65.

²⁷¹ Björkstrand 2011, 52–53.

Björkstrandin mukaan Åkerblom osoitti hyvää strategian tajua kun hän Kokkolan maalaiskunnassa ja Teerijärvellä sitoutti toimintansa nuorisoseurojen johtajat. Ajan myötä Åkerblomissa nousivat yhä voimakkaammin esiin itsevarmuus ja ylimielisyys.²⁷²

3.3 Psykologisesti manipuloitu yhteisöllisyys

Åkerblom sai varhaisessa vahvan tukijan tutustuttuaan Helsingissä metsänhoitaja Eino Vartiovaaraan²⁷³. Vartiovaara oli henkisesti ja hengellisesti poissa tolaltaan osallistuttuaan sisällissotaan ja hän haki elämäänsä lohtua uskonnosta.

Åkerblomia kuultuaan Vartiovaara päätti kokonaan omistautua Åkerblomin toimintaan tukemiseen ja edistämiseen. Hän oli täysin vakuuttunut siitä, että Jumala puhui suoraan Åkerblomin välityksellä ja että viimeiset ajat olivat lähellä. Vartiovaara otti Åkerblomin myös kasvattityttäreksen. Åkerblom siirtyi nukkumaan kasvattivanhempiansa aviovuoteeseen. Perhe-elämä kävi pian kestäättömäksi.²⁷⁴

Åkerblomilaisuus alkoi järjestäytyä ja Åkerblom ennusti ketkä tulisivat uskoon. Hän valitsi seuraajiensa joukosta miespuolisia pareittain kulkevia ”apostoleita”²⁷⁵ ja lahko järjestyi kahdeksitoista eri tasoksi. Alimmilla tasoille pääseminen edellytti nautinnoista, esimerkiksi tupakoinnista pidättäytymistä.²⁷⁶

Neljännelle asteelle haluavalta Åkerblom kysyi, olisiko oikeudenkäynnissä oikein puolustaa valheella asiaa, jonka tiesi olevan jumalallinen totuus. Åkerblom vetosi Raamatun Roomalaiskirjeen kolmanteen lukuun, sen seitsemänteen jakeeseen²⁷⁷. Tulevassa ampumaoikeuden-käynnissä²⁷⁸ seuraavalle, neljännelle, tasolle haluava ehdokas antoi väärän todistuksen, väärän valan.

²⁷² Björkstrand 2011, 54.

²⁷³ Vartiovaaran nimi kirjoitetaan eri lähteissä eritavoin: Vartiovaara tai Wartiovaara. Kirjoittajan oma huomautus.

TM Aili Nyman nostaa vuonna 2012 ilmestyneessä pro gradu-tutkielmassaan Vartiovaaran åkerblomilaisen pyhimyskuvan rakentajana ja puolustajana merkittävämpään asemaan kuin aiemmassa tutkimuksessa on tehty. Nymanin tutkielmasta ilmenee, että Åkerblom ja Vartiovaara yhdessä pyrkivät rakentamaan julkisuuskuvaa, jossa Vartiovaara esiintyi teologisesti oppineena rippi-isänä ja Åkerblom herkkänä ja heikkona Jumalan aseena. Kirjoittajan oma huomautus.

²⁷⁴ Björkstrand 2011, 57–59; Björkstrand 1976, 72–75; Hemgård 1996, 39.

²⁷⁵ Björkstrand 2011, 49.

²⁷⁶ Björkstrand 1976, 164.

²⁷⁷ Raamattu, Room. 3:7. ”Mutta jos minun valheellisuuteni vain lisää Jumalan kirkkautta, kun sen ansioista hänen totuutensa yhä korostuu, miksi minut sitten tuomitaan syntisenä?”

²⁷⁸ Björkstrand 1976, 161–163. Ampumisoikeudenkäynnissä eli niin sanotussa maanviljelijä Frans Hongan jutussa tai ”väärän valan jutussa” oli kyse Åkerblomia vastaan tehdystä kanteesta tierauhan rikkomisesta. Hän oli tullut koirineen maanviljelijä Hongaa vastaan tiellä ja Honga oli heittänyt koiraa kivellä saadakseen sen väistämään. Tämän jälkeen Åkerblom oli ampunut Hongaa kohti Browning -aseellaan. Åkerblom sai itseään puoltamaan lahkolaisistaan lukuisia todistajia jotka vahvistivat todistuksensa oikeudessa valalla. Heidän mukaansa ampujana oli ollut Honga, ei Åkerblom.

Åkerblomin manipulatiivisista kyvyistä kertoo, että erään Björkstrandin haastatteleman todistajan kertomus siitä, kuinka Åkerblomista oli tullut hänen ajatustensa ainoa auktoriteetti ja hän pelkäsi ajatella, mitään mikä olisi ollut mahdollisesti ristiriidassa Åkerblomin ajatusten kanssa.²⁷⁹

Lahkon seitsemännen asteen vannomistilaisuudessa luettiin Åkerblomin kirje, jonka mukaan asioihin liikaa puuttunut nimismies Venelius²⁸⁰ olisi tehtävä vaarattomaksi. Tämä tapahtuisi murhaamalla hänet. Åkerblomin mukaan hänen paikkansa olisi helvetissä ja nimismiehestä haluttiin eroon, jottei hänestä enää koituisi Jumalan työlle vahinkoa. Kokous päätettiin sanoihin: ”Niin kuin tämä kynttilä sammuu niin on sammuva myös sen elämä, joka kavaltaa seitsemännen tason”. Paitsi osallistumalla murhan toteuttamiseen seitsemännen tason jäsenen edellytettiin tilanteen niin vaatiessa olevan valmis omalla kuolemallaan puolustamaan lahkia ja sen johtajaa. Lahkolaiset tekivät kolme murhayritystä nimismiestä vastaan, mutta ne kaikki epäonnistuivat.²⁸¹

Hongan oikeustapaus eli ”väärän valan juttu” raukesi näytön osalta, sillä oikeudenkäyntiä varten todistajat olivat saaneet oheistusta ja tenttausta Åkerblomilta, joka oli antanut myöntäviä vastauksia varten valmiiksi muotoillun todistajanlausunnon ja vaati todistajaa opettelemaan sen ulkoa. Åkerblom varmisti henkilökohtaisesti, että todistajat osaavat lausuntonsa pilkulleen. Todistajat saivat ennen oikeuskäsittelyä tarkat ohjeet siitä, miten heidän pitää vastata mahdollisiin jatkokysymyksiin. Jos rohkeus oikeussalissa pettäisi, kannattajat saisivat uskonvahvistusta katsomalla Vartiovaaraan. Luottamus Vartiovaaraan perustui siihen, että hänen sanottiin saavan Åkerblomilta horrospuheissa erityisohjeita.²⁸² Toimintaryhmään osallistuneen Fredrik Fredlundin kolmivuotias tytär Sarah otettiin panttivangiksi ja vietiin åkerblomilaisuuden tukikohtaan Villa Ulfåsaan. Lapsen kidnappauksen avulla entinen sisäpiiriläinen Fredlund saatiin vaiennettua eikä hänestä koituisi vaaraa Åkerblomille eikä liikkeen sisärenkaalle.²⁸³

Lahkon ytimessä oli Åkerblom, seuraavana Vartiovaara sekä muutama heidän luotettunsa, niin sanottu sisäpiiri ja siitä seuraavana noin 80 hengen kannattajapiiri tai ”keskimmäinen piiri”. Kolmessa sisemmässä piirissä toiminta

²⁷⁹ Björkstrand 1976, 165.

²⁸⁰ Björkstrand 1976, 202–212.

²⁸¹ Björkstrand 2011, 149–155.

²⁸² Björkstrand 1976, 184; Björkstrand 2011, 129–130.

²⁸³ Björkstrand 2011, 163; Hemgård 1996, 61.

oli järjestäytyneempää, mutta mitä kauemmas ytimestä siirryttiin, sitä vähemmän suunnitellulta muiden piirien toiminta vaikutti.²⁸⁴

Kirjallisuudesta ei ilmene, mitä esimerkiksi tasot ensimmäisestä kolmanteen sekä viides ja kuudes taso edellyttivät tai tasot kahdeksasta yhteentoista.

Vaikuttaisikin siltä, että neljäs, seitsemäs ja kahdestoista taso olivat liikkeen ja Åkerblomin toiminnan kannalta oleelliset ja tärkeimmät.²⁸⁵

Toimittaja Annikki Wiirilinna kuvaa lahkoon järjestäytymistä seuraavasti:

Maria Åkerblom oli jakanut joukkonsa salaseurojen tapaan sisäkkäisiin piireihin niin että uloimmissa piireissä olevat pääsivät vain hitaasti, aste asteelta, nousemaan sisempiin. Keskeisin eli sisärengas käsitti kymmenkunta henkilöä, jotka olivat valallisesti ja kuoleman uhalla sitoutuneet olemaan mitään ilmaisematta. He tottelivat Mariaa sokeasti.²⁸⁶

Kaikilla sisäpiiriin kuuluvat olivat kokeneet samankaltaisen uskonnollisen herätyskokemuksen, josta oli seurannut kääntymys ja halu murtautua maailmasta elämään kokonaan Jumalalle. Åkerblom oli tehnyt kaikkiin lakoonsa liittyneisiin suuren vaikutuksen.²⁸⁷

Åkerblom oli vakuuttunut siitä, että Jumala oli koonnut lauman työtään varten ja laumassa jäsenet etenivät yksilöllisesti Hengen johdatuksessa kohti täydellistymistä. Åkerblomin mukaan hänen kasvatusisänsä ja liikkeen toinen johtajana Vartiovaara oli edennyt apostoliselle kahdennelletoista askelmalle ja sai nauttia Åkerblomin antamaa erityisopetusta. Åkerblomin opetuksen mukaan kaikki ne, jotka aikanaan pääsisivät tälle tasolle voisivat tehdä samoja tekoja kuin apostolit aikanaan: parantaa sairaita, tehdä sokeita näkeviksi, ruokkia nälkäisiä.²⁸⁸

Niin sanottu ”ukkojen rinki” piti erityisen tärkeänä sitä, että nuoret tulisivat uskoon. Heidä kutsuttiin keskusteluihin, joissa ”ukot” yrittivät saada heidät tunnustamaan syntinsä ja luovuttamaan elämänsä Jumalalle. Osa nuorista kääntyi. Nuorten keskuudessa syntynyt herätys vahvisti yhteenkuuluvuutta ja ehkäisi lauman hajoamista esimerkiksi tilanteessa, jossa Åkerblom ja Vartiovaara olivat vankilassa eivätkä voineet valvoa liikettä. Nuoria sitoutettiin myös siten, että heillä oli omat piirinsä, joissa he vastasivat itse tapaamisten ohjelmasta.

²⁸⁴ Björkstrand 1976, 168.

²⁸⁵ Kirjoittajan oma huomautus.

²⁸⁶ Wiirilinna. <<http://lib.kokkola.fi/wiirilinna/mika%20nainen.htm>>. Viitattu 14.7.2014.

²⁸⁷ Björkstrand 1976, 168.

²⁸⁸ Björkstrand 1976, 171–177.

Kuukausittaisissa kokoontumisissa liikkeen nuoriso järjesti itse ohjelmaa ja julkaisi käsinkirjoitettua lehteä.²⁸⁹

Björkstrandin mukaan Åkerblomilaisesta opista ja teologiasta vastasi Åkerblom itse. Oppi muodostui hänen vahvasti kokemastaan näkemyksestä ja tehtävästä Jumalan lähettiläänä. Björkstrandin mukaan kypsän uskonnollisuuden kriteerit puuttuivat liikkeestä alusta alkaen. Kriteereitä ovat esittäneet yhdysvaltalaiset tutkijat G.W. Allport ja W.H Clark, joiden mukaan kypsä uskonnollinen asenne on muun muassa itsekriittistä, moraalikäsityksissään johdonmukaista, monipuolista, eheyttävää ja kokemuksellista. Kypsä uskonto on nöyrä, sosiaalisesti vaikuttava, mielekkäästi dynaaminen, eheyttävä ja luova. Åkerblomilla oli puutteelliset tiedot kristillisestä uskosta, mikä oli ilmeisessä ristiriidassa sen kanssa, että hän korosti Jumalan puhuvan suoraan hänen kauttaan ja vaati kuulijoita hyväksymään hänen välittämänsä totuuden. Raamattu tärkeimpänä ohjenuorana opetuksessa ja elämässä menettivät åkerblomilaisuudessa keskeisen sijansa. Björkstrand kuitenkin arvelee, ettei tämä ollut Åkerblomilta tietoista. Itsekritiikin puute ja moraalinen välinpitämättömyys vain jäivät sivuosaan vahvoissa ja vaikuttavissa uskonnollisissa esiintymisissä. Profeettana Åkerblomin tunnuslauseeksi muodostui: ”Yksin Jumala ja minä itse”. Åkerblom halusi sanojensa mukaan ”Kärsiä, taistella – ja voittaa”.²⁹⁰ ”Gud är min bibel”- lausumaan (Jumala on Raamattuni)²⁹¹ kiteytti Åkerblomin teologian ytimen. Hänellä oli vahva profeetallinen kutsumustietoisuus, jota Björkstrandin mukaan ei ole syytä epäillä. Åkerblom kutsui itseään nimityksellä ”Herrens redskap”, (Herran apuväline, Herran työkalu).²⁹²

Kypsää uskonnollista asennetta ovat tarkastelleet myös amerikkalaiset lahkotutkijat Stephen Arterburn ja Jack Felton. Heidän näkemyksessään kypsässä uskonnollisuudessa pääpaino on Jumalassa, henkisessä kasvussa, kunnioituksessa, palvelun vapaudessa, itsearvostuksessa, haavoittuvuudessa, luottamuksessa, yksilöllisyydessä, suhdeorientaatiossa, persoonallisuudessa, puolustautumattomuudessa, tuomitsemattomuudessa ja todellisuuspohjaisuudessa eli kytkeytymisessä realismiin, oman inhimillisyyden vaalimisessa ja uskossa kasvamisessa.²⁹³

²⁸⁹ Björkstrand 2011, 219–220; Björkstrand 1976, 171.

²⁹⁰ Björkstrand 2011, 250, 298, 300–301; Björkstrand 1976, 66–67.

²⁹¹ Björkstrand 1976, 66.

²⁹² Björkstrand 1976, 66. MOT. Kielitoimiston sanakirja, ruotsi-suomi. Redskap. Väline, työväline, apuväline, työkalu, välineistö, kalusto (välineistö).

²⁹³ Arterburn & Felton, 2001, 247–262.

Lahko lujittui 1920-luvun alussa ja kun Åkerblomin toivottiin poistuvan Kokkolan seudulta liikkeen jäsenetkin kokivat olevansa vainon kohteena. He lahjoittivat varjojaan liikkeelle ja tukivat sen liiketoimintaa. Näin he tulivat yhä riippuvaisemmiksi profeetastaan ja toisistaan. Liikkeellä jatkuvia vaikeuksia tulla toimeen laillisuuden kanssa. Åkerblom ilmoitti laumalleen, että Herran työn täyttäminen vaati kannattajilta taloudellisia uhrauksia ja Jumala palkitsisi runsaasti ne, jotka antaisivat varansa hänen käyttöönsä. Maanviljelijöitä kehoitettiin kiinnittämään tilansa ja antamaan rahansa liikkeelle. Monet tottelivat kehotusta. Åkerblom alkoi horrossaarnoissaan yhä enemmän korostaa sitä, että Jumalan työ vaatii antautumista ja kuuliaisuutta. Tunnuslauseeksi tulikin: ”Sokea kuuliaisuus Herran asialle”. Kannattajilta alettiin edellyttää valmiutta uhrata kaikkensa lahkolleen.²⁹⁴

Lahkon jäsenten uskollisuudenosoitus huipentui Hakalahden rukoushuoneella vuonna 1921 pidettyssä joulujuhlissa. Siellä he antoivat kuuliaisuuden ja antautumisen vaatimuksena valan, jossa vannottiin uskollisuutta laumalle. Vannottamisen taustalla olivat vaikeudet, joihin liike oli joutunut edellä mainitun ampumavälikohtauksen vuoksi. Oletettavasti Åkerblom vaati kannattajiltaan samankaltaisen uskollisuudenvalan myös Kokkolassa. Siitä vannottiinko vala Helsingissäkin ei ole varmuutta. Jäsenten tietoisuuteen iskostettiin, että Herran profeetta (Åkerblom) on ”Pyhän Hengen korkeimmin täyttämä henkilö, jonka pienimälläkin toimella on salattu tarkoitus.”²⁹⁵

Halutessaan saada uusia kannattajia tai muutoin päämääränsä läpi Åkerblom käytti keinoinaan esimerkiksi lapsenomaisuutta, tuttavallisuutta ja imartelua. Näin hän sai ihmiset tuntemaan itsensä erityisiksi ja läheisiksi ja manipuloi kannattajiaan puolustamaan itseään.²⁹⁶ Åkerblom pystyi tekemään vaikutuksen ja vakuuttamaan myös kokeneet lakimiehet.²⁹⁷

Åkerblomilaisessa liikkeessä koettiin, että Åkerblomilla oli profetian lahja ja että hän oli Jumalan työväline, jolle Jumalan Henki puhui suoraan. Näkyjen ja ilmestysten kautta hän sai jumalallista valaistusta kirjoitettuunkin sanaan. Ihmisen, joka halusi asettua kokonaan Jumalan johdatukseen oli kokonaan asetuttava myös Åkerblomin johdatukseen.²⁹⁸

²⁹⁴ Björkstrand 2011, 114–117.

²⁹⁵ Björkstrand 2011, 117.

²⁹⁶ Björkstrand 2011, 118.

²⁹⁷ Björkstrand 2011, 145.

²⁹⁸ Björkstrand 1976, 173–174.

Åkerblomilaisuudella oli apokalyptinen visio. Lahkon olot olivat muuttuneet hankaliksi edellä mainitun rikollisen toiminnan vuoksi. Åkerblom alkoi horrossaarnoissaan epämääräisin sanakääntein liittää yhteen paruosien eli Kristuksen toisen tulemisen ja Palestiinan. Osa kannattajista käsitti asian niin, että heidän pitäisi lähteä Palestiinaan kohtaamaan Kristus. Matkassa olisi kaksitoista vaihetta, joista ensimmäinen vaihe oli Helsinki.²⁹⁹ Helsingistä suunnattaisiin Kanadaan, Torontoon, ja jatkettaisiin sieltä matkaa edelleen. Alkuun lauman sisäpiiriin kuulumattomat jäsenet eivät olleet tietoisia tästä suunnitelmasta.³⁰⁰

Monissa perheissä syntyi murhetta ja ristiriitoja kun jouduttiin myymään vanhoja sukutiloja. Joissakin perheissä toinen puoliso oli valmis seuramaan Åkerblomia, mutta toinen piti häntä huijarina. Tämä johti useiden perheiden hajoamiseen. Pohjanmaalta Åkerblomia seurasi 228 kannattajaa, heistä aikuisia 145 ja lapsia 83. Helsingissä entiset vauraat talolliset saivat suurille perheilleen vain yhden tai korkeintaan kaksi huonetta. Ruoka laitettiin yhteiskeittiössä.³⁰¹

Vuoden 1923 kesän ja syksyn aikana lauma kokoontui Helsinkiin valmiina lähtemään toivomatkalalle. Ensi kuukausien aikana joillakin kannattajilla oli matkalaukku valmiiksi pakattuna ja heidän odottaessaan lähtöä luvattulla valkoisella laivalla. Osa oli alkanut opiskella englannin kieltä. Vähitellen lahkon jäsenet tajusivat, että lähtö siirtyisi jonnekin tulevaisuuteen ja he hyväksyivät sen.³⁰²

Sosiaalinen kontrolli åkerblomilaisuudessa oli voimakasta, se ulottui lahkolaisten elämän kaikille tasoille. Päätöksiä ei saatu tehdä ilman Åkerblomin neuvoja ja suostumusta. Esimerkiksi avioituminen tai kastettavan lapsen nimen päättäminen vaativat hänen lupansa. Åkerblom piti itseään laumansa ”hengellisenä äitinä” ja laumaansa ”rakastettuina pyhiinvaeltajinaan”.³⁰³ Tässä tulee esiin Åkerblomin kielenkäytön kaksijakoisuus: hän saattoi puhua kauniisti ja herkästi, mutta suuttuessaan hän saattoi käyttää karkeita kiro sanoja ja solvauksia.³⁰⁴

Laumaan kuuluvia kiellettiin olemasta missään tekemisissä laumaan kuulumattomien kanssa. Aamuhartauksien kuunteleminen radiosta oli kielletty eikä uskonnollisiin tapaamisiin tai jumalanpalveluksiin saanut osallistua. Lahkon

²⁹⁹ Björkstrand 2011, 135–136.

³⁰⁰ Björkstrand 1976, 221; Björkstrand 2011, 39, 179–180.

³⁰¹ Björkstrand 2011, 137.

³⁰² Björkstrand 2011, 140–141.

³⁰³ Björkstrand 1976, 219; Björkstrand 2011, 174.

³⁰⁴ Björkstrand 2011, 145.

kaikki lapset kävivät samaa koulua ja Åkerblom päätti lasten leikeistä tai vaati näitä viihdyttämään itseään. Lasten vanhempia hän saattoi kannustaa kurittamaan lapsiaan jos kokiessaan huomautettavaa heidän käytöksessään. Hänen näkemyksensä oli, että yhteenkuuluvuus ja yhtenäisyys vaativat toisinaan turvautumista paitsi henkiseen myös ruumiilliseen väkivaltaan. Åkerblomilla oli jo ennen Helsinkiin muuttoa ollut ihmisiä, joita hän piti vallassaan voimakeinoin. Heistä tuli lahkon jäsenille varottavia esimerkkejä siitä, mitä voi tapahtua, ellei alistunut hänen tahtonsa.³⁰⁵ Hän pahoinpiteli joko itse tai käskytti ja yllytti muut toimimaan tahtonsa mukaisesti. Åkerblom vainosi palvelijaansa Anna Römänia ja Maiju Vartiovaaraa, Eino Vartiovaaran puolisoa, myös orpoa kasvattitytärtään Siri Ellen Maria Södermania Åkerblom pahoinpiteli toistuvasti ja piti häntä vankinaan kolme vuotta. Kun Åkerblomin voimat pahoinpitelyssä uupuivat, hän käski uskollisimpien kannattajiensa jatkaa. Söderman yritti paeta useita kertoja, mutta hänet saatiin aina kiinni ja palautettiin pahoinpideltäväksi. Vapauteen päästyään hän kuoli muutaman vuoden kuluttua.³⁰⁶ Björkstrandin mukaan Åkerblom sai säännöllisin välein sadisminpuuskia, jotka kohdistuivat erityisesti lapsiin. Hän pyrki vaijentamaan lapset kertomasta tekemisistään rajulla pelottelulla ja uhkaillulla.³⁰⁷

Björkstrandin mukaan suurin osa lahkon kannattajista ei tiennyt mitä liikkeen sisärenkaassa tapahtui tai mitä neljännelle ja seitsemännelle tasoille hyväksytyiltä vaadittiin. Useimmille oli tärkeintä se, mitä he olivat kokeneet liikkeessä kun Åkerblomin tilaisuuksiin oli kokoontunut tuhansittain väkeä, ihmisiä oli tullut uskoon ja he todistivat kääntymyksestään sekä varmuudestaan siitä, että Åkerblom oli Jumalan välikappale, jolla oli poikkeuksellisia kykyjä. Innokkaimmat kannattajat uskoivat Åkerblomin saavan sanomansa suoraan Jumalalta.³⁰⁸

Åkerblomilla oli Helsinkiinkin asettumisen jälkeen jatkuva tarve ylellisyydelle, jota hän oli jo Pohjanmaalla ollessaan hankkinut. Hän esitti jatkuvasti vaatimuksia, halusi huomiota, palvelua ja lahjoja. Nämä halut johtivat myös varkauksiin ja jälleen asioimiseen oikeuslaitoksen kanssa.³⁰⁹

Åkerblom ei vaikuttanut tuntevan omantunnontuskia. Björkstrand kertoo hänen kuitenkin kerran huudahtaneen: ”Miten sitten käy kun ukot alkavat

³⁰⁵ Björkstrand 1976, 218–219; Björkstrand 2011, 174–176.

³⁰⁶ Björkstrand 2011, 175–176.

³⁰⁷ Björkstrand 2011, 255–256.

³⁰⁸ Björkstrand 2011, 139.

³⁰⁹ Björkstrand 2011, 141.

tunnustaa?”. Åkerblom kaipasi myös rakkautta ja hyväksyntää, joita hän välillä saattoi suorastaan kerjätä.³¹⁰

Tarkastellessaan liikkeen sisäisyyttä Björkstrand toteaa, että åkerblomilaisuudessa oli varmastikin vilpittömyyttä pyrkimystä yhteyteen ja vastuullisuuteen, mutta samanaikaisesti liikkeen johto kuitenkin uhmasi ja rikkoi vallitsevia lakeja ja yksinkertaisimpiakin moraalikäsitteitä. Åkerblom oli sairaala-aikanaan kertonut lääkäreille kokevansa itsensä kahdeksi ihmiseksi, joista toinen haluaa lakkaamatta totella Jumalaa, tuntea hänet ja todistaa Kristuksesta, kun taas toinen on omapäinen ja villi. Åkerblom totesi, ettei pysty taistelemaan tätä toista, villiä minuuttaan vastaan. Toisessa yhteydessä hän kuvasi kaksijakoisuuttaan seuraavasti: ketä hän rakasti, sitä hän rakasti kiihkeästi, ja ketä hän vihasi, sitä hän vihasi kiihkeästi.³¹¹

Viimeisessä horrossaarnassaan vuonna 1926 Åkerblom vakuutti, että Herran lahkolle valitsema paikka oli Toronto, joka kuitenkin ei olisi toiviomatkan päätepiste. Hän piti edelleen hämärästi kiinni siitä, että lauman lopullinen päämääränä olisi Palestiina. Björkstrand toteaa, että on vaikea sanoa kuinka moni sisärenkaaseen kuulumaton jäsen aikoi lähteä mukaan. Lopulta poliisi tavoitti vankilaa pakoilleen Åkerblomin Villa Toivolasta ja vei hänet vankilaan istumaan tuomioitaan. Samana vuonna vangittiin myös Vartiovaara ja muita sisäpiiriläisiä. Heidät haastettiin oikeuteen yllytyksestä murhaan ja väärään valaan.³¹²

Åkerblom oli rikoksistaan vankilassa vuodesta 1927 vuoteen 1933. Sieltä hän johti liikettään kirjein ja ohjein. Uskolliset kannattajat kirjoittivat Åkerblomille kirjeitä, joissa kertoivat lauman elämän tapahtumista, arjesta ja juhlasta. He harkitsivat tulisiko Åkerblomille anoa presidentiltä armahdusta heti vai vasta presidentin vaihdoksen jälkeen. Kannattajat yrittivät lukuisia kertoja vapauttaa Åkerblomin vankilasta ja auttaa häntä karkaamaan. Åkerblomille pakoyritykset olivat seikkailua ja vaihtelua eikä hän vaikuttanut pohtivan, mitä vaikeuksia niistä mahdollisesti aiheutui hänen seuraajilleen.³¹³

Vankeusaikanaan keväällä 1932 Åkerblom sai kilpailijan uudesta naisprofeetasta, Helsinkiin muuttaneesta juvalaisesta Hilda Hottista. Osa åkerblomilaisista alkoi käydä hänen tilaisuuksissaan. Voitettuaan ajan myötä

³¹⁰ Björkstrand 2011, 177.

³¹¹ Björkstrand 2011, 177–178; Björkstrand 1976, 215.

³¹² Björkstrand 2011, 180.

³¹³ Björkstrand 2011, 206–215.

åkerblomilaisten luottamuksen Hotti alkoi kritisoida heidän lahkoaan ja antoi heille lopulta suoranaisen käskyn irtautua siitä.³¹⁴

Suurin osa Villa Toivolassa asuneista kannattajista lähti pois huvilasta joulukuun alussa vuonna 1932. Åkerblomin odotettiin pääsevän ehdonalaisuuteen keväällä 1933. Åkerblomilaisen liikkeen välirikko muodostui lopullisesti kun kuusi sisärenkaan jäsentä oli laatinut tunnustuksen oikeuskanslerille ja Fredrik Fredlund kertonut, miten nimismiehen murhayritykset oli tehty. Laumasta lähti noin 80 aikuista ja yhtä monta lasta. Åkerblomille jäi uskollisiksi kuitenkin vielä noin kolmekymmentä aikuista ja saman verran lapsia.³¹⁵

Åkerblomin yksityissihteeri Ulla Lindqvist antaa omiin kokemuksiinsa perustuvan kuvan elämästä Villa Toivolassa. Hänen mukaansa Åkerblom loi ympärilleen pelonsekaisen kunnioituksen ilmapiiriin, jonka vuoksi ihmiset nöyristelivät hänen edessään. Lauma oli olemassa vain Åkerblomin toimintaa varten. Lasten tuli toimia tarkalleen kuten hän halusi, tottelemattomuudesta seurasi rangaistus. Åkerblom pyrki luomaan itsestään kuvan rakastavana ihmisenä, joka huolehtii lapsista ja heidän vanhemmistaan. Totuus oli kuitenkin että he saivat tehdä paljon työtä ja rahoittaa hänen elämänsä. Niskottelusta Åkerblom turvautui käskyihin ja väkivaltaan.³¹⁶

Lahkojohtajuuden hiipumisen jälkeen Åkerblom identifioitui menestyksekkääksi kennelkasvattajaksi ja parkettiliikkeen johtajaksi. Vähitellen hän alkoholisoitui ja alkoi väärinkäyttää reseptilääkkeitä. Tämä johti jääneiden kannattajien pahoinpitelyn raastumiseen. Kun Lindqvist oli paennut Ruotsiin, avioitunut siellä ja saanut lapsia Åkerblom lähetti laumansa jäsenen sieppaamaan Lindqvistin pojan. Vasta kun Lindqvistin mies otti yhteyttä Åkerblomiin ja sanoi tilanteen jatkuessa aloittavansa oikeustoimet tätä vastaan Åkerblom hellitti.³¹⁷

Elämänsä viimeiset vuosikymmenet Åkerblom oli julkisuudessa lehdille antamissaan haastatteluissa. Kun toimittajat yrittivät keskustella hänen menneisyyteensä liittyvistä asioista, hän kielsi kaiken. Hän kuvasi itsensä ihmisenä, jolle lapset, sairast ja vanhukset olivat aina olleet tärkeitä. Åkerblom kielsi koskaan puhuneensa maailmanlopusta sekä sivuutti kokonaan saarnatoimintansa alkuvaiheet. Hän kielsi alkaneensa saarnata rahan vuoksi ja oli

³¹⁴ Björkstrand 2011, 230–233.

³¹⁵ Björkstrand 2011, 234–242.

³¹⁶ Björkstrand 2011, 251–252.

³¹⁷ Björkstrand 2011, 258–268; Lindqvist 1991, 87–90.

kertomansa mukaan julistanut puhdasta Jumalan sanaa evankelis-luterilaisen tunnustuksen mukaisesti. Kun toimittaja kysyi, miten Åkerblom oli kestänyt kaikki kokemansa syytökset hän vastasi: ”En ollut tehnyt mitään väärää”.³¹⁸

Åkerblom ja hänen toimintansa herätti voimakkaita, usein toisistaan täysin poikkeavia mielipiteitä. Joidenkin läheisimpiensä silmissä Åkerblom pysyi loppuun asti uskollisena tehtävälleen Herran lähettiläänä. Erään hänet hyvin tunteneen lahkon jäsenen kertoman mukaan Åkerblom oli ”tiukka, mutta myös rakastava. Hän opetti meidät lapset olemaan hyviä ihmisiä, erottamaan hyvän pahasta. Hän osoitti meille suunnan, joka on pitänyt säässä kuin säässä”.³¹⁹

Villa Toivolassa Åkerblomin kuoleman jälkeen edelleen asunut lahkon jäsen kertoi televisiohaastattelussa kokemuksenaan, että Åkerblom joutui papiston kateuden kohteeksi. Haastatellun mukaan Åkerblom oli hyvä ihminen, uskonnollisen liikkeen johtaja ja opettaja, joka halusi ihmisille vain hyvää.³²⁰

Täysin vastakkaisen kuvan profeetasta ja hänen toiminnastaan antaa lahkoon syntynyt Åkerblomille läheistä sukua ollut henkilö, joka eli elämästään kaksikymmentä vuotta Villa Toivolassa ja åkerblomilaisessa lahkossa. Hänen näkemyksensä on, että elämä siellä oli tragedia pahoinpitelyineen, julmuuksineen ja alistamisineen. Haastateltu toivoi, että Åkerblomin toimintaan olisi puututtu.³²¹

Tässä luvussa kolme tarkastelin käsiteanalyttisesti luvussa kaksi avaamieni käsitteiden vaikuttaminen, valta ja vallankäyttö sekä luottamus ilmenemistä psykologista manipulaatiota vaikuttamisen välineenä käyttäneessä aineistoesimerkissäni åkerblomilaisessa uskonlahkossa.

4 Mitä ihmiselle tapahtuu?

Tässä luvussa pyrin tämän tutkielman osalta vastaamaan sosiaalietiikkaa kiinnostavaan ydinkysymykseen ”Mitä ihmiselle tapahtuu?”, ja tarkemmin: ”Mitä ihmiselle tapahtuu kun hän joutuu psykologisen manipulaation kohteeksi, jossa vaikuttamisen välineenä on vaikuttaminen, valta ja vallankäyttö sekä luottamus?”.

Tässä luvussa en käytä viittauksia, sillä luvussa ilmenevä on jo aiemmin avattu ja perusteltu viittauksin tutkielmani edellisissä luvuissa.

³¹⁸ Björkstrand 2011, 269–274.

³¹⁹ Björkstrand 2011, 282.

³²⁰ Svenska YLE, 1981, Maria Åkerbloms villor i Mejlans säljs och Åkerblom-skaran måste flytta. < http://svenska.yle.fi/arkivet/artikkelit/akerblomrorelsen_-_religion_mordforsok_misshandel_och_mened_56633.html#media=77198>. Viitattu 18.7.2014.

³²¹ Svenska YLE, 2006. Kritiska röster om Maria Åkerblom. < http://svenska.yle.fi/arkivet/artikkelit/akerblomrorelsen_-_religion_mordforsok_misshandel_och_mened_56633.html#media=77249>. Viitattu 18.7.2014.

Åkerblomilainen laho sai alkunsa sekä maailmanpoliittisesti että suomalaisten kannalta epävakassa ja ahdistavassa poliittisessa tilanteessa. Mikään synnytyshäiriö ja åkerblomilaisuuden kaltaiselle voimakkaita toiveita ja tunteita herättävälle ilmiölle oli sosiaalista tilausta. Myös kirkon auktoriteetti valta oli alkanut horjua ja ihmiset hakivat uskoa, turvaa, lohtua ja yhteisöllisyyttä. He hakivat myös johtajaa, jota seurata ja joka näyttäisi tien uuteen ja parempaan. Toiveille oli tilausta, ja åkerblomilaisuus oli yksi mahdollisuus näiden toiveiden täyttämiseen.

Elämässään kovia kokenut kouluttamaton, mutta ilmeisen älykäs ja verbaalisesti lahjakas Maria Åkerblom näki tilaisuutensa ja tarttui siihen. Alkuun hänen toimintansa painopiste oli horrossaarnaamisessa, mutta kun sen suosio kasvoi tuhansiin kuulijoihin, myös mahdollisuudet lieveilmiöihin ja väärinkäytöksiin kasvoivat.

Kun tarkastellaan psykologista manipulaatiota vaikuttamisen välineenä vaikuttamisen, vallan ja vallankäytön sekä luottamuksen käsitteiden avulla esimerkkilahko åkerblomilaisuudessa, voidaan todeta näiden kaikkien merkitysten ja sisällön lahon toiminnan jatkuessa ja laajentuessa vääristyneen.

Åkerblomilaisuus alkoi nuoren tytön sensaatiomaisina esiintymisinä, joka oli jännittävää, viihdyttävää ja ainakin osin seksuaalisesti latautunutta, sillä osa kokouksista pidettiin yömyöhään profeetan vuoteen äärellä. Åkerblom osasi ottaa yleisönsä, hänen esiintymisensä oli voimakasta ja suggestiivista ja hän oli esiintyjänä vaatimattomasta ulkomuodostaan huolimatta erittäin karismaattinen ja rohkea. Hän myös hallitsi erilaiset roolinotot kaunopuheisuudesta paholaismaiseen uhkaavuuteen, viattomasta lempeydestä tuliseen tuomitsevuuteen. Varhaisessa vaiheessa Åkerblom myös sai toiminnalleen tukijan kasvatti-isästään Eino Vartiovaarasta.

Lahko alkoi järjestyä eri tasoihin. Ylemmällä tasolla oli liikkeen profeetta ja johtaja Maria Åkerblom, seuraavalla tasolla oli Vartiovaara. Kaikkiaan tasoja oli kaksitoista, joista tutkimuskirjallisuudessa valotetaan tarkemmin neljättä ja seitsemättä tasoa ja kahdettatoista tasoa.

Åkerblom ajautui vaikeuksiin virkavallan kanssa niin sanotussa Hongan ampumisjutussa, jota kutsuttiin myös ”väärän valan jutuksi” sekä murhayritysten yhteydessä hänen määrättyään liikkeensä jäsenet murhaamaan Hongan ampumisjuttua edelleen tutkimaan halukkaan nimismies Veneliuksen. Murhayrityksiä tehtiin kolme, mutta ne epäonnistuivat.

Psykologinen manipulaatio vaikuttamisen välineenä on keino, jossa vaikuttaminen, valta ja vallankäyttö sekä luottamus ovat käsitteellisessä ja toiminnallisessa keskiössä. Tässä pro gradu -tutkielmassani olen käsitteanalyysin avulla tarkastellut kuinka nämä käsitteet vaikuttavat psykologisessa manipulaatiossa ilmiönä sekä niiden sisältöä ja merkitystä.

Åkerblom sitoutti lahkoonsa kuuluvat toimintaansa ja manipuloi heidät taitavasti toimimaan hyödykseen ja puolestaan. Se, että lahko järjestäytyi eri-asteisiin piireihin edesauttoi vallankäyttöä ja sen jäsentämistä. Se myös antoi lahkoon kuuluville tavoitteen: päästä eteenpäin, päästä ylemmälle tasolle, päästä mahdollisimman lähelle profeettaa.

Kun Åkerblom tarvitsi apua Hongan ampumisjutussa, hän manipuloi kannattajiaan toimimaan hyväkseen siten, että neljännelle asteelle haluavilta edellytettiin väärän valan vannomista oikeudessa. Koska kyseessä oli uskonlahko Åkerblom, jonka teologinen tietämys oli muutoin vajavaista, käytti Raamattua ja Roomalaiskirjeen kolmatta lukua ja sen seitsemättä jaetta vaatimuksensa perusteluna. Eräs väärän valan vannonjaksi houkuteltu kertoo, Åkerblomin vaikutuksen itseensä olleen niin voimakkaan, ettei uskaltanut enää ajatella itsenäisesti. Osa vaikuttaa antaneen väärän valan omasta halustaan ja hyvässä uskossa. Myös halu olla hyväksytty, toimia profeetan hyväksi ja kuulua joukkoon olivat syynä siihen miksi, uhkailun, kiristämisen ja pelottelun ohella osa kannattajista suostui väärän valan antamiseen. Usko Åkerblomiin unisaarnaajana ja Jumalan välikappaleena oli vahva ja kannattajat halusivat puolustaa häntä.

Eteneminen lahkossa ja sen hierarkiassa toimi osaltaan kannustimena. Ensimmäisillä tasoilla vaatimuksena oli lähinnä nautintoaineista kieltäytyminen, neljännelle tasolle pääseminen, kuten yllä totesin, vaati todellista uhrautumista profeetan ja lahkolaisten kokeman hyvän asian puolesta: oikeudessa annettua väärää valaa. Åkerblom käytti valtaansa myös sen varmistamiseen, että lahkolaiset osasivat vastata oikeudessa esitettäviin kysymyksiin oikein. Hän kirjoitti heille lapuille mallivastaukset ja varmisti, että ne osattiin esittää vakuuttavasti. Oikeuden istunnossa Åkerblom ohjeisti todistajiaan katsomaan Vartiovaaraan, jonka kautta heidän piti saada rohkeutta toimia Åkerblomin ohjeiden mukaisesti. Näin heidät manipuloitiin ja kontrolloitiin toimimaan Åkerblomin edun mukaisesti.

Takala käyttää väitöskirjassaan psykologista manipulaatiota tarkastellessaan ilmaisua ”harhan mobilisaatio”, joka on mielestäni osuva ilmaus. Psykologisessa

manipulaatiossa vaikuttamisen välineenä vaikuttaminen on nimenomaan harhan, illuusion ja ehkä unelmankin mobilisaatiota, liikekannallepanoa ja todeksi tekemistä. Se voi olla sitä kahden välisessä relaatioissa tai laajemmassa liittymässä, kuten tässä tutkielmassani esimerkkinä käyttämässäni åkerblomilaisuudessa.

Åkerblom rakensi lahkossaan taitavasti viholliskuvaa suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan ja katsoi siten oikeutetuksi vaatia lahkon seitsemännelle tasolle haluavilta vannomisen osallistua nimismiehen murhaan. Viholliskuvan vaaliminen on uskonlahkoille tyypillinen piirre ja korostaa voimakasta ”me vastaan muut” -ajattelua. Seitsemännän tason sitoutuminen edellytti murhaan osallistumista ja sitoutumisen voimakkuudesta kertoo, että murhaa yritettiin kolme kertaa. Se ei kuitenkaan onnistunut. Seitsemännän tason vannomistilaisuuteen sisältyi uhkaus lahkon jäsenelle: mikäli hän paljastaisi suunnitelman kyse olisi myös hänen hengestään. Åkerblom onnistui sitouttamaan lahkolaiset paitsi luopumaan päätäntävällästään myös tarvittaessa omasta elämässään johtajansa hyväksi.

Vallankäyttöön liittyviä lähikäsitteitä ovat salliminen, suvaitseminen, sopeutuminen ja alistuminen. Lahkon toiminnassa nämä eivät etene lineaarisesti vaan yksilöllisesti. Eteneminen ei myöskään tapahdu siten, että päätepiste olisi aina alistuminen, sillä myös lahkosta pois lähteminen on sen ymmärtävälle ja siihen kykenevälle vaihtoehto. Kuten lahkoissa yleensäkin, myös åkerblomilaisuudessa vainottiin lahkosta lähteneitä ja siihen jääneiden sosiaalisia suhteita kontrolloitiin ja rajoitettiin autoritaarisesti. Lahkolle tyypillisesti myös osa lahkon jäsenistä kokee lahkoon olevan ainoa mahdollisuus palvella Jumalaa ja elää elämää maailmassa kun taas toisessa ääripäässä ovat kertomukset kärsimyksestä, minuuden alistamisesta ja hyväksikäytöistä.

Esimerkiksi entisten lahkolaisten haastatteluissa kävi selvästi ilmi, että osa heistä piti Åkerblomia opettajana ja profeettana, joka halusi muille vain hyvää ja toimi sen mukaisesti. Mutta esiin tuli myös näkemyksiä, että elämä lahkoon kodissa Villa Toivolassa oli ollut helvetti, johon jonkun olisi pitänyt puuttua. Se, että näkemykset muodostavat kaksi näin voimakasta ääripäätä kertoo siitä, että lahkolaisiin käytettiin erilaisia vaikuttamisen, vallan ja vallankäytön muotoja. Osa heistä salli lahkossa tapahtuvan ja hyväksyi sen. Osa suvaitsi heihin kohdistetun vallankäytön ja sopeutui tilanteeseen. Osa joutui sietämään kohtelunsa, esimerkiksi silloin kun lahkoon edun nimissä lukuisat talolliset luopuivat tiloistaan

ja lahjoittivat varansa lahkolle ja muuttivat profeettansa luokse Helsinkiin elämään ja asumaan pienissä ja puutteellisissa tiloissa. Vielä tuossakin vaiheessa tässä sietämisessä on ollut mukana toivo. Toivo profeetan lupaamasta matkasta Palestiinaan ja Kristuksen paruusian todistaminen siellä.

Åkerblomilla oli koko toimintansa ajan lähipiirissään ihmisiä, joita hän valtaansa osoittaakseen alisti, piinasi ja kiusasi jopa sadistisilla tavoilla. Hengissä pysyminen edellytti näiltä uhreilta alistumista, sillä pakoyritykset johtivat vielä raaempaan pahoinpitelyyn. Pahoinpitelyihin Åkerblom voimiansa uupuessa käskytti muita lahkonjäseniään osallistumaan. Osallistuivatko he niihin alistumisen pelossa vai siksi, että kokivat toimivansa oikein ei ilmene tutkimuskirjallisuudesta.

Olen tässä tutkielmassani tarkastellut psykologista manipulaatiota vaikuttamisen välineenä myös yhteydessä luottamuksen käsitteeseen. Tässä työssä käyttämästäni tutkimuskirjallisuudesta käy ilmi, että luottamus on kaiken inhimillisen toiminnan ja vuorovaikutuksen kannalta oleellisen tärkeää. Koko sosiaalinen elämämme perustuu luottamukseen. Luottaminen on aina myös riski. Kun ihmisellä on halu, tarve, hätä tai nälkä hän saattaa tulla sokeaksi näkemään onko relaation toinen osapuoli hänen luottamuksensa arvoinen. Psykologisessa manipulaatiossa uhri huijataan luottamaan valtaa käyttävän hyödyksi. Luottamisessa on kyse intresseistä ja niiden kohtaamisesta ja uskomusasenteesta. Joku uskoo jonkun olevan luotettava tietyllä luottamuksenalalla. Psykologisessa manipulaatiossa ihminen huijataan luottamaan esimerkiksi vakuuttavalla esiintymisellä ja katteettomilla lupauksilla.

Ihmiset ovat sosiaalisia ryhmäolentoja, he toimivat yhdessä ja rakentavat yhdessä sosiaalista todellisuutta. Näin muodostuu keskeinen osa elämisen ympäristöä. Ryhmän jäsenet ajattelevat toimintaa ryhmän näkökulmasta, ”me-ajattelevat”. Tällainen ”me-tilainen” ryhmä voi valita itselleen johtajan, tai alkaa seurata johtajaa, jonka näkevät kykeneväksi täyttämään heidän uskomuksensa, aikomuksensa, halunsa, toiveensa. Mikäli taustalla on esimerkiksi hengellinen nälkä tai muun kaltainen sosiaalinen tilaus tämä mahdollistaa vääränlaisen johtajuuden nousun ja siihen sitoutumisen tai sitouttamisen, joita ryhmä nälässään ja toivossaan ei ehkä tule tunnistaneeksi tai tunnustaneeksi. Tämä avaa tien tilaisuutensa huomanneelle psykologista manipulaatiota vaikuttamisen välineenään käyttämään kykenevälle ihmiselle.

Koska luottamus on pohjimmiltaan uskomusasenne, siitä tulee vaikuttamisen väline kun manipuloija ruokkii kohteensa uskoa ja uskomuksia taidokkaasti ja vakuuttavasti. Psykologinen manipulaatio muuttuu usein pakottamiseksi. Pakolla ei saada aikaan mitään, mikä edellyttäisi pakon kohteeksi joutuneelta aitoa toimijuutta. Suhde muuttuu pakkosuhteeksi. Pakkosuhteessa ei ole vapaaehtoisuutta eikä vastavuoroisuutta, pakkosuhteessa äärimmilleen vietynä on vain pelko ja yritys säilyä hengissä. Uhrin toimijuus lakkaa, hänestä tulee keino ja väline. Suhteessa olevat hyvät tuhoutuvat. Tämä tuhoaa paitsi uhrin myös psykologista manipulaatiota vaikuttamisen välineenä käyttävän ihmisyyden. Jäljelle jää ei- mitään ei- missään. Tätä on toivottomuus.

5 Johtopäätökset

Tässä luvussa esitän tutkielmani johtopäätökset sekä lopuksi ehdotan ajatuksia aiheen jatkotutkimuksesta.

Tämän pro gradu -tutkielmani otsikkona oli *"Mitä ihmiselle tapahtuu?"* *Psykologinen manipulaatio vaikuttamisen välineenä. Käsiteanalyysi.* Tarkastelin tutkielmassani psykologista manipulaatiota vaikuttamisen välineenä vaikuttamisen, vallan ja vallankäytön sekä luottamuksen käsitteiden avulla. Kyseessä on pro gradu- työkseen laaja-alainen tutkielma: psykologinen manipulaatio vaikuttamisen välineenä sekä siihen liittyvien vaikuttamisen, vallan ja vallankäytön sekä luottamuksen käsitteiden avaaminen olisi jokainen erikseenkin ollut oman tutkielmansa arvoinen. Perustelen tässä tutkielmassani tekemiäni valintoja ja päätöksiä sillä, että työssäni tarkastelemat käsitteet kuuluvat mielestäni olennaisina käsitteinä psykologisessa manipulaatiossa tapahtuvaan tekojen ja toimintojen ketjuun. Lisäksi valintani oli henkilökohtainen. Tämä pro gradu -tutkielmani jäänee viimeiseksi Helsingin yliopistoon tekemäkseni akateemiseksi opinnäytetyöksi. Tästä johtuen pidin erittäin tärkeänä tuoda esille paitsi sen pitkäaikaisen kiinnostuksen, mikä minulla on tutkimusaiheeni kohtaan ollut, myös ja erityisesti sen, mitä kirjallisuuden ja tutkimusten valossa minun oli mahdollista tuoda tässä tutkielmassani aiheesta lukijan tarkasteltavaksi.

Työssäni käyttämä metodi oli systemaattisen teologian ja sosiaalietiikan metodi eli käsiteanalyysi. Hallamaa ja von Wright kuvasivat käsiteanalyysin metodia ja sisältöä työni luvussa yksi. Kun käsiteanalyysissä erittelin sanoja, joita arkipuheessa käytetään vailla ongelmia oli mahdollista alkaa nähdä niiden taakse, siihen merkitysten verkkoon, jossa sanat vaikuttavat luodessaan maailmaa.

Rajaaminen ja yksinkertaistaminen olivat kuin suurennuslasi, ja rajaamisen avulla oli mahdollista pysähtyä merkitykseen ja hetkeen.

Käsitetutkimuksen kimmokkeena on se hämmennys, jota koemme paitsi elämän itsensä myös sanojen suhteen. Lähtökohtana on sen ihmettely, mitä tämä on ja mitä ihmiselle maailmassa tapahtuu. Tämä ihmettely ja hämmennys mahdollistavat luovuuden ja sitä kautta on mahdollista synnyttää uutta.

Käsiteanalyysin osalta tutkielmani ydinluku oli toinen luku, jossa avasin, ”perkasin” ja tarkastelin psykologista manipulaatiota ilmiönä sekä kuinka sitä käytetään epäreiluissa hyötymistarkoituksissa vaikuttamisen välineenä vaikuttamisen, vallan ja vallankäytön sekä luottamuksen avulla.

Luvun alussa oli mielestäni tärkeää tarkastella teon ja toiminnan teoriaa työni käsitteellisenä selkeyttäjänä. Teko on tahdonvaraisesti aikaansaatu tai tuotettu muutos maailmassa. Teon tulos taas on se asiantila, joka täytyy saavuttaa jotta voisimme sanoa teon tulleen tehdyksi. Teon seurauksilla tarkoitetaan niitä asiantiloja jotka kausaalisenvälttämättömyyden ansiosta astuvat voimaan kun teko on tehty. Teko on agentin intentionaalisesti suorittamaa tekemistä tai toiminta, joka saa aikaan muutoksen. Toimija on rationaalinen, intentionaalinen ja toimintaan kykenevä moraaliagentti tai moraalisubjekti. Toimijuuden on oltava subjektin tahdonvapauden ilmentymää, ja tämä taas liitetään subjektin kykyyn toimia rationaalisesti.

Motiivi on se halu tai tarve joka sai agentin toiminaan valitsemallaan tavalla, psyykinen syy, joka sai toiminnan liikkeelle. Motivaatiolla tarkoitettiin ihmisen kiinnostuksia, mielihaluja, intohimoja ja toiveita. Sosiaalisen todellisuuden perustana ovat jaetut asenteet ja uskomukset ja jaetut asenteet voivat olla toiminnan osittaisia perusteita. Toimijan minäkuva on hänen toimintansa kannalta oleellisen tärkeää ja ihminen elää monen kontekstin verkostossa monessa roolissa. Agentin tekemä arvottaminen johti siihen, että hän alkoi myös tarkastella tekoja, valintojaan ja niiden seurauksia. Intressissä ilmeni agentin toivo siihen, mitä hän piti hyvänä tai minkä toivoi toteutuvan ja edellyttävän siten toimintaa. Teon ja toiminnan teorian kannalta merkittävää on se, että teko muodostuu agentin volitionaalisesta asenteesta sekä kognitiivisesta asenteesta siihen uskooko, tietääkö vai toivooko agentti teon johtavan haluamaansa lopputulokseen. Teon, toiminnan ja seurausten välillä vaikuttaa kausaalisuhde ja onnistunut teko on tuloksekas.

Psykologinen manipulaatio on epäreilujen vaikuttamiskeinojen käyttämistä hyötymistarkoituksessa. Kyseessä ei siis ole normaalisti vastavuoroinen ja avoin kanssakäyminen osapuolten välillä vaan vallankäyttäjän ja uhrin välinen suhde. Manipuloijan pyrkimyksenä on ohjailla vastapuolen mieltä haluamaansa suuntaan. Tähän hänellä on useita toimintakeinoja, esimerkiksi kiristäminen, mielistely, valheellinen uskoutuminen, pakottaminen ja niin edelleen. Tarkoituksena on, että uhri menettää oman harkintakykynsä ja alkaa tyydyttää motivoijan haluja ja tarpeita. Tutkimuskirjallisuudesta ilmeni myös, että psykologinen manipulaatio toteutuakseen vaatii sopimuksenkaltaisen tilan: sallimalla itseään kohdeltavan kuten manipuloija kohtelee, uhri tulee valtuuttaneeksi hyväksikäyttäjänsä toiminnan ja mahdollistaneeksi sen. On kuitenkin inhimillistä, ettei uhri manipulaation pitkään jatkuessa enää hahmota tilaansa tai ole kykenevä puuttumaan siihen omatoimisesti tai ilman ulkopuolista tukea. Psykologisessa manipulaatiossa vaikuttamisen välineenä tekijä, joka usein on persoonallisuudeltaan narsisti, käyttää keinoja ja vaihtaa niitä tilanteen ja tavoittelemansa hyödyn mukaan.

Psykologinen manipulaatio vallankäytön välineenä on valtaa ja vallankäyttöä, jossa uhri pakotetaan, hivutetaan tai huijataan luopumaan oikeudestaan oman elämänsä hallintaan. Hänestä tulee väline tai keino, joka menettää ihmisarvonsa. Valta käsitteenä liittyy aina kykyyn, taitoon tai lahjakkuuteen. Valta on aina myös vaikuttamista. Psykologisessa manipulaatiossa vaikuttamisen välineenä käytettävä valta on alistavaa valtaa, se on rankaisuvallaa, (osin myös palkitsemisvaltaa), se on domination- valtaa ja power-over -valtaa. Näissä vallantyypeissä, jotka osittain ovat myös sisäkkäisiä, B:n alistaminen on A:n tavoite ja päämäärä, joka toteutuu kun B:n resistenssi murtuu ja hän sallii, suvaitsee, sopeutuu tai sietää kohteluaan tai jyrkimmässä tapauksessa alistuu siihen.

Luottamus on yksi tärkeimmistä inhimillisen olemassaolon ja toiminnan peruskäsitteistä. Sosiaalinen elämämme perustuu luottamukseen. Luottamus sisältää kuitenkin aina myös riskin ja ihmisten valmiuksissa luottaa toisiinsa on yksilöllisiä eroja. Ihmiset ovat sosiaalisia ryhmäolentoja, jotka toimivat yhdessä. Tähän tarvitaan luottamusta, ellei luottamusta olisi, olisi vain kaaos.

Psykologisessa manipulaatiossa vaikuttamisen välineenä luottamuksen käsite vääristyy ja lakkaa olemassa. Luottamuksen lakatessa pakko alkaa hallita suhdetta ja tämä puolestaan synnyttää pelon. Uhri menettää toimijuutensa ja

kykynsä toimia vastavuoroisessa suhteessa tasaveroisena subjektina. Ja vaikka uhrin toimijuus ja kyky säilyisivät, vastavuoroisuus ei onnistuisi, sillä vastapuolella ei olisi vastuullinen moraaliagentti, vaan ääritapauksessa narsistinen psykopaatti, jolta puuttuu sekä moraali että omatunto. Manipuloijan tarkoituksena ei ole hakea ihmissuhdetta, vaan saada toisesta ihmisestä keino ja väline omien intressiensä tyydyttäjänä.

Psykologisessa manipulaatiossa vaikuttamisen välineenä tekijän moraali ja omatunto ovat vääristyneet. Tämä saattaa olla ympäristön ja kasvatuksen seurausta, mutta taustalla saattaa olla myös lääketieteellinen aivokuvantamisella todettavissa oleva poikkeavuus. Kumpikaan näistä mahdollisuuksista ei edellytä sitä, että psykologista manipulaatiota vaikuttamisen välineenä tulisi koskaan hyväksyä.

Tutkielmani kolmas luku oli työni soveltava luku. Siinä tarkastelin tutkielmani ydinkäsitteiden vaikuttamisen, vallan ja vallankäytön sekä luottamuksen käsitteiden ilmenemistä psykologisen manipulaation vaikuttamisen välineenä uskonlahko Åkerblomilaisuuden aineistoesimerkin avulla.

Lahkon perustaja, johtaja ja profeetta Maria Åkerblom oli köyhä, mutta lahjakas torpantytö, joka Suomen poliittisesti epävakaa tilanteessa näki tilaisuutensa parempaan elämään ja muiden hallintaan tulleen, ja tarttui siihen. Seurauksena syntyi 1900-luvun alussa runsasta huomioita saanut herätysliike, jonka johtaja ja profeetta oli aikansa seurattu mediapersoona.

Kiinnostavaa on, että Åkerblom sai vakuuttavilla unisaarnaamisesityksillään sitoutettua satoja, mahdollisesti jopa tuhansia, ihmisiä toimintaansa niin voimakkaasti, että he olivat valmiita luopumaan kodeistaan, omaisuudestaan, perheistään ja rikkomaan lakia aina murhayrityksiin asti. Kuten psykologisesti manipulatiiviset henkilöt myös Åkerblom jakoi laumansa jäsenet uskollisiin ja uhrausvalmiisiin kannattajiin sekä niihin, jotka kokivat oleskelunsa lahkon kodissa, helsinkiläisessä Villa Toivolassa, olleen helvetti, johon jonkun olisi pitänyt puuttua.

Ilmitasolla psykologisessa manipulaatiossa tapahtuu alkuun jonkinasteinen hurmaaminen, havahtuminen tai oivallus, ehkä regressiokin, joka vaikuttaa uhrin emotioihin, uskomuksiin ja motiiveihin. Joka tapauksessa psykologisen manipulaation alkaminen vaatii, että tapahtuu jotakin, joka kiinnittää ja sittemmin vangitsee uhrin huomion. Näin tapahtui varmasti myös Åkerblomilaisuudessa, joka alkuvaiheessa oli vastaus monenlaiseen hengelliseen nälkään ja puutteeseen ja

jonka nuoreen vaikuttavasti esiintyvään profeettaan oli helppo ihastua ja kiinnittää toivonsa.

Tutkielmassani ilmeni, että psykologista manipulaatiota vaikuttamisen välineenä käyttänyt åkerblomilaisuus käytti vaikuttamista, valtaa ja vallankäyttöä sekä luottamusta hyväkseen siten, että osasta lahkon jäseniä tuli välineitä ja keinoja profeettansa mielitekojen toteuttamiseen. Yhteistoimintana lahkon toimintaa tarkasteltaessa ilmeni, että se oli jakautunut piireihin tai tasoihin, joista kuhunkin pääsy edellytti halukkaalta sitoumuksen tai uhrauksen. Alimmilla tasoilla tämä merkitsi nautintoaineista luopumista, mutta jo neljännellä tasolla edellytettiin oikeudenkäynnissä annettavaa väärää valaa, jonka avulla lahkon profeetta vältti vankilatuomion. Edelleen seitsemännelle tasolle eteneminen edellytti valmiutta osallistua murhan tekemiseen ja uhkausta menettää itsekkin henkensä, jos kertoisi suunnitelmista eteenpäin. Toisin sanoen etenemään halukkaat olivat valmiit antamaan lahkon johtajalle kaikkensa, koko elämänsä.

Tutkielmani neljännessä luvussa tarkastelin, mitä ihmiselle tapahtuu kun hän joutuu psykologisen manipulaation kohteeksi ja kun häneen vaikutetaan erilaisilla vallankäytön tavoilla ja luottamussuhde vinoutuu yksipuoliseksi manipuloijan hyödyntävoitteluksi ja kieltää uhrilta ihmisyyden.

Psykologinen manipulaatio on epäreilua, epäsuhtaista ja negatiivista vaikuttamista, se on manipuloijaa hyödyttävää ja uhria riistävää ja pettää sen peruslähtökohdan, johon kaiken inhimillisen vuorovaikutuksen tulisi luovuttamattomina perustua: kunnioittamisen ja luottamisen.

Kaiken sosiaalisen ja inhimillisen vuorovaikutuksen lähtökohtana ja lähtöoletuksena on luottamus ja se, että me inhimillisinä olentoina, lajitovereina, voimme luottaa toisiimme ja sitä kautta rakentaa yhdessä todellisuutta ja maailmaa. Psykologisessa manipulaatiossa vaikuttamisen välineenä luottamussuhde lakkaa ja lopulta sen korvaa pelko. Pelko on tila, jossa luottamusta ei ole. Tilassa, jossa luottamus lakkaa olemasta, loppuu ihmisyyys sekä riistetyltä että riistäjältä. Molempien oleminen muuttuu ei- olemiseksi suhteessa, joka on ei- mitään. Tämän vuoksi paha sinänsä ei ole kiinnostavaa, sillä se on vain kaiutonta ei- olemista. Tästä ei kuitenkaan tule vetää johtopäätöstä, etteikö pahaa tulisi tutkia, päinvastoin.

Me elämme reaali maailmassa, jossa eettistä ihanteita ja moraalista ajattelua on pidettävä yllä. Meissä kaikissa on potentia pahaan. On uskallettava kysyä ja kyseenalaistaa, sillä hiljaisuudessa ja vaikenemisessa, jotka myös ovat tekoja ja

valintoja, on tuhon siemen. Jos pahasta ja sen tekijöistä ei puhuta, jos kielteisiä ilmiöitä ei nosteta päivänvalon tarkasteluun ne kasvavat ja vahvistuvat kenenkään huomaamatta. Ja niillä myös käydään kauppaa, sillä sensaatiot ja ihmismielen pimeät puolet myyvät. Siksi tarvitaan tieteellistä tutkimusta, analyysiä, perusteltua ajattelua ja aktiivista asiallista kannanottoa.

Jatkotutkimusta ajatellen näkisin kiinnostavana aiheena tutkielmassani mainitun ”sopimuksen syntymisen” hetken tarkastelun ja tutkimisen. Tällä tarkoitetaan sitä hetkeä, kun manipuloija ja uhri tekevät ääneen lausumattoman sopimuksen, jolloin manipulointi mahdollistuu ja rooliutuminen manipuloijaksi ja manipuloiduksi todentuu. Mitä silloin tapahtuu? Millä aikavälillä? Miten sitä voitaisiin tutkia tapauksissa kun ”sopimus syntyy” hitaasti hivuttamalla tai kun se syntyy kuin rakastuminen, yhtäkkiä? Onko tämä hetki myöhemmin palautettavissa johonkin tiettyyn ja tunnistettavaan olemiseen? ”Sopimuksen syntymisen” hetken tunnistaminen saattaa mielestäni olla yksi avaintekijä tarkasteltaessa sitä, kuinka psykologiselta manipulaatiolta voi välttyä tai kuinka siitä voi vapautua. Myös tässä tutkielmassa esiin tullut sanapari ”harhan mobilisaatio” sisältää mielestäni huimat mahdollisuudet tarkastella psykologisen manipulaation ilmiön käsitteellistä tutkimusta edelleen.

Tarkastellessani vielä lopuksi tutkielmani tutkimustuloksia haluan, ehkä hieman yllättävästikin, nostaa tärkeimmäksi asiaksi toivon. Kun ihminen joutuu kestävämmään tilanteeseen, jossa hänen ihmisyytensä ja ihmisarvonsa riistetään ja hänestä tulee väline ja keino manipuloijan halujen ja toiveiden tyydyttämisessä saattaa tuntua siltä, että häpeä, toivottomuus ja uupumus vievät elämältä mielen ja mielekkyyden. Ihmiseltä ei kuitenkaan koskaan voi viedä toivoa.

Sanakirjamääritelmän mukaan toivo³²² on selviytymisen, menestymisen tai onnistumisen mahdollisuus. Sanassa mahdollisuus on toivo. Kaikki on mahdollista. Koko ajan. Tässä mahdollisuudessa ja toivossa on se sisunliekki, jonka tiedän palavan meissä loppuun asti. Toisinaan me emme usko siihen enää itsekkään. Siksi me tarvitsemme toinen toisiamme. Kuka tahansa meistä voi koska tahansa joutua tilanteeseen, jossa tämän liekin sytyttäminen ja ylläpito voi konkreettisesti pelastaa ihmishengen.

³²² MOT. Toivo. Selviytymisen, menestymisen, onnistumisen tai muu sellainen mahdollisuus. 16.8.2014. Olen tietoinen, ettei tässä vaiheessa enää tulisi laittaa viittauksia, mutta otan akateemisen vapauden ja selitän sanan toivo, sillä se on tutkielmani tuloksen kannalta oleellisen tärkeä. Kirjoittajan oma huomautus.

6 Lähteet ja kirjallisuus

6.1 Lähteet

Björkstrand, Gustav

- 1976 Åkerblom -rörelsen. En finlandssvensk profetrörelses uppkomst, utveckling och sönderfall. Meddelanden från Stiftelsens för Åbo akademi forskningsinstitut nr. 11. Diss. Åbo.
Åbo: Åbo akademi.

- 2011 Maria Åkerblom. Elämän ja kuoleman lähettiläs. Maria Åkerblom. Sändebudet med makt över liv och död. Käsikirjoituksesta suomentanut Mirja Hovila.
Helsinki: Schildts.

Hallamaa, Jaana

- 2013a Yhteistoiminnan etiikka: luvut 3–5. Keskeneräisestä käsikirjoituksesta (10/2013). Julkaisematon. 1–58.
- 2013b Yhteistoiminnan etiikka: luku 6. Keskeneräisestä käsikirjoituksesta (10/2013). Julkaisematon. 1-17.
- 2013c Yhteistoiminnan etiikka: luku 7. Keskeneräisestä käsikirjoituksesta (10/2013). Julkaisematon. 1–7.
- 2013d Yhteistoiminnan etiikka: V-relaatiotaulukko. Keskeneräisestä käsikirjoituksesta(11/2013).1.
- 2013e Sosiaalietiikan peruskäsitteet I -luentosarja. Helsingin yliopisto, teologinen tiedekunta 5.9.–10.10.2013.
- 2013f Sosiaalietiikan peruskäsitteet ja metodit II -luentosarja. Helsingin yliopisto, teologinen tiedekunta.14.11.–12.12.2013. Luentokalvot: Motivoimassa ja motivoitumassa, 12.12.2013. 1–7.
<https://matskut.helsinki.fi/bitstream/handle/123456789/156/131212luen_tokalvot.pdf?sequence=12>. Viitattu 1.5.2014.
- 2012g Vallan, vaikuttamisen ja yhteistoiminnan filosofiaa ja etiikkaa. 6.9.-11.10.2012. Luentokurssimateriaali.
- 2012h Vallan, vaikuttamisen ja yhteistoiminnan filosofiaa ja etiikkaa.13.10.2014. Luentokurssimateriaali.
- 2012i Käsiteanalyttinen taulukko joistakin vallankäyttö- ja vaikuttamisrelaatioihin käsitteellisesti sisältyvistä asennoitumistavoista (versio 7). Julkaisematon lähde.

Hardin, Russell

- 2002 Trust and Trustworthiness. A Volume in the Russell Sage Foundation Series on Trust.
New York: Russell Sage Foundation.

Helkama, Klaus

- 2009 Moraalipsykologia. Hyvän ja pahan tällä puolen.

Helsinki: Edita.

Lauerma, Hannu

2006 Usko, toivo ja huijaus. Rohkaisusta johdattelun kautta psykoterroriin.
Helsinki: Duodecim.

2009 Pahuuden anatomia. Pahuus, hulluus, poikkeavuus.
Helsinki: Edita.

Rainio, Kullervo

1969 Valta ja vallankäyttö. Sosiaalipsykologinen tarkastelu.
Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Voipio, Aarni

1919 Suomalaisia unisaarnaajia.

Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

1921 Unissasaarnaaminen sielullisena ilmiönä I. Diss. Helsinki.

Jyväskylä: K.J. Gummerus Osakeyhtiö.

1922 Unissasaarnaaminen uskonnollisena ilmiönä II. Diss. Helsinki.

Jyväskylä: K.J. Gummerus Osakeyhtiö.

1927 Profeettoja ja valheprofeettoja.

Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.

1951 Sleeping Preachers. A Study in Ecstatic Religiosity. Suomalaisen
tiedeakatemian toimituksia. Annales Academiae scientiarum fennicae.
Sarja- Ser. B. Nide-Tom. 75,1.

Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden seuran Kirjapainon Oy.

6.2 Apuneuvot ja sanakirjat

Achté Kalle & Haukkamaa, Kari & Helenius, Maija (toim.)

1995 Psykiatrian sanasto.

Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Hallamaa, Jaana

- Referointi, analysointi ja johtopäätösten tekeminen tutkimuksen tekemisessä ja esittämisessä. – Prosessia ja rautalankaa. Gradun tekijän opas. Toim. Päivänsalo, Ville. Helsingin yliopiston systemaattisen teologian laitoksen julkaisuja XIII.

<http://www.helsinki.fi/teol/steol_vanha/opiskelu/Prosessi/Pros_raut21.html#pgfid=996920> Viitattu 15.4.2014.

Hurme, Raija & Pesonen, Maritta & Syväoja Olli (toim.)

2003 Englanti-suomi- suursanakirja. English-Finnish General Dictionary.

Juva: WS Bookwell Oy.

Milgram, Stanley

- Stanley Milgramin tottelevaisuuskoe. <<https://explorable.com/stanley-milgram-experiment>>. Viitattu 13.4.2014

MOT

- Kielitoimiston sanakirja. Internet versio, vuoden 2012 versio. <<http://mot.kielikone.fi/libproxy.helsinki.fi/mot/hy/netmot.exe>>. Viitattu 10.3.2014.

Myllykoski, Matti

- 2008 Tutkielman tekniset ohjeet. Viitteet, lyhenteet, lähteet ja kirjallisuus (päivitys Leo Näreaho 2008). Helsingin yliopisto, Teologinen tiedekunta. <<https://flamma.helsinki.fi/content/res/pri/HY297280>>. Viitattu 1.3.2014.

Pelkonen, Taina:

- Sosiaalietikassa kysytään ”mitä ihmettä tämä on?”. Jaana Hallamaan haastattelu. <http://www.helsinki.fi/teol/pro/soseth/index_Hallamaa.htm>. Viitattu 14.3.2014.

Päivänsalo, Ville (toim.)

- Prosessia ja rautalankaa. Gradun tekijän opas. Helsingin yliopisto, Teologinen tiedekunta. <http://www.helsinki.fi/teol/steol_vanha/opiskelu/Prosessi/Pros_raut.html>. Viitattu 20.2.2014.

Sadeniemi, Matti & Vesikansa, Jouko & Ervasti Esko et al.

- 1996 Nykysuomen sanakirja. Lyhentämätön kansanpainos. Osa V. S-Tr. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Sanakirja.org

- <<http://www.sanakirja.org>>. Viitattu 11.7.2014.

Tieteen termipankki

- Teonnimi. <<http://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:teonnimi>>. Viitattu 13.8.2014.

Wiirilinna, Annikki

- Mikä nainen oli Maria Åkerblom. <<http://lib.kokkola.fi/wiirilinna/mika%20nainen.htm>>. Viitattu 15.7.2014

Wikipedia, vapaa tietosanakirja

– <<http://fi.wikipedia.org>>. Viitattu 1.7.2014.

6.3. Kirjallisuus

Aristoteles

– Nikomakhoksen etiikka (EN). Suomentanut ja selityksin laatinut Simo Knuuttila.
Helsinki: Gaudeamus 2005.

Arterburn, Sephen & Felton, Jack

2001 Toxic Faith. Experiencing Healing from Painfull Spiritual Abuse.
Colorado: Waterbrook Press.

Edmüller, Andreas & Wilhelm, Thomas

2004 Manipulointitekniikat. Niiden tunnistaminen ja torjuminen. –
Manipulationstechniken – erkennen und abwehren, 1999.
Suomennos: Sari Hellsten.
Helsinki: Rastor Oy.

Forward, Susan

1999 Känslomässig utpressning. Emotional Blackmail.
When the People in Your Life use Fear Obligation and Guilt to
Manipulate You. 1988. New York: Harper Collins Publishers.
Översättning Ulla-Stina Rask.
Stockholm: Forum.

Hare, D. Robert

2004 Ilman omaatuntoa. –Without Conscience: The Disturbing world of
The Psychopaths Among Us. 1993. New York: Guilford Press.
Suomentaneet Veijo Kiuru ja Pirjo Haapoja.
Helsinki: Gilgames.

Hassan, Steven

1988 Combatting Cult Mind Control.
Rochester: Park Street Press.

Heininen, Simo & Heikkilä, Markku

2005 Suomen kirkkohistoria.
Helsinki: Edita.

Hemgård, Sarah

1996 Ständigt vidare.
Vaasa: Scriptum.

Huttunen, Laura

- 2002 Pahan karttalehtiä. Maahanmuuttajat ja pahankokemuksen paikat. – Pahan kosketus. Ihmisyyden ja auttamistyön varjojen jäljillä. Toim. Laitinen, Merja & Hurtig, Johanna. 86–107. Keuruu: PS-kustannus.

Kotiranta, Tuija & Virkki, Tuija

- 2011 Toimijuus ja sosiaalisen toiminnan perusta. – Sosiaalisen toiminnan perusta. Toim. Kotiranta, Tuija & Niemi, Petteri & Haaki, Raili. Tallinna: Gaudeamus. 113–132.

Lagerspetz, Eerik

- 2011 Lyhyt johdatus sosiaaliseen ontologiaan. . – Sosiaalisen toiminnan perusta. Toim. Kotiranta, Tuija & Niemi, Petteri & Haaki, Raili. Tallinna: Gaudeamus. 72–86.

Lindqvist, Ulla

- 1991 Maria Åkerbloms sekreterare. Dokumentär berättelse. Jakobstad: Sahlgrens förlag Ab.

Miettinen, Helena

- 2011 Hurmosliikkeen johtamisen taito. – Savon Sanomat. 7.8.2011. Viitattu 16.7.2014.

Morriss, Peter

- 1987 Power. A Philosophical Analysis
Manchester: Manchester University Press.

Raamattu

- Vanha ja Uusi testamentti: Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos. Jongbloed: Suomen Piipaseura.

Saarinen, Esa

- 2007 Länsimaisen filosofian historia huipulta hupulle Sokrateesta Marxiin. Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Simon, George

- Manipulators and Charm.< <http://www.manipulative-people.com/manipulators-and-charm/>>. Viitattu 15.6.2014.

Takala, Tuomo

- 2013 Tutkimuksia karismasta eri konteksteissaan. Rovaniemi. Diss. Rovaniemi.
http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/95651/Takala_ActaE_116.pdf?sequence=2>. Viitattu 3.6.2014.

Taylor, Kathleen

- 2004 Brainwashing. The Science of Thought Control. Oxford: Oxford University Press.

Teinonen, Seppo

- 1965 Nykyajan lahkot. Uusia uskonnollisia liikkeitä ja yhteisöjä. Helsinki: Kirjayhtymä.

Tuomela, Raimo

- 1977 Human Action and Its Explanation. A Study on the Philosophical Foundations of Psychology
Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.

Tuomela, Raimo & Mäkelä, Pekka

- 2011 Sosiaalinen toiminta. – Sosiaalisen toiminnan perusta. Toim. Kotiranta, Tuija & Niemi, Petteri & Haaki, Raili.
Tallinna: Gaudeamus. 87–112.

von Wright, Georg Henrik

- 1971 Explanation and Understanding.
London : Routledge & Kegan Paul.

von Wright, Georg Henrik

- 2001 Hyvän muunnelmat.
Helsinki: Otava.

6.4 Julkaisut vailla henkilötekijää

Narsistien uhrien tuki: NUT ry.

- <http://www.narsistienuhrientuki.fi/tietoa/narsismista_yleisesti>.
Viitattu 1.7.2014

Svenska YLE

- 2006 Kritiska röster om Maria Åkerblom.
< http://svenska.yle.fi/arkivet/artikkelit/akerblomrorelsen_-_religion_mordforsok_misshandel_och_mened_56633.html#media=77249>. Viitattu 18.6. 2014.

Svenska YLE

- 1989 Maria Åkerbloms villor i Mejlans säljs och Åkerblom-skaran måste flytta.
<http://svenska.yle.fi/arkivet/artikkelit/akerblomrorelsen_-_religion_mordforsok_misshandel_och_mened_56633.html#media=77198>. Viitattu 15.7.2014.

Svenska YLE

- 1972 Dokumentärfilm om åkerblomrörelsen.
http://svenska.yle.fi/arkivet/artikkelit/akerblomrorelsen_-_religion_mordforsok_misshandel_och_mened_56633.html#media=77270. > Viitattu 18.6.2014.

Usko ja manipulaatio

- Uskontojen uhrien tuki: UUT ry.
<<http://www.uskontojenuhrientuki.fi/ahdistava-uskonto/usko-ja-manipulaatio>>. Viitattu 10.3.2014.

YLE

- 2008 Rikostarinoita historiasta: Unisaarnaaja
<http://yle.fi/elavaarkisto/artikkelit/rikostarinoita_historiasta_unisaarnaaja_37664.html#media=37669>. Viitattu 1.6.2014.

Zimbardo, Philip G

- Stanford Prison Experiment. <<http://www.prisonexp.org>>. Viitattu 13.4.2014.

6.5. Lyhenteet

TT = teologian tohtori

FT= filosofian tohtori

YTT= yhteiskuntatieteiden tohtori

VTT= valtiotieteiden tohtori

VTM= valtiotieteiden maisteri